

ANADOLU
İMAM HATİP LİSESİ

İSLAM TARİHİ

ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ

İSLAM TARİHİ

YAZARLAR

İlknur APAK

Fatih DİLEKÇİ

Firdevs EFE

Hilal ÇELİKKOL KARA

Editör
Prof. Dr. Âdem APAK

Program Geliştirme Uzmanı
Talip AYDEMİR

Dil Uzmanı
Mehmet Emin SARIKAYA

Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı
Hülya ERDUL
Turgay ÜNAL

Rehberlik ve Psikolojik Danışma Uzmanı
Kenan PINARBAŞI

Grafik Tasarım Uzmanı
Yahya ÖZTÜRK

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

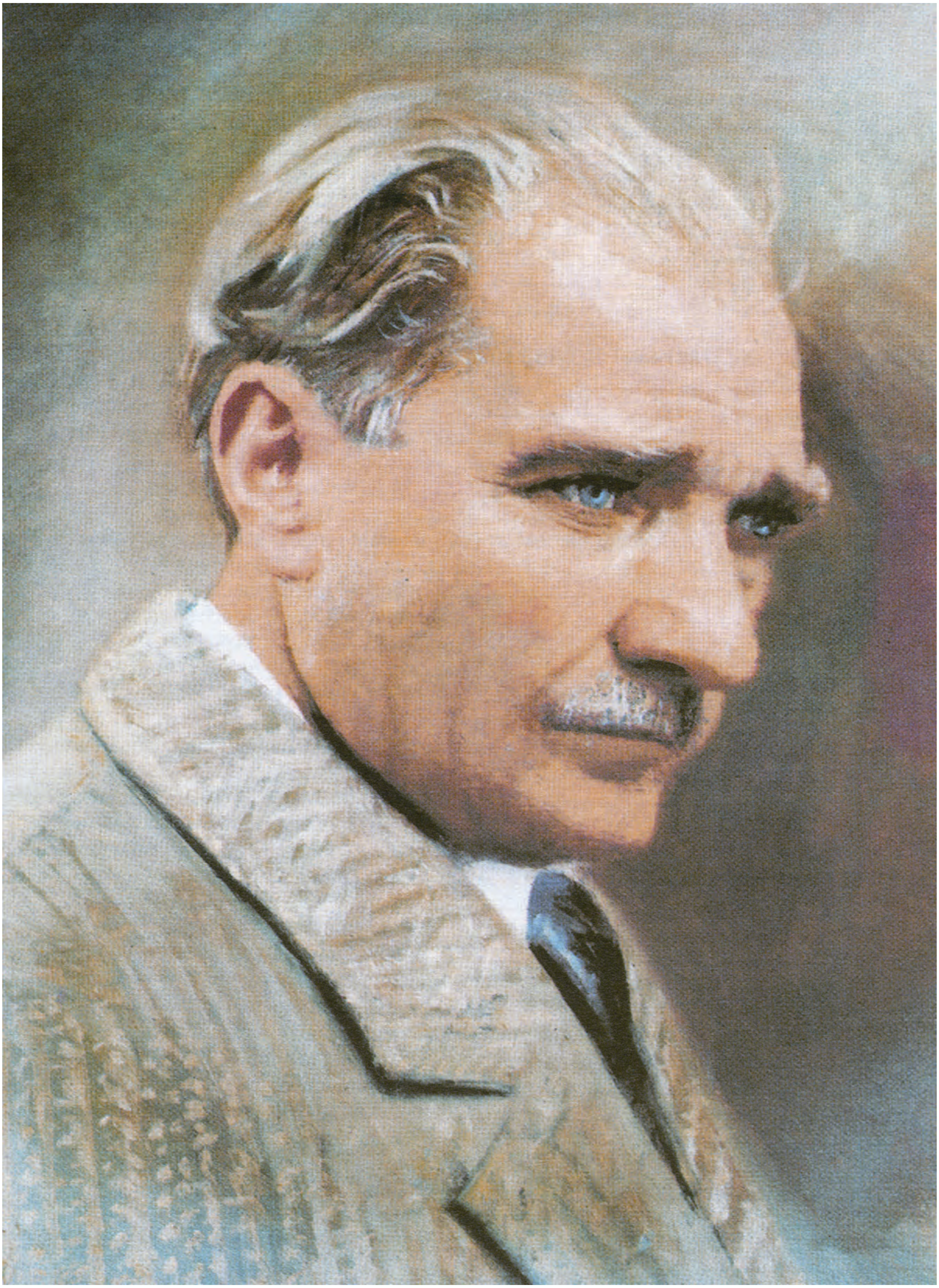
GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

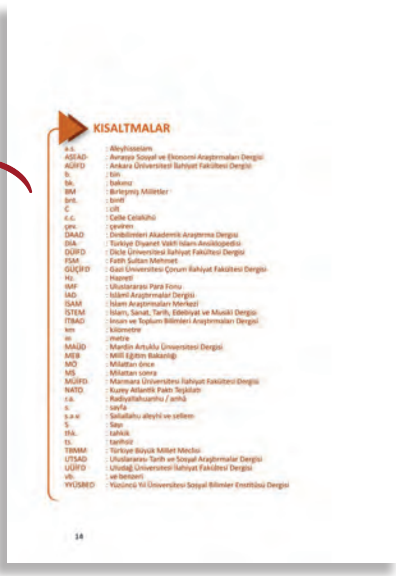
Üniteye Hazırlık Çalışmaları

Ünite Kapağı
Ünite Adı ve Numarası

Dikkat Çekme ve Tefekkür Etkinliği

Kitapta Kullanılan Kısaltmalar

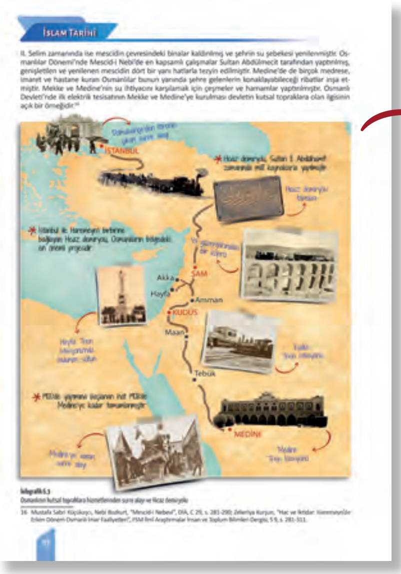
Hâşiye ve ÖSYM Sormuş Etkinlikleri

Konuyu Destekleyen Harita ve Görseller

Muhakeme ve Tetkik Etkinlikleri

Konu Metni ve Konuyu Destekleyen İnfografikler

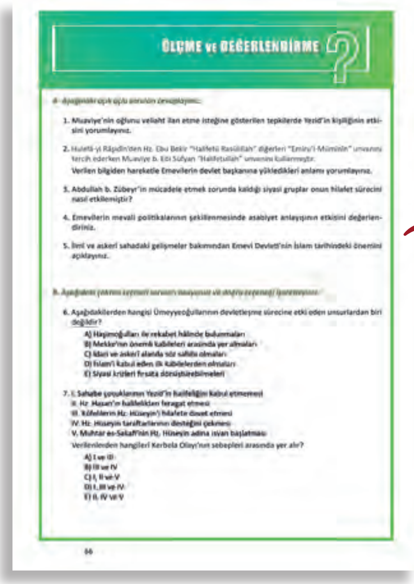
Hülasa Etkinliği

Tembih Etkinliği

Kalem Etkinliği

Ünite Sonu Ölçme ve Değerlendirme Çalışmaları

Sözlük

Kaynakça

Cevap Anahtarı

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
ASEAD	: Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin
bk.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
bnt.	: binti
C	: cilt
c.c.	: Celle Celalühü
çev.	: çeviren
DAAD	: Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
FSM	: Fatih Sultan Mehmet
GÜÇİFD	: Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz.	: Hazreti
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İAD	: İslâmî Araştırmalar Dergisi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İSTEM	: İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi
İTBAD	: İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
km	: kilometre
m	: metre
MAÜD	: Mardin Artuklu Üniversitesi Dergisi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan önce
MS	: Milattan sonra
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı
r.a.	: Radiyallahuanhu / anhâ
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
S	: Sayı
thk.	: tahkik
ts.	: tarihsiz
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
UTSAD	: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: ve benzeri
YYÜSBED	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

1. Ünite

İslam Tarihine Giriş ve Asr-ı Saadet Dönemi

NELER ÖĞRENECEKSİNİZ?

1. İslam tarihinin amacını, konusunu ve metodunu
2. İslam tarihinin kaynaklarını
3. İslamiyet gelmeden önce dünyanın ve Arap Yarımadası'nın genel durumunu
4. Hz. Muhammed'in(s.a.v.) peygamber oluşunu ve Mekke Dönemi'nin özelliklerini
5. Hicreti zorunlu kılan nedenleri
6. Medine İslam Devleti'nin kurulması sürecini
7. Medine İslam Devleti'nin dinî, siyasi ve askerî ilişkilerini
8. Medine İslam Devleti'nin diplomatik ilişkileriyle bağlantı kurarak İslam'ın yayılma sürecini
9. Veda Hutbesi'nde yer alan İslam'ın temel öğretilerini ve Hz. Peygamber'in vefatının sonuçlarını

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. "Tarih tekerrürden ibarettir." sözünden ne anlıyorsunuz?
2. İslam tarihini bilmenin günümüz olaylarını anlamaya katkısı neler olabilir?
3. Cahiliye toplumunun özelliklerinden hangilerini biliyorsunuz?
4. Hz. Peygamber, İslam'ı tebliğ yolunda ne tür zorluklarla karşılaşmış olabilir?
5. İslam daveti açısından hicretin önemi sizce nedir?
6. Veda Hutbesi'nde verilen mesajlardan hangilerini biliyorsunuz?

"Geçmiş geleceğe suyun suya benzemesinden daha çok benzer."

İbn Haldun

1. İslam Tarihinin Konusu, Amacı ve Metodu

Tarih, yaşanan önemli olayların zaman ve mekân ilişkisi doğrultusunda sebep ve sonuçlarıyla incelendiği bilim dalıdır. Bu tanım genel tarihin bir parçası olan İslam tarihi için de geçerlidir. Dolayısıyla İslam tarihi, vahyin başlangıcından günümüze kadar uzanan süreçte İslam dinini benimseyen toplumların ortaya koyduğu her türlü insani etkinlik olarak tarif edilebilir.

İslam tarihinin konusu Hz. Muhammed(s.a.v.)* ile başlayıp gelişen olaylar ve sonrasında İslam'ın yayıldığı bölgelerdeki hadiselerin açıklanmasıdır. Bununla birlikte İslam tarihi ile sadece Müslümanların tarihi değil, diğer milletlerin de içinde yer aldığı olaylar ve o toplumların tarihleri kastedilmektedir. Amacı ise gerek günümüzün doğru anlaşılması gerekse geleceğin sağlıklı bir şekilde planlanabilmesi için geçmişin tecrübesinden en iyi şekilde faydalanmaktır.

İlk dönem İslam tarihçileri genellikle hadiselerin olduğu gibi aktarıldığı rivayetçi metodu benimsemiş, olaylarla ilgili bilgileri yorumlamadan sadece kronolojik olarak aktarmakla yetinmişledir. Ancak günümüz İslam tarihi çalışmalarında ağırlıklı olarak olayların sebep ve sonuçlarının da değerlendirildiği araştırıcı tarih yöntemleri kullanılmaktadır.[1]

İslam tarihi alanında yapılan araştırmalar geçmişte yaşanan hadiselerin sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlamanın yanında ilahiyatla ilgili bilim dallarına gerekli altyapıyı oluşturması yönüyle de önem arz eder. Örneğin tefsir ilmi, ayetlerin nüzul sebeplerini belirlerken İslam tarihinin kaynakları arasında yer alan siyer ve meğazi kitaplarına ihtiyaç duymaktadır. Mezhepler tarihi araştırmacıları mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olan siyasi ve sosyokültürel olayları anlamak için İslam tarihi kaynaklarından istifade etmektedir. Din sosyolojisi alanında geçmişteki Müslüman toplumlara ilişkin yapılan araştırmalar da yine İslam tarihinin sunduğu verilerden faydalanmaktadır.

> **TEFEKKÜR**
>
> "İşte o ülkeler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz…"
>
> (A'raf suresi, 101. ayet.)
>
> "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) Aklınızla değerlendirmiyor musunuz?"
>
> (Sâffât suresi, 137-138. ayetler.)
>
> **Ayetlerden hareketle Kur'an'ın tarihe bakışı ile ilgili düşüncelerinizi paylaşınız.**

2. İslam Tarihinin Kaynakları

İslam tarihi çalışmalarında ana kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Zira Kur'an'da geçmiş millet ve peygamberler ile İslam'ın tebliğ sürecinde yaşananlar, yapılan savaş ve antlaşmalar; Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerle ilişkiler gibi birçok tarihî konuda bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler sadece Hz. Peygamber Dönemi'yle sınırlı olmayıp Arapların tarihleri ve geleneklerine yapılan atıflarla Cahiliye Çağı'na da kaynaklık teşkil eder.

Kur'an-ı Kerim'den sonraki diğer esas kaynak ise Hz. Peygamber'in sünnetinin yazılı şekli olan hadislerdir. Bu sebeple "Kütüb-i Tis'a" adı verilen meşhur hadis külliyatı İslam tarihinin temel kaynakları arasında yer alır.

1 Eyüp Baş, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslam Tarihi", Dinî Araştırmalar, C 14, S 39, s. 21-26.
* Sallallahu aleyhi vesellem: Allah'ın salat ve selamı onun üzerine olsun.

1 Siyer-Meğazi Kitapları

Hz. Peygamber'in hayatını bütün yönleriyle ele alan eserlerdir.

İbn İshâk (ö.151/768), Sîretü İbn İshâk
Vâkıdî (ö.207/823), Kitâbü'l-Meğâzî
İbn Hişâm (ö.218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye

2 Genel Tarih Kitapları

Hz. Âdem'in yaratılışından başlayarak müellifin yaşadığı zamana kadar olan İslam tarihi olaylarını ele alan eserlerdir.

Halife b. Hayyât (ö. 240/854), Tarih
Yakubî (ö. 292/905), Tarih
Taberî (ö. 310/922), Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk

3 Tabakât ve Terâcim Kitapları

Kendi ilim dalında şöhrete ulaşmış kişilerin hayat hikâyelerinin yer aldığı eserlerdir.

İbn Sa'd (ö. 230/845), et-Tabakâtü'l-Kübrâ
İbnü'l-Esîr (ö. 630/1232), Üsdü'l-Ğâbe
İbn Hacer (ö. 852/1448), el-İsâbe

4 Neseb Kitapları

Ensab (soy bilgisi) esasına göre kaleme alınmış eserlerdir.

İbnü'l-Kelbî (ö. 204/820), Cemheretü'n-Neseb
Belâzürî (ö. 279/892), Ensâbü'l-Eşrâf
İbn Hazm (ö. 456/1064), Cemheretü Ensâbi'l-Arab

5 Fütûh Kitapları

İslam tarihindeki fetihleri anlatan kitaplardır.

Vâkıdî (ö. 207/823), Fütûhu'ş-Şam
Belâzürî, (ö. 279/892), Fütûhu'l-Büldân
Ezdî (ö. 334/945), Fütûhu'ş-Şam

6 Şehir-Bölge Tarihleri

Şehir ve bölgenin coğrafi yapısı, fetih şartları ile sakinleri hakkında bilgiler veren eserlerdir.

Ezrakî (ö. 222/837), Ahbâru Mekke
Narşahî (ö. 348/959), Tarihu Buhara
İbn Asâkir (ö. 571/1176), Tarihu Medineti Dımaşk

7 Coğrafya ve Bölge Kitapları

Mekân bilgisinin yanında tarihî konulara da yer veren eserlerdir.

Yakubî (ö. 292/905), Kitâbü'l-Büldân
İbn Havkal (ö. 367/977), Sûretü'l-Arz
Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1229), Mu'cemü'l-Büldân

8 Lügatler

Arap dilinin yanında ilim ve sanatla ilgili alanlardan da bahseden eserlerdir.

İbn Manzûr (ö. 711/1311), Lisânü'l-Arab
Fîruzâbâdî (ö. 817/1415), Kâmûsu'l-Muhit
Zebîdî (ö.1205/1790), Tâcu'l-Arûs

İnfografik 1.1
İslam tarihi kaynakları

3. İslam Öncesi Arabistan ve Dünya

İslam dininin gönderildiği coğrafya olan Arabistan, 7. yüzyılda birçok yönden hareketli bölgelerden birisidir. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının ortasında yer alan ve doğu-batı istikameti ticaretinin merkez noktasında bulunan Yarımada'nın sakinleri çevrelerinde yaşayan diğer milletlerle dinî, sosyal ve ekonomik ilişkiler geliştirmiştir. Bu ilişkiler Habeşistan'dan Çin ve Hindistan'a kadar uzanmıştır.

Harita 1.1
İslam öncesinde dünyanın genel durumu

Tarihi MÖ 2000 yılına kadar uzanan Çin, o dönem için yaşadığı siyasi karışıklıklar sebebiyle sosyal açıdan çözülmeye doğru giderken dinî bakımdan Konfüçyanizm ve Hindistan'dan gelen Budizmin etkisi altında kalmıştır. Hindistan MÖ 7000 yılına uzanan kadim tarihiyle dönemin önemli devletlerinden bir diğeridir. Ancak siyasi birliğin bozulduğu ülkede iç çatışmalar neticesinde idare üçe bölünmüş, Hinduizmin etkisiyle oluşan kast sistemi de sosyal hayatı olumsuz etkilemiştir. En eski yerleşim yerlerinden biri olan Habeşistan, iktidara dönük iç karışıklıkları sebebiyle Arap Yarımadası ile olan irtibatını zaman içerisinde kaybetmiş olsa da burası müşriklerin baskısından kaçan Müslümanlar için daha sonraki süreçte güvenli bir yurt olmuştur. Dönemin iki büyük gücünden biri olan ve Arap Yarımadası'nın doğusunda yer alan Sâsânîler ise rakibi Bizans ile siyasi mücadelesini uzun süre devam ettirmiştir. Kutsal sembolü ateş olan Zerdüştlük, Sâsânî İmparatorluğu'nun resmî dini olarak kabul görmüştür. 7. yüzyılda üç kıtada büyük bir coğrafyayı kontrol eden Bizans İmparatorluğu ise iç karışıklıklar sebebiyle eski gücünü yitirmiş, farklı inanç gruplarına mensup vatandaşlarına uyguladığı baskılar sebebiyle sosyal meşruiyetini kaybetmiştir. Özetle 7. yüzyılda dünyanın her tarafında bir istikrarsızlık ve düzensizliğin hüküm sürdüğü görülmektedir.[2]

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişme noktasında yer alması sebebiyle kritik bir konumda bulunan Arap Yarımadası; Kuzey, Güney ve Orta Arabistan (Hicaz) olmak üzere üç ana bölgeye ayrılmıştır. Uygun iklimi, verimli toprakları sebebiyle üst düzey tarım yapılan Güney ve Kuzey Arabistan'da zaman içerisinde farklı medeniyetler ortaya çıkmıştır.

2 Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 1, s. 41-47.

TETKİK

İslam öncesi Kuzey ve Güney Arabistan'da kurulan devletlerin hangi alanlarda gelişmiş olduklarını araştırınız.

Güney Arabistan'daki ilk devletin MÖ 2000 yıllarında kurulan Mainîler olduğu kabul edilir. Daha ziyade ticari alanda gelişmiş olan Mainîlerin MÖ 750-650 yıllarında yıkılması üzerine yerine kurulan Sebe Devleti, ticaretin yanı sıra ziraat alanında da temayüz etmiştir. Ancak halefleri olan ve kısa zamanda bütün Yemen'i ele geçiren Himyerîler, diğer iki devletin aksine fetihçi bir siyaset izlemiştir. Kuzey Arabistan'ın bilinen en eski devleti ise MÖ 4. yüzyılın sonlarında kurulan Nabâtî Krallığı'dır. Başkenti Petra olan krallık, Roma İmparatorluğu ile çöl arasında bir nevi tampon görevi üstlenmiştir. Bölgede hüküm sürmüş devletlerin ikincisi ise Palmiralılar olarak da bilinen Tedmürlülerdir. Ancak Nabâtîler gibi onlar da Roma İmparatorluğu'nun saldırılarına maruz kalmış ve varlıklarını muhafaza edememişlerdir. Miladi 3. yüzyılın sonlarına doğru bölgede devlet kuran Gassânîler ve Hîreliler, aslında güneyli Araplardır. Me'rib Seddi'nin yıkılmasıyla kuzeye göçmüş olan Gassânîler, Roma İmparatorluğu'na bağlı olarak Suriye'de; Hîreliler ise Sâsânîlerin hâkimiyetini tanımak suretiyle Irak topraklarında hüküm sürmüşlerdir.[3]

ÖSYM Sormuş!

İslamiyet öncesi dönemde Arabistan Yarımadası'nda bulunan yerleşik ve bedevi kabileler arasında süre gelen savaşlar, toplumsal barışa ve siyasi birliğe önemli ölçüde zarar vermekteydi. Buna karşın, sürekli savaş hâlinin devamı mümkün olmadığından belirli dönemlerde savaşlara ara verilir ve çeşitli panayırlar kurulurdu. Bu panayırlarda ticari ve toplumsal hayatın devamı için etkinlikler gerçekleştirilir, zaruri ihtiyaçlar giderilir, çeşitli eğlenceler ve yarışmalar düzenlenirdi. Arapların birbirleriyle savaşmadıkları dört aydan oluşan Haram Aylar'da düzenlenen bu panayırlarda, Kabe'de bulunan putlar da ziyaret edilirdi.

Bu ayların Arabistan halkı için taşıdığı önem konusunda aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

A) Toplumsal etkileşime hizmet ettiği
B) Kutsal dönem kavramının gelişmesine katkı sağladığı
C) Ticari hayatın gelişiminde rol oynadığı
D) Geçici barış ortamının sağlanmasına imkân verdiği
E) Toplumda inanç birliği oluşturduğu

(2017-LYS-4)

CEVAP: E
Metinde, haram ayların inanç birliği sağlamak dışında temin ettiği dinî, sosyal ve iktisadi faydalarına değinilmiştir. Konuyla ilgili ayrıntıları hatırlamak için Siyer Ders Kitabı 1. Ünite "3.4. Kültürel Hayat" başlığına bakınız.

Hicaz özellikle Hz. Peygamber'in doğduğu ve risalet görevini üstlendiği yer olması bakımından önemlidir. Bölge Arabistan'ın orta kısmında, Kızıldeniz tarafında yer alır. Hicaz, arazisinin çöl ve dağlık olması sebebiyle yabancı işgalinden korunmuştur. Burası, Şam ve Yemen'i birbirine bağlayan ana ticaret yolunun üzerinde bulunduğu için bölgeler arasında bir geçiş noktası olmuştur. Çeşitli etnik unsurları barındırmakla birlikte Hicaz'da hâkim millet Araplardır. Bölgenin önemli şehirleri; Mekke, Yesrib ve Taif'tir. Etrafı dağlarla çevrili bir vadide kurulmuş olan Mekke, Hicaz bölgesinin dinî ve ticari merkezi konumundadır. Tarım imkânından yoksun olduğu için ticari bakımdan gelişmiş olan şehir, bünyesinde Kâbe'yi barındırması sebebiyle Yarımada'nın diğer merkezlerinden daha ayrıcalıklı ve üstün kabul edilmiştir.

Hz. Peygamber'in hicretinden sonra Medine adını alan Yesrib, Hicaz'ın ikinci önemli merkezidir. Şehrin sakinleri Güney Arabistan'dan göçen Kahtânî Arapları ile Romalıların yoğun dinî baskısından kaçan Yahudilerdir. Hicaz'ın diğer önemli hayat alanı ise verimli arazileri ve ticaret yolu üzerindeki konumu sebebiyle gelişmiş bir şehir olan Taif'tir.[4]

Arapların İslamiyet öncesi devirleri genel olarak "Cahiliye Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Şifahi gelenekle aktarılan cahiliye kültürünün kaynağını ise Arap şiiri oluşturmaktadır. Toplumda şairin asli

3 Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", DİA, C 3, s. 248-254.
4 Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Hicaz", DİA, C 17, s. 433-436.

görevi gönlünü coşturan asabiyet duygusuylaşiirler söyleyerek kabilesini övmektir. Çünkü kabile mensuplarını birbirine bağlayan asıl unsur kabile ruhu denilen asabiyettir. Cahiliye insanları yaşayış tarzı itibariyle bedevi ve hadari olarak ikiye ayrılır. İklim ve tabiatın da bir gereği olarak genel anlamda Yarımada'nın kuzey sakinlerinin büyük çoğunluğu bedevi, güneyindekiler ise hadari kabul edilmiştir.

Çöl şartlarının ortaya çıkardığı sosyal bir model olan kabile sistemi Arap toplumunun temelini oluşturmaktadır. Kabileye mensup olmak kişiye hayatta kalma garantisi temin ettiği için ferdin kabilesine gönülden bağlanması ve geleneklere sorgusuz sualsiz tabi olması esastır. Kabile içerisinde hukuki konumlarına göre farklı sosyal tabakalar bulunur. Birinci sırada yer alan hürler her bakımdan diğerlerinden üstün kabul edilmiştir. Hiyerarşinin orta seviyesini, azat edilmiş köle ve cariyelerin meydana getirdiği mevali oluşturmaktadır. Sistemin en alt tabakasında ise köleler yer almaktadır.[5]

İslam öncesi Arap toplumunda Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecûsîlik, Sâbiîlik, Haniflik ve putperestlik gibi inanç çeşitleri mevcuttur. Yahudilik, farklı dönemlerde bölgeye sığınan Yahudiler vasıtasıyla Arabistan'a girmiş, bunun sonucunda Hayber ve çevresinde hatırı sayılır bir Yahudi topluğu oluşmuştur. Ancak bu din, bedevi hayat tarzına uymadığı için Araplar arasında yayılma imkânı bulamamıştır. Yarımada'ya kuzeyde Suriye, güneyde ise Habeşistan üzerinden giren Hıristiyanlık özellikle Gassânî ve Hîre Arapları arasında yayılmış, ayrıca bu bölgeyi yurt edinen kabileler tarafından da benimsenmiştir. Sâsânî İmparatorluğu'nun resmî dini olan Mecûsîlik Araplar arasında pek fazla ilgi görmemiştir. Bunun yanında nadiren de olsa Araplar arasında Sâbiîlik inancının etkisi görülmüştür.

> **KALEM**
>
> **Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği toplumsal değişimi daha iyi kavramak için Cahiliye Dönemi'nin siyasi, dinî ve sosyolojik yapısını bilmenin önemi ile ilgili bir yazı kaleme alınız.**

Arap Yarımadası'ndaki en yaygın inanış şekli putperestlik olarak kabul edilir. Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa etmesiyle birlikte Mekke tevhid inancının merkezi olmuştur. İbrahim'in[(a.s.)]* oğlu Hz. İsmail tarafından temsil edilen ve yayılan bu inanç sonraki dönemlerde şehrin yönetimini üstlenen Huzâalıların putperestlik inancını şehre getirmesiyle zafiyete uğramıştır. Bununla birlikte Araplar arasında putlara tapmayıp tevhid inancını muhafaza eden ve kendilerine Hanif adı verilen ferdî inanış sahibi insanlar da mevcuttur.[6]

4. Hz. Muhammed'in[(s.a.v.)] Peygamber Oluşu ve İslam'ın Mekke Dönemi

Mekke'de 20 Nisan 571 Pazartesi günü dünyaya gelen Hz. Muhammed'in[(s.a.v.)] soyu Hz. İbrahim'e dayanır. Babası Abdullah b. Abdülmuttalib, annesi Âmine binti Vehb'dir. Hz. Peygamber, doğduktan kısa süre sonra Arap geleneklerine uygun olarak emanet edildiği sütannesi Halime'nin yanında beş yaşına kadar kalmıştır. Altı yaşına geldiğinde babasının kabrini ziyaret etmek için gittikleri Yesrib'den dönüşlerinde annesi vefat etmiştir. Yetim ve öksüz kalan Hz. Peygamber, sekiz yaşına kadar dedesinin yanında kalmış; onun da ölümü üzerine amcası Ebu Talib tarafından himaye edilmiştir. Ebu Talib, hayatı boyunca yeğenine kol kanat gerdiği gibi yengesi Fâtıma binti Esed de kendi çocuğu gibi gördüğü Hz. Muhammed'den[(s.a.v.)] anne şefkatini esirgememiştir.[7]

Allah Resulü[(s.a.v.)] çobanlık yaparak Ebu Talib'e destek olmaya çalışır, amcası da kendisini Mekke'ye yakın kurulan panayırlarda yanından ayırmazdı. Hatta on iki yaşlarındayken onun Şam tarafına doğru giden bir kervanda kendisine eşlik etmesine izin vermiş böylece o, ilk ticari tecrübesini amcasının yanında kazanmıştır. Hz. Muhammed[(s.a.v.)] bu tecrübe ile daha yirmi beş yaşında Hz. Hatice'nin mallarının bulunduğu bir kervanı bizzat idare etmiş daha sonra bu tanışıklıkları evlilikle sonuçlanmıştır.

5 bk. Âdem Apak, Asabiyet, s. 21-36.
6 bk. Âdem Apak, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü, s. 239-271.
7 İbn Hişâm, es-Sîre, C 1, s. 166-177.
* Aleyhisselam: Allah'ın selamı onun üzerine olsun.

Hz. Peygamber gençlik yıllarında amcalarının yanında Ficar savaşlarında bulunmuş, amcası Zübeyr ile birlikte Hilfü'l-Fudûl'a iştirak etmiştir. Otuz beş yaşında Kâbe'nin tamirinde taş taşımış, Hacerülesved'in yerine konulması hususunda çıkan anlaşmazlığı da üstlendiği hakemlik göreviyle sona erdirmiştir.[8]

Allah Resulü(s.a.v.) sahip olduğu ahlaki vasıflarıyla Mekke'de Muhammedü'l-Emin olarak tanınmıştı. Kırk yaşına yaklaştığında Ramazan aylarında Hira'da kalmayı âdet hâline getirmişti. 610 yılının Ramazan ayının 27. gecesinde duyduğu bir ses ile sarsıldı. Bu ses Allah'ın(c.c.)* son elçisine vahiy getiren Cebrail'e(a.s.) aitti. Alak suresinin ilk beş ayeti kendisine vahyedilen Resulullah(s.a.v.) yaşadığı olağanüstü hâli öncelikle eşi Hz. Hatice ile paylaştı. Hz. Hatice eşini teselli ettikten sonra bu durumu amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e anlatmasını tavsiye etti. Varaka, Hz. Peygamber'in başından geçenleri dikkatlice dinledikten sonra onun peygamberliğini müjdelemiştir.

İlk inen ayetlerin ardından vahiy bir süre kesildi. "Fetretü'l-Vahiy" denen bu dönemde Hz. Peygamber sık sık Hira'ya çıkmaya başlamıştır. Nihayet Allah'ın(c.c.) emirlerinin insanlara duyurulmasının bildirildiği Müddessir suresinin ilk ayetleri nazil olduğunda Hz. Peygamber başta eşi olmak üzere ailesini ve yakın çevresini İslam'a çağırmıştır. Üç yılı aşkın süren bu gizli davet döneminde onun davetine ilk olarak ailesinin yanı sıra yeğeni Hz. Ali, Zeyd b. Hârise ve Hz. Ebu Bekir icabet etmiştir.[9]

Görsel 1.1
İlk vahyin mekânı Hira'dan bir kesit

Risaletin dördüncü yılında indirilen **"Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme."**[10] ve **"(Önce) en yakın akrabanı uyar. Müminlerden sana uyanlara kanatlarını indir."**[11] ayetleri ile açık davet süreci başladı. Bu dönemde Resulullah(s.a.v.) başta kabilesi olmak üzere akrabalarını Allah'ın(c.c.) birliğine ve kendisinin peygamber olduğuna iman etmeye çağırdı. Ebu Talib, İslam'ı benimsememekle birlikte yeğenini bedeli ne olursa olsun koruyacağına söz verdi. En sert tepkiyi ise amcalarından Ebu Leheb gösterdi. Bundan sonra Peygamberimiz(s.a.v.) dikkatini Mekkelilere ve şehre dışardan gelenlere çevirdi. Bu amaçla şehirde kurulan panayırlarda İslam'a davetini sürdürdü. Bu gayretlerinin karşılığında sayıları fazla olmasa da şehrin hemen her kesiminden insan Hz. Peygamber'in etrafında toplanmaya başladı.[12]

Hz. Peygamber'in davetine başlangıçta tepkisiz kalan Mekke'nin ileri gelenleri putları hedef alan ayetlerin inmesiyle birlikte husumetlerini ortaya koymaya başladılar. Müşrikler kendisini yalanladıkları gibi onun mesajı hakkında iftiralarda bulundular. Bu girişimlerinden netice alamayınca da davasından vazgeçmesi için kendisine bazı maddi teklifler sundular. Allah Resulü(s.a.v.) yapılan teklifleri kesin bir dille reddedince amcası Ebu Talib'den yeğenine engel olmasını ve onu himaye

8 İbn Hişâm, es-Sîre, C 1, s. 197-200, 209; Belâzürî, Ensâb, C 1, s. 108-109.
9 Belâzürî, Ensâb, C 1, s. 115-125.
10 Hicr suresi, 94. ayet.
11 Şuarâ suresi, 214-215. ayetler.
12 Belâzürî, Ensâb, C 1, s. 134.
* Celle celalühu: O'nun şanı yücedir.

etmekten vazgeçmesini istemişler ancak bu teşebbüslerinden de herhangi bir sonuç alamamışlardır. Diğer taraftan Müslümanlar da inançları sebebiyle aşağılanmışlar ve hakaretlere maruz kalmışlardı. Onların yaşadığı saldırıların en ağır biçimini ise sistematik işkenceler oluşturmuştur. Özellikle de herhangi bir kabilenin himaye etmediği ya da köle olan müminler ağır fizikî saldırılara maruz kalmışlardı. Ammar b. Yâsir'in anne ve babası yapılan işkencelerin sonunda İslam'ın ilk şehitleri olmuşlardır.

Müşrik saldırılarının daha da ağırlaşması üzerine Allah Resulü(s.a.v.) müminlere bir çıkış yolu olarak güvenle yaşayabilecekleri Habeşistan'a gitmelerini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine 615 yılında on beş, ertesi yıl da yüz Müslüman Habeşistan'a hicret etmiştir. Ülkenin Kralı Necaşi, yurduna hicret eden müminlerin iade edilmesi talebiyle gelen Mekkeli elçilerin isteklerini geri çevirmiş böylece Müslümanlar uzun yıllar orada güven içinde kalmışlardır.[13]

Mekke'de Müslümanlar genellikle ibadetlerini şehrin dışında ve gözden uzakta ifa ediyorlardı. Hz. Peygamber de çoğunlukla davetini dikkat çekmeyecek bir konumda bulunan Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde yerine getirmiştir. Müslümanların Kâbe'de toplu ibadet etmeleri ise ancak Hz. Ömer ve Hz. Hamza gibi güçlü kişilerin İslam ile şereflenmeleriyle mümkün olmuştur.[14]

Müşrikler Mekke'de İslam'ın yayılmasını engelleyemeyince kabilesinin Hz. Peygamber'e olan desteğini ortadan kaldırabilmenin yollarını aramaya başladılar. Sonunda Hz. Muhammed'in(s.a.v.) kabilesinin tamamını şehirden tecrit edecek bir karar alıp hazırladıkları ambargo metnini Kâbe'nin duvarına astılar. Üç yıl kadar süren sosyal tecrit, büyük açlık ve sıkıntılara sebep olduysa da müşrikler umdukları neticeyi alamadılar. Uygulanan ambargonun hemen ardından Hz. Hatice ve Ebu Talib vefat etti. Resulullah'ın(s.a.v.) yakınlarının kaybı karşısındaki teessürü sebebiyle 620 yılına "hüzün yılı" denmiştir.

Hz. Peygamber amcası vefat edince şehirdeki hamisini de kaybetmiş oldu. Himaye talebiyle gittiği Taif'te arzu ettiği siyasi desteği bulamadığı gibi şehrin ayak takımı tarafından da taşlanarak hakarete uğramıştır. Resulullah(s.a.v.) üzgün bir şekilde ayrıldığı Taif'ten Mekke'ye ancak Mut'im b. Adiy'in verdiği himayeyle dönebilmiştir.[15]

Hz. Muhammed(s.a.v.) art arda yaşadığı sıkıntılardan sonra İsra ve Miraç ile bir nevi teselli bulmuştur. Bu yolculuğun ardından Hz. Peygamber tebliğ faaliyetlerini daha da hızlandırmıştır. Mekke'ye gelen heyetlerle yaptığı görüşmelerde onları İslam'a çağırmış ve Kureyş'e karşı kendilerinden siyasi bir destek bulmanın yollarını aramıştır. Allah Resulü(s.a.v.) risaletinin on birinci yılında hac sebebiyle Mekke'de bulunan Yesribli altı kişiden oluşan bir grupla Mina'da görüşme fırsatı bulmuş, burada Müslüman olan Yesribliler ertesi yıl tekrar buluşmak üzere söz vermişlerdir. Memleketlerine döndüklerinde gösterdikleri olağanüstü gayretle Yesrib'de Hz. Peygamber'in adının geçmediği tek bir ev kalmamış, İslam gönüllere girmeye başlamıştı. Ertesi yıl Akabe'ye gelen on iki kişi

KALEM

"Kureyşliler başlarda Hz. Peygamber'i büyük bir kayıtsızlıkla karşıladılar. Ancak Allah Resulü'nün(s.a.v.) açıkça insanları İslam'a çağırıp putları eleştiren mesajları karşısında şiddetli muameleye başladılar. Çünkü bu yeni din, kabile reislerinin menfaatlerini ortadan kaldıran sosyal ve siyasi yenilikler barındırıyordu. Onlar Abdülmuttalib'in yetimine boyun eğmek ile ona karşı koymak arasında ikinciyi tercih etmişlerdi. Böylece bütün benlikleriyle Hz. Peygamber'e düşman oldular."

(Filibeli Ahmed Hilmi,
İslam Tarihi, s. 153-154.)
"Komisyon tarafından düzenlenmiştir."

Verilen metni de dikkate alarak Mekke Dönemi'nin genel özelliklerini açıklayan bir yazı kaleme alınız.

13 İbn Hişâm, es-Sîre, C 1, s. 342-345.
14 İbn Hişâm, es-Sîre, C 1, s. 373-375.
15 Belâzürî, Ensâb, C 1, s. 265-273.

Hz. Peygamber'e tabi olmuştur. Bu görüşmeden bir yıl sonra gerçekleşen İkinci Akabe Biati'nde ise ikisi kadın yetmiş beş Yesribli, Resulullah'ı(s.a.v.) memleketlerine davet ederek Müslümanlar için bir dönüm noktası olacak hicretin önünü açmışlardır.[16]

5. Hicret ve İslam'ın Medine Dönemi

Var olma mücadelesindeki Müslümanlar için hicret bir zorunluluk hâline gelmişti. Yıllarca müşriklerin her türlü zorbalıklarına sabırla göğüs geren Müslümanların artık bu şehirde can ve mal güvenliği kalmamıştı. Öyle ki Hz. Peygamber'in davetini engelleyemeyen müşrikler ona karşı suikast planları yapmaya başlamışlardı. Diğer taraftan Hz. Peygamber de Mekke'de İslam'ı hâkim kılmaya muvaffak olamamıştı. Tebliğini sürdürebilmek ve İslam'ı daha geniş kitlelere ulaştırabilmek için Allah Resulü(s.a.v.) Mekke dışına yönelmeye karar verdi.

İkinci Akabe Biati'nin ardından Yesrib'e davet edilen Müslümanlar Hz. Peygamber'in izin vermesiyle peyderpey hicret etmişlerdir. Hz. Peygamber de 622 yılında Hz. Ebu Bekir ile birlikte müşriklerin tuzaklarını aşarak zorlu bir yolculuğun ardından Yesrib yakınlarındaki Kuba'ya varmıştır. Burada bir süre kalıp bir mescit inşa eden Allah Resulü(s.a.v.), kendisinin teşrifiyle bundan sonra Medine-i Münevvere diye anılacak olan Yesrib'e ulaşmıştır.[17]

5.1. Medine İslam Devleti'nin Kurulması

Hicret, Müslümanlar için her açıdan bir dönüm noktası ve yeni bir geleceğin başlangıcı olmuştur. Mekke'de iken müşriklerin baskısı altında hayatta kalabilme mücadelesi veren Müslümanlar hicretten sonra Hz. Peygamber'in önderliğinde kısa sürede Medine İslam Devleti'nin mensupları hâline gelmişlerdir.

Hz. Peygamber'in dinî, siyasi, iktisadi ve içtimai alandaki girişimleriyle hicretten hemen sonra kurulan Medine İslam Devleti'ni zaman içinde Mekke müşrikleri dâhil her siyasi oluşum tanımak mecburiyetinde kalmıştır. Karşı tarafın Müslümanlara yönelik tutumu, İslam Devleti'nin atacağı adımlarda etkili olmuştur. Zira Hz. Peygamber, Müslüman devletin başkanı olarak daima siyasi muhataplarına karşı iyi niyetli bir tutum sergilemiş, mecbur kalmadıkça silahlı mücadeleyi tercih etmemiştir.

HÜLASA

Hicretten sonra Müslümanların içinde bulunduğu durum şöyle ifade edilmiştir:

"Muhacir; aciz, çaresiz, fakirdi ve geçim vasıtalarından yoksundu. Kureyş, bu küçük topluluğu yok etmek için Medine'ye saldırı tehditlerinde bulunuyordu. Yahudiler müminlere karşı Kureyş ile gizlice anlaşmıştı. Medine civarındaki Arap kabilelerin çoğunluğu bu yeni inanca düşmanlık besliyordu ve hâlihazırda Medineli Müslümanlar arasında sayıları hızla artan münafıklar grubu vardı."

(Afzalurrahman, Siret Ansiklopedisi, C 1, s. 403.)

5. 2. Medine İslam Devleti'nin Siyasi, Askerî ve Dinî İlişkileri

Hz. Peygamber hicretten sonra *"... Medine'nin şuradan şuraya kadar olan mahalli harem bölgesidir..."*[18] buyurarak hem şehrin hem de İslam Devleti'nin sınırlarını belirlemiştir. Ardından şehirdeki Müslümanların sayısını öğrenmek için nüfus sayımı yaptırmış, böylelikle yeni kurulan devletin askerî gücünü tespit etmiştir.

Allah Resulü(s.a.v.) hicretin hemen ardından her şeyini Mekke'de bırakıp hicret eden muhacirler ile Medinelileri karşılıklı olarak kardeş ilan etmiştir. Muâhât adı verilen bu uygulama ile kabile asabiyetinin yerini din kardeşliği almış, yoksulluğun yanında bir de gurbet hayatına adapte olmaya çalışan muhacirlerin sosyal problemleri büyük ölçüde çözülmüştür. Diğer taraftan ensarın yüce gönüllü tavrı ile muhacirlerin azim ve gayreti sayesinde kısa bir zamanda hayat tabii seyrine dönmüştür.

16 İbn Sa'd, et-Tabakât, C 1, s. 188-190.
17 bk. İbn Sa'd, et-Tabakât, C 1, s. 168-204.
18 Buhârî, Fedâilü'l-Medine, 1.

Allah Resulü'nün(s.a.v.) hicret sonrası Medine'deki ilk icraatlarından biri de İslam Devleti'nin idare merkezi konumunda bulunan Mescid-i Nebi'nin inşasıdır. Mescit; dinî, sosyal ve idari işlerin yürütüldüğü bir merkez olmuş, eğitimden adli faaliyetlere kadar çok yönlü olarak kullanılmıştır. Mescidin bitişiğindeki suffe adı verilen mekân ise yoksul ve bekâr Müslümanlara yuva olmuştur. Buradaki mütevazı ilmî faaliyetler sonraki dönemde ortaya çıkan pek çok ilmin doğuşuna ve gelişmesine zemin teşkil etmiştir.

Hz. Peygamber, Medine'de ağırlıklı bir nüfusa sahip olan Yahudileri de kapsayan ve şehirde bir arada yaşamanın kurallarını ortaya koyan bir sözleşme hazırlatmıştır. İslam Devleti'nin ilk anayasası hükmünde olan bu sözleşme ile inanç özgürlüğü güvence altına alınmış, ayrıca Medine'nin savunulması hususunda taraflara düşen sorumluluklar belirlenerek Yahudilerin Kureyş müşrikleriyle muhtemel ittifakının da önüne geçilmiştir. Tarihte "Medine Vesikası" diye adlandırılan sözleşme Yahudilerin Hz. Peygamber'i devlet başkanı olarak kabul ettiklerini göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

Medine'de her alanda hızlı ve etkili adımlar atan İslam Devleti'nin ekonomi alanında yaptığı en önemli hamle Müslümanlara ait bir pazar yeri kurulması olmuştur. Ticari faaliyetlere iştirak edenlere ciddi birtakım kolaylıkların sağlandığı bu pazara "Medine Pazarı" denmiş, burada İslam'ın ticaret hükümleri geçerli kılınmıştır. İktisadi anlamda atılan bu adım sayesinde Müslümanlar kısa sürede şehrin ekonomisinde hâkim hâle gelmişlerdir.

İslam Devleti'nin teşekkülü adım adım devam ederken bir taraftan da nazil olan ayetlerle İslam dininin temel hükümleri tamamlanmış, bunun yanında bazı dinî hususlarda düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Nitekim Müslümanlara kendilerini savunmak için savaş izni verilmiş, Kudüs'e doğru olan kıble Kâbe'ye döndürülmüş, sırasıyla oruç ve zekât farz kılınmıştır. Diğer taraftan namaz vakitlerini duyurmak için de ezan okunmaya başlanmıştır.[19]

ÖSYM Sormuş!

Hicretten sonra Hz. Muhammed'in öncülüğünde; Müslümanlar, Yahudiler ve henüz Müslüman olmamış Arapların bir arada barış ve güven içinde yaşamalarını tesis edecek bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmada şehrin iç huzurunun sağlanması, dıştan gelebilecek tehlikelerin önlenmesi, fertler arasındaki hukuki anlaşmazlıkların çözülmesi ve bazı ekonomik yükümlülüklerin tespiti gibi hususlar yer almıştır. Özellikle şehrin korunması hususunda Yahudilerden, iş birliği içinde olmaları ve Müslümanların düşmanlarıyla ittifak kurmamaları istenmiştir.

Bu parçada aşağıdakilerden hangisinden bahsedilmektedir?

A) Hudeybiye Barış Sözleşmesi
B) Hılfulfudul Mutabakatı
C) Mescid-i Nebi Şurası
D) Darü'n-Nedve Görüşmeleri
E) Medine Sözleşmesi

(2017-YGS)

CEVAP: E

Parçada özetlenen, Medine İslam Devleti'nin ilk anayasası olarak da kabul edilen Medine Sözleşmesi'dir. Konunun ayrıntılarını hatırlamak için Siyer Ders Kitabı 4. Ünite "1.4. Medine Sözleşmesi" başlığına bakabilirsiniz.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesini engelleyemeyen müşrikler burada da Müslümanlara her türlü düşmanlığı sergilemişlerdir. Buna karşılık hicretten bir yıl sonra Resulullah da(s.a.v.) Medine'nin çevresini kontrol altında tutmak ve saldırı tehlikesine mukabelede bulunmak maksadıyla küçük askerî birlik mahiyetinde seriyyeler göndermeye başlamıştır.

Müslümanlarla Mekkeli müşriklerin ilk büyük karşılaşması 624 yılında Bedir'de gerçekleşmiştir. İslam ordusu Bedir Gazvesi'nde sayıca kendisinden çok üstün bir orduyu Allah'ın(c.c.) yardımıyla mağlup etmiştir. Müslümanlara Arap Yarımadası'nda büyük bir itibar kazandıran bu zafer, tebliğ için daha geniş imkânların da yolunu açmıştır. Bundan yaklaşık iki yıl sonra yapılan Uhud Gazvesi, Hz. Peygamber'in emrine uymayan okçular sebebiyle müşriklerin üstünlüğüyle sonuçlansa da neticede iki tarafın da muzaffer olamadığı bir savaş olarak tarihe geçmiştir. Diğer taraftan Uhud, Müslümanlar için zafer ya da mağlubiyet olmasının ötesinde alınması gereken dersler yönünden önemli bir savaş olmuştur. Müşriklerin Müslümanları ortadan kaldırmak için çok büyük bir ordu ile geldiği

19 bk. İbn Sa'd, et-Tabakât, C 1, s. 204-219.

Hendek Gazvesi ise savunma taktiği açısından diğerlerinden ayrılır. 627 yılında gerçekleşen savaşta müşrikler bir aya yakın Medine'yi kuşatma altında tutmuşlar ancak savunma hattını aşamadıkları için hedeflerine ulaşamadan geri dönmek zorunda kalmışlardır. Hendek hem müşrik Mekkelilerin hem de diğer düşman unsurların Müslümanlar üzerine son saldırısı olmuştur.

Müslümanların 628 yılında çıktıkları umre seferinin ardından Mekke müşrikleriyle Hudeybiye Barış Antlaşması imzalanmıştır. Başka bir ifadeyle Müslümanlar Mekke'ye girmelerine izin vermeyen müşriklerle bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Görünüşte daha çok Kureyşlilerin isteklerinin yerine getirildiği antlaşma, başlangıçta sahabenin rahatsızlığına sebep olsa da sonuçları itibariyle Müslümanlar için daha büyük fetihlerin kapısını açmıştır. Zira müşriklerin İslam Devleti'ni resmen tanıdığını gösteren Hudeybiye Antlaşması, İslam'ın yayılışını son derece hızlandırmıştır. Ayrıca müşriklerin iki yıl sonra antlaşma maddelerini ihlal etmesiyle Mekke'nin fethinin önü açılmış, Allah Resulü(s.a.v.) 630 yılında on bin kişilik İslam ordusuyla ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan bu kutsal beldeyi fethetmiştir.

Mekke'nin fethinden hemen sonra civardaki Arap kabilelerinden Hevâzinlilerle Huneyn Savaşı yapılmış, Müslümanların sayılarının çokluğundan dolayı gurura kapılmaları sebebiyle yaşanan bozguna rağmen sonunda müşrik ordusu mağlup edilmiştir. Hevâzinlilerin birliklerine dâhil olan Sakif kabilesinin Taif'e çekilmesi üzerine Müslümanlar kuşattıkları bu şehrin surlarla çevrili olması sebebiyle fethe muvaffak olamamışlardır.[20]

HÂŞİYE

Hz. Peygamber'in Medine'de mücadele etmesi gereken topluluklardan biri de münafıklar olmuştur. Müslüman görünmeleri sebebiyle onlara karşı çok hassas bir siyaset yürüten Allah Resulü(s.a.v.) çoğu zaman ashabının onları cezalandırma taleplerini geri çevirmiştir. Bunun yanında tedbiri elden bırakmamış, onlara önemli vazifeler vermediği gibi örgütlenmelerine de müsaade etmemiştir.

(bk. Âdem Apak, Siyer-i Nebî, C 1, s. 354-370.)

Müslümanlar bir taraftan müşriklerle mücadeleyi sürdürürken diğer taraftan Yahudilerle de uğraşmak zorunda kalmışlardır. Medine'de yaşayan üç büyük Yahudi kabilesinden Kaynukaoğulları Bedir, Nadiroğulları da Uhud Savaşı'ndan sonra Medine Sözleşmesi'ni ihlal ettikleri için sırasıyla şehirden uzaklaştırılmışlardır. Kureyzaoğulları ise Hendek Savaşı'ndaki ihanetleri sebebiyle cezalandırılmıştır. Nihayet Hz. Peygamber başından beri müşriklere destek olan Hayber Yahudilerini etkisiz hâle getirmek için 628 yılında bir sefer düzenlemiş, muhkem kaleleri ele geçirdikten sonra Hayber'i fethetmiştir. Savaşın ardından toprakları işleyip mahsulün yarısını Müslümanlara vermeleri şartıyla Yahudilerin Hayber'de kalmalarına izin verilmiştir. Hayber'in ardından cizye karşılığı topraklarında kalmak için Hz. Peygamber'e başvuran Fedek ve Teyma Yahudilerinin istekleri kabul edilmiş, bu bölgeler savaş yapılmadan İslam hâkimiyetine geçmiştir. Buna karşılık Müslümanlara kılıçla mukabelede bulunan Vâdilkurâ Yahudileri mağlup edilmiş, Hayber'de olduğu gibi onlar da elde ettikleri mahsulün yarısını Müslümanlara vermek şartıyla yurtlarında bırakılmışlardır.[21]

Müslümanların Hıristiyanlarla ilk ciddi karşılaşmaları Şam taraflarına İslam'a davet mektubunu götüren elçinin Bizans'a bağlı Gassân Emîrliği topraklarından geçerken katledilmesi üzerine gerçekleşmiştir. Allah Resulü(s.a.v.) elçisine yapılanları haber alınca Zeyd b. Hârise komutasında bir orduyu Gassânîler üzerine göndermiştir. 629 yılında Mûte'de gerçekleşen ve yaklaşık yüz bin kişilik bir orduya karşı üç bin Müslüman'ın yer aldığı savaşta Müslümanların üç komutanı da şehit olmuş ancak süratle ordunun başına geçen Halid b. Velid başarılı bir taktikle İslam ordusunu geri çekip ağır bir yenilgiden kurtarmıştır. Bundan bir yıl sonra Bizans'ın Hicaz'a saldırı hazırlığı yaptığını haber alan Hz. Peygamber, büyük zorluklarla bir ordu hazırlayıp Tebük'e doğru yola çıkmıştır. Uzun yolculuğun ardından vardığı bölgede herhangi bir

20 bk. Belâzürî, Ensâb, C 1, s. 343-469.
21 bk. Belâzürî, Ensâb, C 1, s. 371-373, 415-417, 443-445.

düşman kuvvetiyle karşılaşmayan Allah Resulü(s.a.v.) çevredeki kabilelere İslam'a davet amacıyla birlikler göndermiş, bu kabileler de cizye karşılığı Müslümanların tebaası olmayı kabul etmişlerdir.[22]

5.3. Medine İslam Devleti'nin Diplomatik İlişkileri ve İslam'ın Yayılma Süreci

Medine İslam Devleti'nin diplomatik faaliyetleri aslında Hz. Peygamber'in devlet başkanı olarak tanındığını gösteren Medine Sözleşmesi ile başlamıştır. Şehrin Yahudi sakinlerinin muhtemel ihanetleri karşısında onları cezalandırmak için Müslümanlara siyasi bir dayanak teşkil eden bu sözleşme Resulullah'ın(s.a.v.) ileri görüşlülüğünü de gösteren diplomatik bir başarı olmuştur. Benzer şekilde Hudeybiye Barış Antlaşması Müslümanların aleyhineymiş gibi görünen şartlar içermesine rağmen Allah Resulü(s.a.v.) tarafından kabul edilmiş ve bu antlaşma İslam'ın daha geniş kitlelere yayılması için önemli bir zemin hazırlamıştır.

Hudeybiye Barış Antlaşması'nın "On yıl savaş yapılmayacaktır." maddesi gereği ortaya çıkan barış ortamı Hz. Peygamber'in tüm enerjisini İslam'ı tebliğe yöneltmesine imkân vermiştir. Nitekim bu süreçte çeşitli devlet başkanlarına ve kabile reislerine İslam'a davet mektupları gönderen Resulullah(s.a.v.) bunları resmî belge olduğunu gösterir şekilde mühürlemiştir. Kısa ve veciz bir şekilde yazılan mektup metinlerinde gönderilen kişilerin özelliğine göre ifadeler seçilmiş ve farklı üsluplar kullanılmıştır. Muhataba İslam daveti yapılmış, kabul etmediği takdirde durumdan etkilenecek tebaasının sorumluluğunu üstleneceği hatırlatılarak uygulanacak hükümler açıklanmıştır. Mektuplar; Bizans, Habeşistan, Sâsânî gibi büyük devletlere gönderildiği gibi bu devletlere bağlı emîrlere ve yarı bağımsız bölge yöneticilerine de gönderilmiştir.

Görsel 1.2
İslam'ın yayılmasında diplomatik yollar da kullanılmıştır.

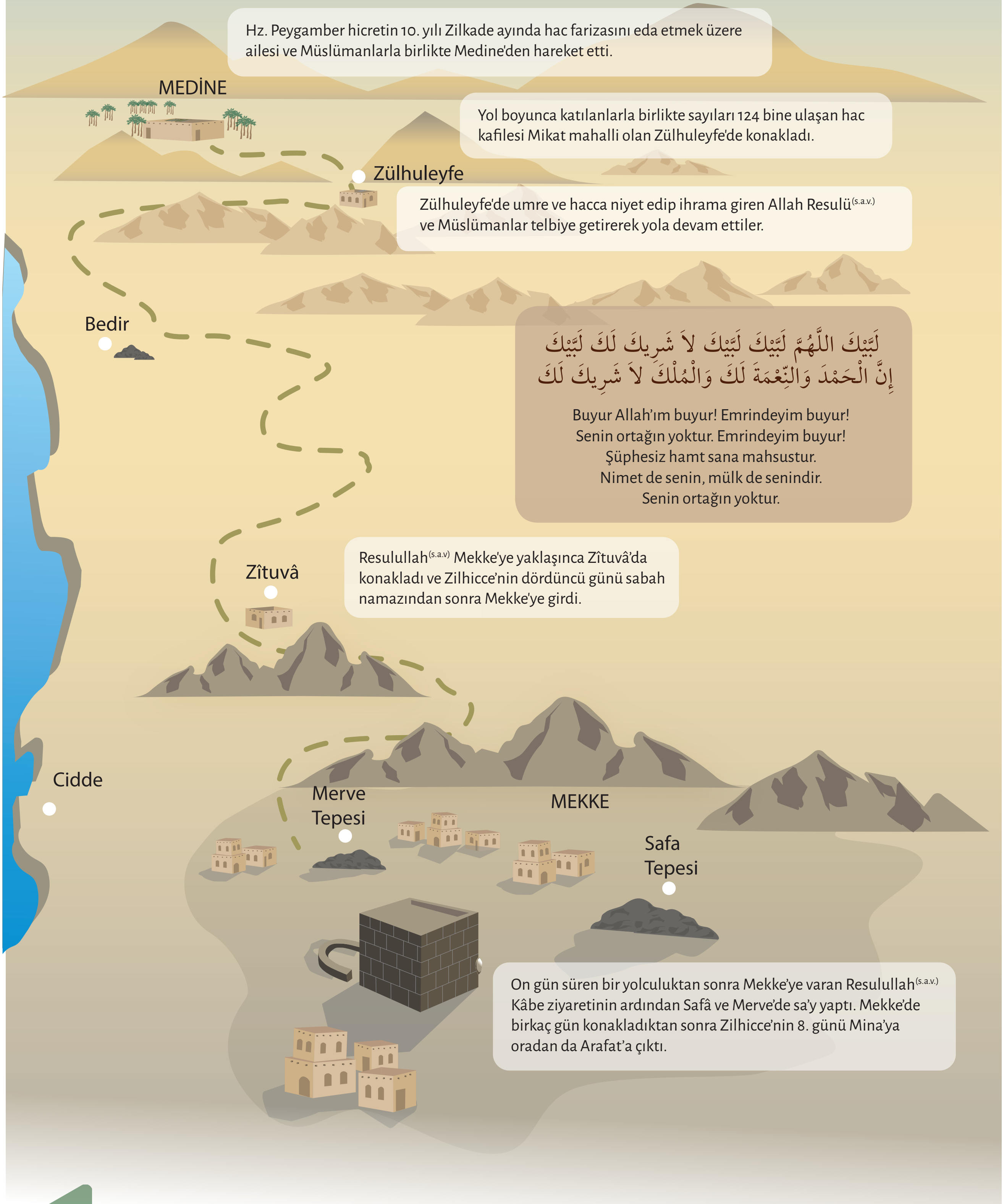
Davet mektuplarına muhatapların verdikleri cevaplar farklı olmuş; bir kısmı İslam'ı kabul etmiş, bir kısmı kabul etmediği hâlde elçiyi hediyelerle göndermiş, bazısı davete sinirlenip elçiye kötü muamelede bulunmuş, bazısı da İslam'ı kabul etmemekle birlikte cizye ödemeye razı olmuştur. Arabistan'ın çevre bölgeleriyle yakın ülke hükümdarlarına ulaşan mektuplar netice itibarıyla İslam'ın yayılmasında büyük pay sahibi olmuştur.[23]

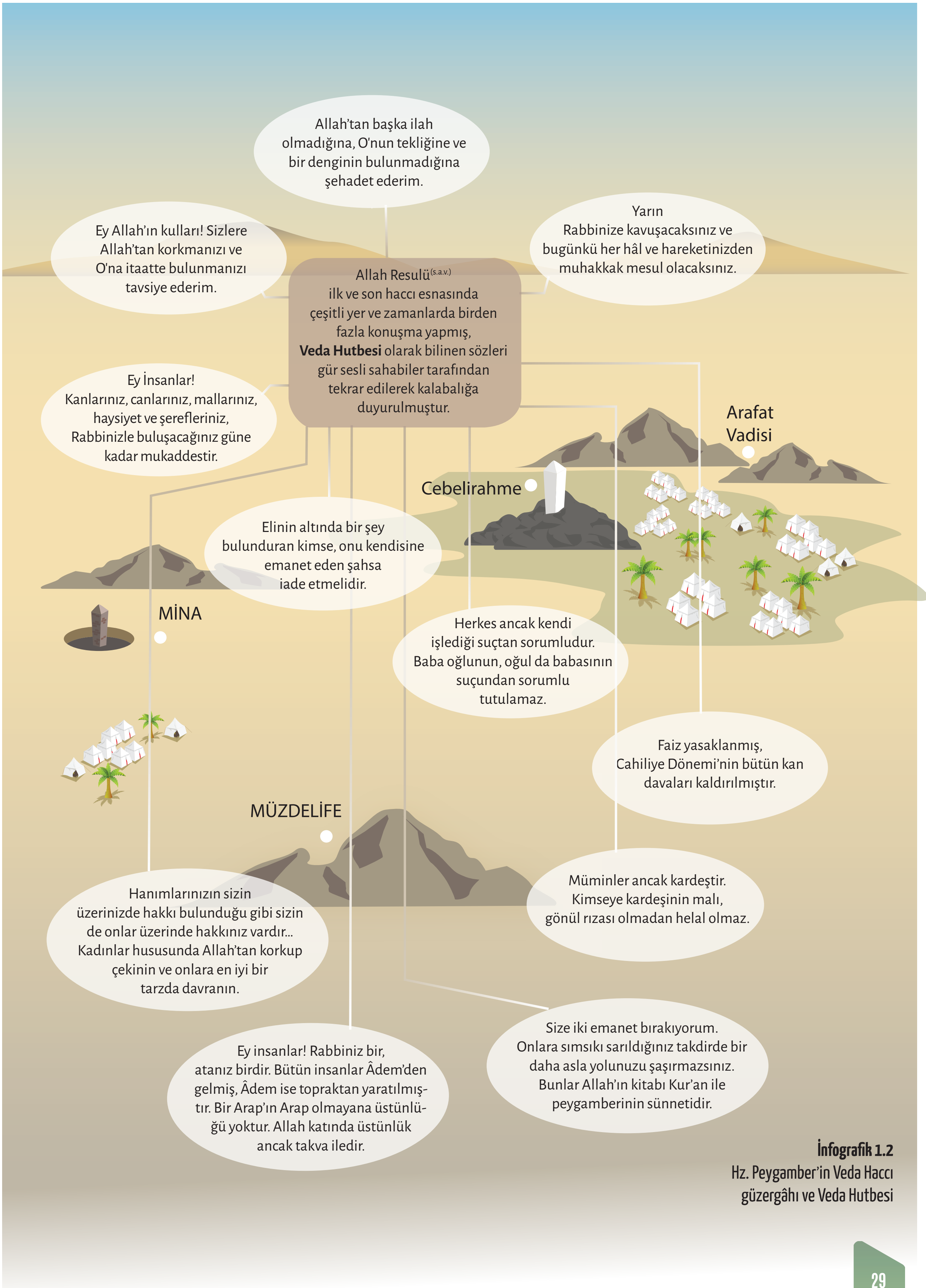
Medine İslam Devleti kurulduktan sonra zaman zaman bazı heyetler Hz. Peygamber ile görüşmeye ya da İslam'ı kabul ettiklerini bildirmeye Medine'ye geliyordu. Gelişen olaylar neticesinde Müslümanlar Arap Yarımadası'nın en büyük gücü hâline gelince hicretin dokuzuncu yılında çeşitli bölgelerden gelen heyetlerin sayısı bir hayli artmıştır. Bu süreçte İslam'ı kabul edip Hz. Peygamber'e biat etmek için gönüllü olarak gelenler olduğu gibi İslam hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalarak gelen heyetler de olmuştur. Kimileri Temîm, Esed, Hanife ve Sakif kabilesi gibi Müslüman olmuş; kimileri de Necran Hıristiyanları gibi cizye ödemeye razı olup kendi dinlerinde kalmıştır. Müslüman olup bölgelerinde İslam'ı yayan heyetler sayesinde **"İnsanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit..."[24]** ayetiyle işaret edilen vakıa gerçekleşmiş ve Arap Yarımadası'nın her tarafına İslam bayrağı ulaşmıştır.[25]

22 bk. İbn Hişâm, es-Sîre, C 4, s. 15-30, 159-172.
23 bk. İbn Sa'd, et-Tabakât, C 1, s. 222-252.
24 Nasr suresi, 2. ayet.
25 bk. İbn Hişâm, es-Sîre, C 4, s. 205-247.

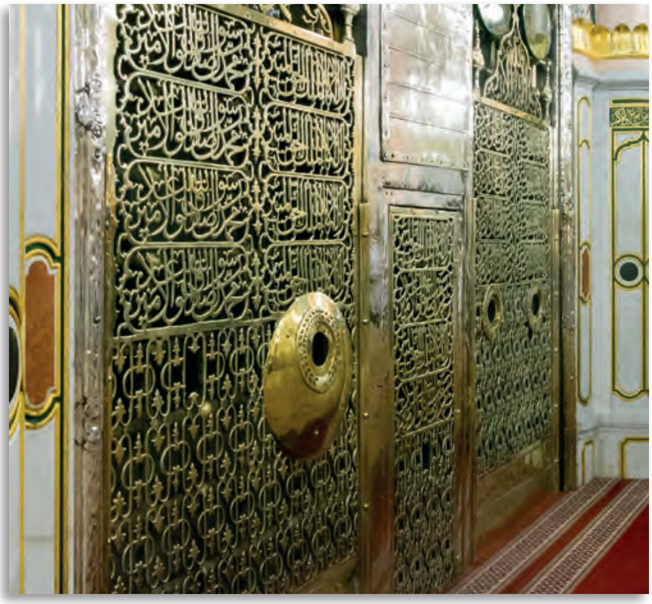
6. Veda Haccı ve Veda Hutbesi

Allah Resulü'nün(s.a.v.) vefatından üç ay önce eda ettiği ilk ve son haccı "Veda Haccı" olarak isimlendirilmiştir. Hac esnasında yaptığı hitaplarına da "Veda Hutbesi" denmiştir. Bu konuşmalarda inanç, ibadet ve muamelat konuları ile sosyal ve iktisadi hayata ilişkin konular yer almıştır.

İnfografik 1.2
Hz. Peygamber'in Veda Haccı güzergâhı ve Veda Hutbesi

Görsel 1.3
Peygamber Efendimizin kabri

MUHAKEME

Müslümanların Hz. Peygamber'in vefatı karşısındaki ilk tepkileri üzerine Hz. Ebu Bekir mescitte toplanan kalabalığa şöyle bir konuşma yaptı: "Ey insanlar! Muhammed'e tapan varsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Allah'a tapanlar ise O'nun ölümsüz olduğunu unutmasınlar. Nitekim Allah **'Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse gerisin geriye mi (eski dininize) döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse Allah'a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.'** (Âl-i İmrân suresi, 144. ayet.) buyurmuştur."

(İbn Hişâm, es-Sîre, C 4, s. 305-306.)

Metinden hareketle Müslümanların Hz. Peygamber'in vefatına verdiği tepkileri yorumlayınız.

7. Hz. Muhammed'in(s.a.v.) Vefatı

Hz. Peygamber Veda Hutbesi'ni irat ettiği gün peygamberlik görevinin tamamladığına işaret eden **"…Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim…"**[26] ayetleri nazil olmuştu. Konuşmasında *"Ey insanlar! Sözlerimi dikkatle dinleyiniz. Çünkü bu seneden sonra bir daha sizinle tekrar burada buluşup buluşamayacağımı bilmiyorum."*[27] buyurması ise ashab-ı kiram arasında vefatının yakın olduğunun bir işareti olarak kabul edilmişti.[28]

Veda Haccı dönüşü Uhud Şehitliği ve Baki Kabristanı'na ziyaretlerini sıklaştıran Allah Resulü'nün(s.a.v.) sağlığı bir süre sonra bozulmaya başladı. Rahatsızlığı daha da artan ve Mescid'e çıkmakta zorlanan Hz. Peygamber, namazları Hz. Ebu Bekir'in kıldırmasını emretti.

Kendisini iyi hissettiği bir gün mescide çıkarak namaz kıldırmakta olan Ebu Bekir'in(r.a.) yanında namazını eda etti. Namazın ardından ashabına dönerek yüksek sesle Kur'an'ın helal kıldığından başka bir şeyi helal, haram kıldığından başka bir şeyi de haram kılmadığını ifade buyurarak insanları fitnelere karşı uyardı. Bu, vefatından önce ashabıyla son görüşmesiydi. Daha sonra durumu ağırlaşan Hz. Peygamber, hastalığının on üçüncü gününde hicri 10, miladi 632 yılında 63 yaşında *"En yüce dosta!"* sözleriyle Rabbine kavuştu. Allah Resulü'ne(s.a.v.) karşı son vazifelerin yerine getirilmesi ve sahabenin ferdî olarak kıldığı cenaze namazının ardından Hz. Peygamber'in vefat ettiği yer olan Hz. Âişe'nin odasına defnedildi.[29] Kabri ile minberi arası daha sonra Ravza-i Mutahhara olarak isimlendirilmiştir.

Sade bir hayat yaşayan ve elde ettiği maddi imkânları Allah yolunda harcayan Allah Resulü(s.a.v.) *"Biz peygamberler miras bırakmayız, bizim geride bıraktığımız her türlü servet sadakadır."*[30] buyurarak geride dünyalık mal bırakmadığını belirtmiştir.

26 Mâide suresi, 3. ayet.
27 Buhârî, Meğâzî, 77.
28 Buhârî, Tefsîru'l-Kur'an, 109.
29 İbn Hişâm, es-Sîre, C 4, s. 301-315; İbn Sa'd, et-Tabakât, C 2, s. 288-305.
30 Buhârî, Humus, 1.
* Radıyallahu anh/Radıyallahu anha: Allah ondan razı olsun.

ÖLÇME VE **DEĞERLENDİRME**

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. İslam tarihi çalışmalarının diğer dinî ilimlere sağladığı katkılar nelerdir?

2. İslam tarihinin temel kaynaklarından beş tanesini yazarlarıyla birlikte yazınız.

3. Arap Yarımadası'nı 7. yüzyıl için önemli hâle getiren sebepler nelerdir?

4. Akabe biatlerinin tebliğ sürecine olan etkisini açıklayınız.

5. Hicreti zorunlu kılan sebepler nelerdir?

6. Hz. Peygamber siyasi muhataplarıyla ilişkilerinde nasıl bir yol takip etmiştir?

7. Hudeybiye Barış Antlaşması'nın İslam'ın yayılışına katkılarını açıklayınız.

8. Ümmü Eymen(r.a.) Resulullah'ın(s.a.v.) vefatına olan üzüntüsünü "Onun aramızdan ayrılması ile birlikte sabah akşam gelen vahiy kesilmiş oldu." sözleriyle ifade etmiştir.

(Müslim, Fedâilü's-Sahabe, 103.)

Bu sözden hareketle Hz. Peygamber'in vefatının Müslümanların hayatında neleri değiştirdiğini yorumlayınız.

B. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyunuz ve doğru seçeneği işaretleyiniz.

9. Hz. Peygamber'in İslam'a davetine başlangıçta kayıtsız kalan müşrikler putları hedef alan ayetlerin inmesiyle birlikte düşmanca tavır göstermeye başladılar.

Bu bilgiye göre aşağıdakilerden hangisi müşriklerin düşmanlıklarına gerekçe gösterdikleri ayetlerden biri olamaz?

A) "Siz ve Allah'ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtısınız. Siz oraya gireceksiniz."
(Enbiyâ suresi, 98. ayet.)

B) "(Böyle iken inkârcılar) Allah'ı bırakıp kendilerine ne fayda ne de zarar verebilen şeylere kulluk ediyorlar..."
(Furkân suresi, 55. ayet.)

C) "Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz... "
(Ankebut suresi, 17. ayet.)

D) "Allah'ın dışında taptıklarınızın ne size yardıma güçleri yeter ne de kendilerine yardım edebilirler."
(A'râf suresi, 197. ayet.)

E) "(Ey Muhammed!) De ki: Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim ibadet ettiğime de sizler ibadet etmezsiniz."
(Kâfirûn suresi, 1-3. ayetler.)

10. Hicaz bölgesinin İslam öncesi durumuyla ilgili aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

A) Bedevi ve hadari olmak üzere iki yaşam tarzı bulunmaktadır.
B) Olaylara yön veren baskın unsur asabiyet anlayışıdır.
C) Bölgenin kültürü yazılı belgelerle ve şiirlerle tespit edilmiştir.
D) Toplum hiyerarşik bir düzen ile tabakalara ayrılmıştır.
E) Bölgedeki en yaygın inanış şekli putperestliktir.

11. Medine İslam Devleti'nin kuruluşu sırasında atılan adımlardan hangisi daha çok sosyal boyutuyla öne çıkmaktadır?

A) Medine Sözleşmesi'nin imzalanması
B) Muâhât'ın hayata geçirilmesi
C) Medine pazarının kurulması
D) Nüfus sayımı yapılması
E) Mescid-i Nebi'nin inşası

12. Aşağıdaki savaşlardan hangisi Hıristiyanlara karşı yapılmıştır?

A) Hayber
B) Hendek
C) Huneyn
D) Mûte
E) Uhud

13. Hz. Peygamber'le görüşmek için Medine'ye gelen heyetlerin hicri 9. yılda yoğunluk kazanmasının en önemli sebebi aşağıdakilerden hangisidir?

A) Gönderilen İslam'a davet mektupları
B) Hendek Savaşı'nın kazanılması
C) Yahudilerin bertaraf edilmesi
D) Tebük Seferi'nde elde edilen başarı
E) Müslümanların hâkimiyet kazanması

14. Veda Hutbesi ile ilgili;

I. Hz. Peygamber'in Arafat'ta yaptığı uzun konuşmadan ibarettir.
II. İçeriğinde sosyal yaşamı ilgilendiren düzenlemeler yer almıştır.
III. Verilen mesajlar kıyamete kadar geçerli olacak niteliktedir.

ifadelerinden hangileri doğrudur?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

2. Ünite

Dört Halife (Hulefâ-yi Râşidîn) Dönemi

NELER ÖĞRENECEKSİNİZ?

1. Hz. Peygamber'den sonra hilafetin ortaya çıkış sürecini
2. Hz. Ebu Bekir Dönemi'nin dinî, sosyal ve siyasi olaylarını
3. Hz. Ömer Dönemi'nin dinî, sosyal ve siyasi olaylarını
4. Hz. Osman Dönemi'nin önemli dinî, sosyal ve siyasi olaylarını
5. Hz. Ali Dönemi'nin dinî, sosyal ve siyasi olaylarını
6. Dört Halife Dönemi'nin İslam tarihindeki yeri ve önemini

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Müslümanların siyasi idare şekilleri hakkında neler biliyorsunuz?
2. İslam'ı yayma düşüncesi ile fetih hareketleri arasında sizce nasıl bir ilişki vardır?
3. Devletlerin kurumsallaşması niçin önemlidir?
4. Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılmasına neden ihtiyaç duyulmuş olabilir?
5. Müslümanların geçmişte yaşadığı ihtilafların sonuçlarını bilmek bize neler kazandırır?

> "Herhangi bir ihtilafla karşılaştığınızda size düşen, benim sünnetime ve hulefâ-yi râşidînin uygulamalarına sarılmaktır."
>
> Ebu Dâvûd, Sünnet, 5.

1. Hz. Muhammed'den(s.a.v.) Sonra Devlet İdaresi

Resulullah'ın(s.a.v.) vefatıyla sadece peygamberlerini değil devlet başkanlarını da kaybeden Müslümanlar İslam Devleti'nin başsız kalmaması için hemen arayış içine girmişlerdir. İlk olarak Hz. Ebu Bekir kendisine biat edilmesiyle halife olarak seçilmiştir. Daha sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali bu görevi üstlenmiştir. Seçilme usulleri farklılık arz eden üç halife de görevleri sırasında şehit edilmiştir. 661 yılında Hz. Ali ile sona eren dönem Hulefâ-yi Râşidîn Devri olarak adlandırılmıştır.[1]

HZ. EBU BEKİR
Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında halife belirlemek için Beni Saide Gölgeliği'nde müzakereler yapılmış, sonuçta Hz. Ebu Bekir, İslam Devleti'nin ilk halifesi seçilmiştir.
632-634

HZ. ÖMER
Hz. Ebu Bekir kendisinden sonra Hz. Ömer'in halife seçilmesini vasiyet etmiştir. Müslümanlar buna uygun olarak Hz. Ömer'e biat etmişlerdir.
634-644

HZ. OSMAN
Hz. Ömer'in kendisinden sonra göreve getirilecek kişinin seçilmesi için teklif ettiği altı kişilik şûrada yer alan Hz. Osman halife seçilmiştir.
644-656

HZ. ALİ
Hz. Osman'ın şehit edilmesi üzerine muhacir ve ensarın ileri gelenleri halifelik görevinin Hz. Ali'ye verilmesi konusunda hemfikir olmuş, o da yoğun ısrarlar neticesinde görevi kabul etmiştir.
656-661

İnfografik 2.1
Dört halifenin seçilme yöntemleri

2. Hz. Ebu Bekir Dönemi

Halife seçilmesinin ardından Hz. Ebu Bekir'in ilk icraatı, Üsâme b. Zeyd'in komutasında sefere hazırlanan orduyu Şam'a göndermek olmuştur. Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce hazırladığı bu ordu, onun rahatsızlığı ve ardından vefatı dolayısıyla yola çıkamamıştı. Sahabilerden bazıları irtidat eden kabilelerin Medine'ye saldırabileceğini düşünerek ordunun Şam'a gönderilmesine taraftar olmamıştı. Ayrıca Üsâme'nin(r.a.) genç ve tecrübesiz oluşu ordu komutanı olması yönünde sahabileri şüpheye düşürmüştü. Bütün itirazlara rağmen Hz. Ebu Bekir askere hareket emri verdi. Şam tarafına yönelen ordu, isyan eden bazı kabileleri hâkimiyeti altına alıp önemli miktarda ganimetle iki ay sonra Medine'ye geri döndü.[2]

Görsel 2.1
Hz. Ebu Bekir'in mahfaza içindeki yüzüğü

Hz. Ebu Bekir'in halife olmasıyla Arap Yarımadası'nın neredeyse tamamında Medine'deki siyasi otoriteye karşı isyanlar başlamıştır. İsyan edenlerin bir kısmı peygamberlik iddia edenlerin etrafında toplanarak irtidat etmiş, bazı kabileler siyasi anlamda Medine yönetimini tanımadıklarını bildirmiş, bazıları ise İslam dairesi

1 Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", DİA, C 18, s. 324-325.
2 Taberî, Tarih, C 3, s. 225-227.

içerisinde kalmakla beraber zekât vermeyi reddetmişlerdir. Hz. Ebu Bekir isyan ve irtidat eden kabilelerin yanında zekât vermeyi reddedenlere de savaş açma gereği duymuştur. Hz. Ömer ve sahabenin ileri gelenlerinden bazıları bu aşamada zekât vermekten kaçınanlarla savaşılmasının doğru olmayacağını söylemelerine rağmen Hz. Ebu Bekir bu konuda taviz vermemiştir. Namazla zekâtın arasını açanlarla sonuna kadar savaşılacağını ilân eden Halife, irtidat eden ve zekâta karşı çıkan bütün kabilelere karşı geniş çaplı bir askerî harekât başlatmıştır.[3]

Hz. Ebu Bekir peygamberlik iddiasında bulunanlar üzerine yürümeyi kararlaştırınca Halid b. Velid kumandasında dört bin kişilik bir orduyu irtidat hareketlerinin bastırılmasında görevlendirdi. Halid b. Velid'e Tuleyha'yı ve Irak bölgesinde peygamberlik iddiasında bulunan Secah'ı bertaraf etmesini, ardından da Yemâme'ye Müseylimetülkezzab'ın üzerine gitmesini emretti. Diğer yandan Necran, Yemen, Hadramut, Bahreyn ve Umman'daki isyanları bastırmaları için valilere emir vererek destek birlikler gönderdi. Halife'nin bu kararlı tutumu sayesinde kısa bir sürede Ridde olayları bastırılarak Arap Yarımadası'nda Müslümanların siyasi hâkimiyeti tamamen tesis edilmiş oldu.[4]

İsyan hareketlerinin bastırılmasından sonra İran bölgesine askerî seferler başlatan Hz. Ebu Bekir, Yemâme'den dönen Halid b. Velid'e İran topraklarının giriş kapısı olan Hîre'yi hedef olarak gösterdi. İran içlerine düzenlenecek seferler için önemli bir üs vazifesi görecek olan Hîre şehri kısa sürede cizye karşılığında teslim alındı. Sâsânî İmparatorluğu'nun erzak ve silah ambarı olan Enbâr ve Suriye ile Arabistan çölünün birleştiği Aynüttemr şehirleri Müslümanların hâkimiyeti altına girdi. Böylece Basra Körfezi'nden Aynüttemr'e kadar Fırat Nehri boyunca uzanan topraklar İslam Devleti'nin sınırlarına dâhil edilmiş oldu.[5]

Hz. Ebu Bekir, İran bölgesine düzenlediği askerî seferlerle birlikte Şam'ın da dâhil olduğu Bizans topraklarına birlikler göndermişti. Buna göre Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı Hıms, Yezid b. Ebi Süfyan'ı Şam, Şurahbil b. Hasene'yi Ürdün, Amr b. el-Âs'ı ise Filistin'in fethiyle görevlendirdi. İslam ordusu Ürdün'deki Vâdilarabe, Filistin'deki Kaysâriye ve Gazze şehirlerini fethetti. Müslümanları karşılamak adına Bizans'ın bölgeye doksan bin kişilik bir ordu göndermesi üzerine birleşen İslam orduları Halid b. Velid başkumandanlığında Bizans ordusuyla Ecnâdeyn'de karşı karşıya geldi. 634 yılında yapılan muharebe Müslümanların kesin zaferiyle sonuçlandı. Bu şekilde Filistin'in kapıları Müslümanlara açılmış oldu.[6]

MUHAKEME

Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir zamanda başlayıp Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde Arap Yarımadası'na yayılan Ridde olaylarının temel sebeplerini değerlendiriniz.

Hz. Ebu Bekir fetih hareketlerinin yanı sıra Kur'an ayetlerini bir araya getirerek büyük bir hizmette daha bulunmuştur. Hz. Ömer, Ridde hadiselerinin sebep olduğu Yemâme Savaşı'nda hafız sahabilerden büyük bir kısmının şehit olması üzerine endişelenmiş ve ayetlerin toplanması fikrini Halife'ye açmıştı. Hz. Ebu Bekir, Resulullah'ın(s.a.v.) yapmadığı bir şeyi kendisinin yapamayacağını beyan etse de daha sonra ikna olup Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir heyeti görevlendirdi. Yapılan duyuruyla Müslümanların, iki kişinin şahitliğinde ellerindeki yazılı Kur'an nüshalarını heyete teslim etmeleri istendi. Böylece Kur'an ayetleri hafızların da yardımıyla toplanıp eksiksiz olarak tek kitap hâlinde Halife'ye teslim edilmiş oldu. İki kapak arasındaki bu nüshaya "Mushaf" adı verildi. Orijinal nüsha kabul edilen bu kitap Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer'e, onun vefatı ile de kızı Hz. Hafsa'ya teslim edilmiştir.[7] Müslümanların ilk halifesi Hz. Ebu Bekir 634 tarihinde altmış üç yaşında vefat etmiştir.[8]

3 Vâkıdî, Kitabü'r-Ridde, s. 49-52.
4 Taberî, Tarih, C 3, s. 241-252; Belâzürî, Fütûhu'l-Büldân, s. 131-148.
5 Belâzürî, Fütûhu'l-Büldân, s. 338-348.
6 bk. Taberî, Tarih, C 3, s. 387-419; Belâzürî, Fütûhu'l-Büldân, s. 149-157.
7 bk. Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an, 3; Mehmet Emin Maşalı, "Mushaf", DİA, C 31, s. 242.
8 İbn Sa'd, et-Tabakât, C 3, s. 185-186.

3. Hz. Ömer Dönemi

Hz. Ebu Bekir'in vasiyeti üzerine halife seçilen Hz. Ömer hicri 13. yılda Müslümanların ikinci halifesi olarak görevine başlamıştır. Hz. Ebu Bekir zamanında başlayan fetih hareketleri Hz. Ömer Dönemi'nde sürmüş; Irak bölgesinde Sâsânîlerle, Suriye bölgesinde ise Bizans'la mücadele edilmiştir. Sâsânî Devleti'nin tarih sahnesinden silindiği bu süreçte Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyeti de ciddi anlamda sarsılmıştır. Bu bölgelerdeki fetihlerin yanı sıra İran, Horasan ve Mısır'da pek çok şehir fethedilmiş, İslam hâkimiyeti doğudan Kuzey Afrika sınırlarına kadar ulaşmıştır.

Görsel 2.2
Kudüs Hz. Ömer zamanında fethedilmiştir.

Devletin sınırları genişleyince idari ve içtimai alanlarda bazı düzenlemeler yapmak zarureti doğduğu için İslam Devleti'nde kurumsallaşma büyük oranda Hz. Ömer zamanında gerçekleşmiştir. "Hak ile batılı birbirinden ayıran" anlamındaki "Fâruk" lakabıyla bilinen Hz. Ömer, hilafeti döneminde sonraki yöneticilerin de benimseyeceği "Emîrü'l-Müminîn" unvanını kullanmıştır. Yönetimi altındakilerin sorumluluğunu çok güçlü bir şekilde üstlenen Müminlerin Emîri bu hassasiyetle atadığı yöneticilerin denetimine de özel bir önem vermiştir. Gönderdiği valilerin görevlerini halka İslam'ı öğretmek, gelirleri adaletli bir şekilde dağıtmak ve halledemedikleri meseleleri kendisine havale etmek olarak özetleyen Hz. Ömer onların denetlenmesi için halkın yardımını talep etmiştir.[9]

Hz. Ömer'in Kudüs'ün fethinden sonra şehir halkına verdiği eman onun idari anlayışını göstermesi bakımından önemlidir. Yapılan antlaşmada şu ifadeler yer almaktadır:

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu sözleşme Müminlerin Emîri ve Allah'ın kulu Ömer tarafından Eyle halkına verilen bir emandır. Onların canlarına, mallarına, kiliselerine, haçlarına, hastalarına ve bütün fertlerine verilen bir teminattır. Onların kiliseleri mesken yapılmayacak ve yıkılmayacaktır. İçindeki kutsal eşyaya dokunulmayacaktır. Kimse dinî inanışından dolayı zorlanmayacak, kimseye asla zarar verilmeyecektir."[10]

Yönetimindeki uygulamalarıyla müceddit bir devlet adamı olan Hz. Ömer istişareye verdiği önem ve görevlendirmelerinde liyakati esas alması ile de dikkat çekmektedir. Hz. Ömer 644 yılında bir köle tarafından hançerlenerek ağır yaralandığında yerine bir halife tavsiye etmeyip bu işi altı sahabiden oluşan bir şûraya bırakmıştır.[11]

ÖSYM Sormuş!

ÖSYM

Hz. Ömer Dönemi, yapılan fetihlerin yanı sıra devlet teşkilatı ve kurumların oluşturulmasında da önemli bir dönem olarak kabul edilmektedir.

Aşağıdakilerden hangisi bu dönemde yapılan çalışmalardan biri değildir?

A) Mahkemelerin oluşturulması
B) Beytü'l-Hikme adlı ilim merkezinin kurulması
C) Askerî posta teşkilatının kurulması
D) Vergilerin sistemli hâle getirilmesi
E) Ordugâh şehirlerin kurulması

(2017-YGS)

CEVAP: B
Hz. Ömer; kadılar tayin ederek mahkemeler oluşturmuş, orduyla haberleşme sağlamak amacıyla bir posta sistemi kurmuş, vergilerle ilgili düzenlemeler yapmış; Kûfe, Basra ve Fustat'ı ordugâh şehir olarak imar etmiştir. Beytü'l-Hikme'nin kuruluşu ise Abbasiler Dönemi'ndedir.

9 Taberî, Tarih, C 4, s. 204.
10 Taberî, Tarih, C 3, s. 609.
11 bk. İbn Sa'd, et-Tabakât, C 3, s. 313-315.

İDARİ VE SOSYAL HAYAT

Beytülmâl kurumsallaştırılarak devlet gelirlerinin halka sistemli bir şekilde dağıtılması için divan teşkilatı kurulmuştur.

Ordugâh şehirler kurularak şehir planları yapılmış kabileler buralara belirli bir düzen içinde iskân edilmiştir.

Kadılar tayin edilerek adalet teşkilatı kurumsallaştırılmıştır.

Ticaret mallarından öşür vergisi alınmaya başlanmıştır.

Hicret, takvim başlangıcı olarak belirlenmiştir.

Orduyla haberleşme sistemli hâle getirilmiştir.

Cizye ve haraç miktarları belirlenmiştir.

Teravih namazı cemaatle kılınmaya başlanmıştır.

ASKERÎ GELİŞMELER

634 – Köprü Savaşı
İslam ordusu Sâsânîlerle karşı karşıya gelmiş, çok sayıda şehit veren Müslümanlar bölgedeki ilk mağlubiyetini almıştır.

635 – Büveyb Savaşı
Sâsânî ordusuyla Fırat Nehri kıyısında karşılaşan İslam ordusu sayıca az olmasına rağmen düşmanı yenmiştir.

635 – Kâdisiye Savaşı
Sâsânîlerin tüm imkânlarını kullanarak hazırladığı ordu ile İslam ordusu arasındaki savaşı çetin mücadelelerden sonra Müslümanlar kazanmıştır.

635 – Fihl Savaşı
Bizans ordusu ile yapılan savaşı Müslümanlar kazanmış ve bu zafer akabinde Dımaşk fethedilmiştir.

636 – Yermük Savaşı
Elli bin kişiden oluşan İslam ordusu iki yüz bin kişilik Bizans ordusunu yenmiş ve böylece Kudüs'ün fethinin önü açılmıştır.

636 – Medâin'in Fethi
Kâdisiye yenilgisinden sonra başkentleri Medâin'e çekilen Sâsânî ordusunu takip eden İslam ordusu şehri fethederek Sâsânî Devleti'nin sonunu getirmiştir.

637 – Kudüs'ün Fethi
Kudüs'ü kuşatan İslam ordusuna direnemeyen halk cizye ve haraç karşılığı barışa razı olunca şehir savaşılmadan fethedilmiş, Kudüslülerin isteği üzerine şehri teslim alan antlaşmayı bizzat Hz. Ömer imzalamıştır.

642 – Nihavend Savaşı
Sâsânî hükümdarının çağrısıyla toplanan orduyu Nihavend'de yenen İslam ordusunun bu başarısı İranlıları bir daha toparlanamayacak hâle getirdiğinden "Fetihlerin Fethi" olarak adlandırılmıştır.

İnfografik 2.2
Hz. Ömer Dönemi'nin önemli olayları

4. Hz. Osman Dönemi

Osman b. Affan, şûranın aldığı karar ve halkın kendisine biat etmesiyle 644 yılında halife seçilmiştir.[12] Hz. Osman'ın on iki yıl süren hilafeti; 644-649 yılları arası sükûnet devri, 650-656 yılları onun öldürülmesiyle sonuçlanan ve İslam tarihinin ilk büyük fitnesinin yaşandığı karışıklık dönemi olarak iki kısımda ele alınmıştır.[13]

Halifeliğinin ilk yarısında hem doğuya hem batıya yapılan seferlerde zaferler kazanılmış, İslam Devleti'nin sınırları en geniş noktasına ulaşmıştır. Harezm fethedilmiş, kuzeyde sınırlar Kafkasya'ya dayanmıştır. İran'ın fethi tamamlanmış, İskenderiye'nin alınmasıyla da Kuzey Afrika Müslümanların egemenliği altına girmiştir. Anadolu'da Antakya ve Tarsus alınırken Ermenistan, Kafkasya, Dağıstan, Gürcistan ve Azerbeycan'ın fethi de tamamlanmıştır. Kuzey Afrika gibi stratejik bir bölgenin fethedilmesinden sonra görevlendirilen komutanlar ile Endülüs'ün fethi için ilk adımlar yine Hz. Osman zamanında atılmıştır. Bu dönemde ayrıca ilk deniz filosu kurulmuş ve Kıbrıs fethedilmiştir. İslam donanması İskenderiye açıklarında Bizans ile karşılaşmış ve büyük bir zafer kazanmıştır. Zâtü's-Sevârî denen bu zaferle Bizans'ın Doğu Akdeniz hâkimiyetine son verilmiştir.[14]

Fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasında yeni Müslüman olanlar arasında zamanla Kur'an okuyuş farklılıkları ortaya çıkmıştı. Tilavetteki farklılık toplumda siyasi ve sosyal olumsuzlukları artırabilirdi. Kendisine gelen şikâyetleri dikkate alan Halife, Hz. Ali başta olmak üzere sahabilerle yaptığı istişarelerin sonucunda Kur'an'ın tek kıraat üzerine çoğaltılmasına karar vermiştir. Bu görev Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. Âs ve Abdurrahman b. Hâris'e verilmiş; Hz. Hafsa'da bulunan "Mushaf" komisyona teslim edilerek ana nüshadan Kur'an'ın çoğaltılması emredilmiştir. Nüshalardan biri Medine'de bırakılmış; diğerleri Kûfe, Basra, Şam, Mekke, Yemen ve Bahreyn'e gönderilerek bundan sonra kıraatte resmî nüshaya uyulması istenmiştir. Resmî nüsha dışında kalan Kur'an sayfalarını herhangi bir karışıklığa meydan vermemesi için yaktırması kimi muhalifler tarafından Hz. Osman'ı eleştirmek için kullanılmıştır.[15]

Hz. Osman, artan nüfus nedeniyle başladığı Mescid-i Haram'ı ve Mescid-i Nebi'yi genişletme işinde kendi malından 10.000 dirhem harcamış, bunun yanında kendisine ait Tâif'teki arsasını Medine'deki bir evle değişerek bu evi mescide dâhil etmiştir. Ancak Halife'nin daha önce kullanılmayan malzemelerle mescidi tamir ettirmesi ve daha süslü hâle getirmesi yadırganmıştır.[16]

Cuma namazının beş vakit namazda olduğu gibi ezan ile duyurulması Hz. Osman Dönemi'nde gerçekleştirilen diğer bir uygulamadır. Hz. Peygamber ve ilk iki halife zamanında cuma günü sadece iç ezan okunurdu. Hz. Osman, Medine'de nüfusun çoğalması üzerine cuma namazının duyurulması için dışarıda da ezan okutmaya başlamıştır.[17]

HÂŞİYE

Hilafetinin altıncı yılında Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'den kendisine kadar intikal eden ve hilafet mührü olarak kullanılan gümüş yüzüğü "Eris" adıyla bilinen bir kuyuya düşürmesi tepki çekmiştir. Kuyunun suları boşaltılmış ancak tüm aramalara rağmen yüzük bulunamamıştır. Büyük üzüntü yaşayan Hz. Osman, benzerini yaptırdığı mührü ölünceye kadar parmağında taşımıştır.

(Taberî, Tarih, C 4, s. 282-283.)

Hz. Osman zamanında artan refah seviyesine bağlı olarak ortaya çıkan yaşam tarzı birtakım eleştirilere sebep olmuştur. Ebu Zer el-Gıfârî gibi Resulullah'ın[(s.a.v.)] yanında yetişen bazı sahabe rahatsızlıklarını Hz. Osman'a bildirmişlerdir. Hatta Şam'dayken yönetime ve zengin sahabilere yönelik ağır eleştirileri Hz. Ebu Zer'in Medine'ye çağrılmasına sebebiyet vermiştir. Ancak Ebu Zer el-Gıfârî tenkitlerine burada da devam edince ihtiyaçları karşılanarak Medine'ye üç günlük mesafede bulunan Rebeze'ye gönderilmesi uygun görülmüştür.[18] Hz. Osman, bu kararı sebebiyle yine eleştirilerin odağında kalmıştır.

12 Buhârî, Fedâilü's-Sahabe, 8.
13 İsmail Yiğit, "Osman", DİA, C 33, s. 439.
14 Âdem Apak, "Hz. Osman Dönemi Fetihleri", UÜİFD, C 9, S 9, s. 437-446.
15 Buhârî, Fedâilü's-Sahabe, 8.
16 bk. Taberî, Tarih, C 4, s. 267.
17 bk. Taberî, Tarih, C 4, s. 287.
18 bk. Taberî, Tarih, C 4, s. 283-286.

TEFEKKÜR

Hz. Osman zamanında Hz. Ömer'in başlatmış olduğu fetih harekâtı devam etmiştir. Daha önce fethedilmiş bulunan İran, Azerbaycan, Suriye ve Mısır gibi bölgelerin güvenliklerinin sağlanmasının ardından daha da ileri gidilerek Hint topraklarına, Kuzey Afrika'nın zaptıyla beraber ise Akdeniz'in en uç noktalarına kadar ulaşılmıştır.

(Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 2, s. 195.)

Metinden hareketle Hz. Osman Dönemi fetihlerinin İslam tarihi açısından önemini yorumlayınız.

İnsanlar arasında Halife'nin siyasi, sosyal ve dinî alanlardaki uygulamalarını benimseyenler olduğu gibi yürüttüğü siyaseti tenkit eden bir zümre de olmuştur. Hz. Osman'ın halifeliğinin son yıllarında artan sorunlar ve ekonomik sıkıntılar özellikle askerî üs sayılabilecek Kûfe, Basra, Mısır gibi merkezlerde tepkilerin büyümesine yol açmıştır. Tepki doğuran uygulamaların başında Hz. Osman'ın kendi kabilesi Ümeyyeoğullarını göreve getirmesi ve bürokratlarının bazı icraatları geliyordu. Halife, müfettişler görevlendirerek eyaletlerdeki durumu yakından öğrenmeye çalışmışsa da aldığı tedbirler yeterli olmamıştır. Başlayan iç karışıklıklar sonucunda harekete geçen isyancı gruplar Medine'de toplanmışlardır. Evini uzun süre muhasara altında tuttuktan sonra boyun eğmeyen Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir.[19]

5. Hz. Ali Dönemi

Hz. Osman'ın Mısır, Basra ve Kûfe'den gelen isyancılar tarafından hicri 35 yılında öldürülmesiyle başlayan sancılı süreçte kendisine halifelik teklif edilen Hz. Ali, bu görevi başlangıçta kabul etmemiştir. Gerek Medinelilerin talebi gerekse şehre hâkim olan asilerin baskılarıyla daha sonra halifeliği üstlenmeye razı olan Hz. Ali, ilk iş olarak halktan biat alma yoluna gitmiştir. Ancak hem ensarın hem de muhacirlerin ileri gelenlerinden bazıları kendisine biat etmemiştir. Emevi ailesine mensup olanlar da şehri terk ederek Mekke'ye gitmişlerdir.[20] Müslümanların tamamının desteğini alamamış olması Hz. Ali'nin çözmesi gereken ilk siyasi problem olmuştur.

Hz. Ali'nin yönetimde meşruiyet sorunu yaşamasına sebep olan biat problemi daha büyük bir tehlikenin ortaya çıkmasıyla değişik bir veçhe kazanmıştır. Nitekim Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam gibi sahabenin önde gelenlerinin oluşturduğu Cemel ashabı ile Muaviye'nin bayrağı altında toplanan Şamlılar halifeye biat etmeyi Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması şartına bağlayarak Hz. Ali'yi tanımadılar. İki farklı bölgede birbirinden bağımsız oluşturulan grupların seslendirdiği bu talep hukuki olmaktan ziyade siyasi amaçlarla dile getirilmişti. Medine'de hâkim bir konumda bulunan Hz. Osman'ın katillerinin kısa vadede tespit edilip cezalandırılması pek de mümkün değildi. Bu sebeple Hz. Ali'nin siyasi otoritesini sağlamak adına önce bu iki siyasi hareketi itaat altına alması gerekiyordu.[21]

Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması talebiyle ortaya çıkan grupların ilki Hz. Aişe etrafında toplandı. Hz. Aişe, hac yapmak gayesiyle daha Hz. Osman muhasara altındayken şehirden ayrılarak Mekke'ye gitmişti. Medine'ye dönüş yolunda Halife'nin şehit edildiğini, yerine Hz. Ali'nin seçildiğini haber alınca hemen geriye döndü. Halka yaptığı konuşmasında Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü ifade eden Hz. Aişe, Halife'nin kanını talep edeceğini ilan etti. Onun bu çağrısına Emevi mensupları ile Hz. Osman'ın Basra ve Yemen valileri destek verdiler. Baskı altında biat ettiklerini söyleyen Talha b. Ubeydullah ile Zübeyr b. Avvam da Mekke'ye gelerek Hz. Aişe'nin safında yer aldılar. Şehirde toplanan Halife muhalifleri yaptıkları müzakereler neticesinde Basra'ya gitmeye karar verdiler. Diğer taraftan Hz. Ali, Şam'da kendisine isyan eden Muaviye'yi itaat altına almanın planların yapıyordu. Ancak Basra Valisi'ni şehirden uzaklaştıran Hz. Aişe ve taraftarlarını etkisiz hâle getirmek için öncelikle onlar üzerine askerî bir harekât düşünmeye başladı.[22]

19 bk. Halife b. Hayyât, Tarih, s. 168-177.
20 bk. Taberî, Tarih, C 4, s. 427-435.
21 Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 2, s. 248-249.
22 bk. Taberî, Tarih, C 4, s. 441-487.

Görsel 2.3
Cemel ve Sıffîn'de Müslümanlar karşı karşıya gelmişti.

Hz. Ali, muhaliflerin Basra'da hâkimiyeti ele geçirdiklerini haber alınca isyancıların üzerine yürümeye karar verdi. Ordusuyla harekete geçmeden önce muhaliflerle görüşmeler yapması için elçiler gönderdi. Taraflar arasında yapılan görüşmelerde sulha yaklaşılmış olmakla birlikte iki ordunun savaşmasının önüne geçilemedi. Çatışmalar daha çok Hz. Aişe'nin devesinin etrafında gerçekleştiği için "Cemel" ismi ile anılan bu savaşta galip gelen taraf Hz. Ali oldu. Çarpışmalar esnasında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam öldürüldü. Hz. Ali, askerlerine yağmadan uzak durmalarını emrederek ganimet olarak alınan malları şehir halkına iade etti. Abdullah b. Abbas'ı Basra Valiliği'ne tayin ettikten sonra da yeni başkent Kûfe'ye hareket etti. Hz. Aişe de şehirden ayrılarak önce Mekke'ye ardından da Medine'ye gitti. Hicretin 36. yılında gerçekleşen ve Müslümanların kendi aralarında karşı karşıya geldikleri ilk büyük çatışma olan Cemel Savaşı'nda her iki taraftan pek çok insan ölmüştür.[23]

Cemel Savaşı sadece siyasi bir hadise olmayıp İslam akaidinde iman-küfür sınırı, irade hürriyeti, kader gibi önemli problemlerin tartışma konusu hâline getirilmesine etki eden dinî ve sosyal olaylardan birisidir. Daha sonra ortaya çıkacak siyasi ve itikadî mezheplerin tartışmaları arasında yer alan, amelin imandan bir cüz olup olmadığı ve büyük günah işleyenin akıbeti gibi ihtilaflara da zemin teşkil etmiştir. Siyasi olmakla birlikte çeşitli sebeplerle daha sonra dinî ve itikadî mesele hâline getirilen olayların başlangıcı sayılabilecek olan Cemel Vakası itikadî mezhepler tarafından da farklı şekillerde değerlendirilmiştir.[24]

Hz. Ali, Cemel Savaşı'ndan sonra Şam muhalefeti ile doğrudan ilgilenmeye karar verdi. Diğer taraftan Hz. Ali'nin Şam'a tayin ettiği valiyi eyalet sınırından geri çevirmiş olan Şam Valisi Muaviye, Halife'ye karşı savaş hazırlıklarına başlamıştı. Muaviye, Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü yönünde propaganda yaparak bölge halkını Hz. Ali'ye karşı kışkırtmaya devam ediyordu. Şam'daki bu gelişmelere rağmen Hz. Ali, Muaviye'yi itaate çağıran mektuplar gönderdi. Ancak Şam tarafının yönetime isyan etmekte kararlı olduğunu görünce taraflar arasında bir hesaplaşmanın kaçınılmaz olduğunu anladı. Mısır, Kûfe ve Basra valilerine haber göndererek sefer için hazırlık yapmalarını emretti. Hz. Ali'nin ordusuyla harekete geçtiğini haber alan Muaviye de hicretin 36. yılının sonlarına doğru askerlerini Şam'dan Irak istikametine sevk etti.[25]

MUHAKEME

Hz. Ali, Cemel ashabı ile yapılan görüşmelerde: "Allah'ın huzurunda benimle savaşmanızı mazur gösterecek meşru bir mazeretiniz var mı? Ben sizin din kardeşiniz değil miyim?" diye sormuştur.

(Taberî, Tarih, C 4, s. 501.)

Yukarıdaki metinden de hareketle Müslümanların karşı karşıya gelmelerinin onlara ne tür sorumluluklar yüklediğini değerlendiriniz.

İki ordu Irak-Suriye sınırında bulunan Sıffîn'de karşı karşıya geldiler. Muaviye'nin Fırat Nehri'ni kontrol altında tutarak Iraklıların suya ulaşmasını engellemesi üzerine başlayan ilk çatışmalar Hz. Ali ordusunun üstünlüğü ile nihayetlendi. Bunun ardından Hz. Ali, Şamlıları tekrar kendisine itaate davet etti. Görüşmelerden bir sonuç alınamayınca taraflar arasında mücadele yeniden başladı. Kısmi çatışmalar ve sonuçsuz barış görüşmeleri şeklinde cereyan eden savaş, Hz. Ali'nin askerlerine nihai saldırı emri vermesiyle şiddetlendi.

23 bk. Taberî, Tarih, C 4, s. 488-545.
24 bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Cemel Vak'ası", DİA, C 7, s. 321-322.
25 bk. Minkarî, Vak'atü Sıffîn, s. 27-62; İbn Kuteybe, el-İmâme, C 1, s. 99-101.

Nihayet Iraklıların üstünlüğü ile devam eden savaşın seyri Muaviye'nin komutanlarından Amr b. el-Âs'ın teklif ettiği tahkim çağrısı ile farklı bir boyut kazandı. Muaviye, askerlerine ellerinde bulunan Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takarak Iraklıları ilahî kitabın hakemliğine çağırmalarını emretti. Şam ordusunu mutlak yenilgiden kurtarmak amacıyla yapılan çağrı beklendiği gibi Irak askerlerini tereddüde düşürdü ve orduda karışıklığa sebep oldu. Durumu gören Hz. Ali, bunun bir savaş hilesi olduğunu söyleyerek askerlerini savaşa devam yönünde ikna etmeye çalıştı. Ne var ki ordusunun büyük bir kısmı savaşın derhal durdurulmasını istiyordu. Sonunda Hz. Ali askerlerinin ısrarıyla tahkime razı olmak durumunda kaldı. Böylece Iraklılarla Şamlılar arasında yaklaşık üç ay süren mücadele, hakeme müracaat etme kararının alınmasıyla durdurulmuş oldu. Bununla birlikte Sıffîn Savaşı her iki taraftan binlerce Müslümanın ölümüyle sonuçlanmıştır. [26]

Muaviye hakem olarak Amr b. el-Âs'ı seçti. Hz. Ali de bu görev için Abdullah b. Abbas'ı düşünüyordu. Fakat kendisini tahkimi kabul etmeye zorlayanlar, Ebu Musa el-Eş'arî'nin hakem olması yönünde ısrarcı olunca bir kez daha onların isteğini kabul etmek zorunda kaldı. Ardından hakemlerin uyacağı kuralları belirleyen bir tahkimname kaleme alındı. Her iki tarafın verilecek hükme razı olacağını taahhüt ettiği metne göre hakemler halifelik meselesini Kur'an ve sünnete başvurarak adil bir şekilde çözecekti. Ancak hilafete Hz. Ali ve Muaviye dışında birisinin getirilmesi yönünde hakemlerin aldığı karara rağmen Amr b. el-Âs, Muaviye'yi halife ilan ettiğini açıkladı. Diğer taraftan Hz. Ali, tahkimnameye aykırılığı sebebiyle hakemlerin kararını tanımadığını bildirdi. Meseleyi çözmesi beklenen fakat daha karmaşık hâle getiren hakem olayının ardından Hz. Ali, Kûfe'ye Muaviye de Şam'a gitmek üzere Sıffîn'den ayrıldılar. Muaviye Halife'ye asi bir vali iken tahkim sayesinde ona denk bir pozisyon elde etmiş oldu. Nitekim Şamlılar dönüş yolunda Muaviye'ye halife olarak biat ettiler. Irak cephesinde ise mevcut ihtilaflar artarak devam etti. Öyle ki tahkimi kabul edenlerle etmeyenler arasındaki sert tartışmalar Hz. Ali'nin ordusunda bölünmeye sebep oldu. Nitekim **"... Hüküm ancak Allah'ındır..."**[27] ayetini kendilerine slogan edinen, daha sonra Hâricî ismi ile anılacak olan bir grup Hz. Ali'nin yanından ayrılarak ona karşı isyan başlattı.[28]

TETKİK

Hz. Ali Dönemi'nde yaşanan ihtilafların hangi siyasi ve itikadî mezheplerin oluşumuna zemin teşkil ettiğini araştırınız.

Hâricîler Hz. Ali'nin Irak'ta sağlamaya çalıştığı birliğin önünde büyük bir engel teşkil ettiler. Zira halife Şamlıları bırakıp Iraklılar arasından çıkan bu isyancı grup ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hz. Ali, Hâricîler ile giriştiği askerî mücadelede büyük oranda başarılı olmuşsa da öldürülenlerin intikamını almak için harekete geçen bir Hâricî tarafından 661 yılında şehit edilmiştir.[29]

6. Dört Halife Dönemi'nin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi

Hz. Peygamber Dönemi'nde İslam'a davetin bir gereği olarak başlatılan fetih hareketleri Hulefâ-yi Râşidîn Devri'nde Arap Yarımadası'nın dışına taşınmıştır. Nitekim Müslümanların gerçekleştirdiği fetihler neticesinde Irak, İran, Horasan, Azerbaycan ve çevresi ile Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika İslam topraklarına dâhil edilmiştir. Farklı millet ve dinlere mensup insanların yaşadığı bu büyük coğrafyanın kontrolünün sağlanması ve İslamlaşması için de ciddi düzenlemeler yapılmıştır. Müslümanlar fethettikleri ülkelerin sakinlerine -cizye ödemek şartıyla- mensup oldukları dine bağlı kalma özgürlüğü tanımışlar, İslamiyet'i kabul edenlere de kendileriyle eşit haklar vermişlerdir. Ayrıca fethedilen bölgelerin İslamlaşmasını kolaylaştırmak adına buralara Müslüman nüfusu yerleştirmişlerdir. Böylelikle daha sonraki fetihler için buralarda askerî üslerin kurulmasını ve idarenin Müslümanların elinde kalmasını sağlamış oldular.

Müslümanlar İslam coğrafyasının genişlemesine bağlı olarak yeni millet ve kültürlerle karşılaşmışlardır. Farklı sosyal yapıların İslam'a dâhil olmasıyla karşı karşıya kalınan problemler ise Kur'an ve sünnete dayalı hükümlerle çözüme kavuşturulmuştur.[30]

26 İbn Kuteybe, el-İmâme, C 1, s. 124-135; Taberî, Tarih, C 5, s. 5-40.
27 Yûsuf suresi, 40. ayet.
28 Minkarî, Vak'atü Sıffîn, s. 497-505, 540-550; Taberî, Tarih, C 5, s. 67-72.
29 Taberî, Tarih, C 5, s. 144-149.
30 Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", C 18, s. 331-333.

• Müslümanların hâkimiyetinde yaşayanların idaresini yürütmek, İslam'ı yaymak ve toplumsal adaleti tesis etmek halifelerin esas görevi idi.

•Yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulunduran Hulefâ-yi Râşidîn, mevcut görevlerini yerine getirirken büyük oranda istişare esasına dayalı bir yönetim sergilemişlerdir.

ASKERÎ VE İDARİ YAPI

- Devlet; merkezde halife, vilayetlerde valiler ile yönetilen bir siyasi ve idari yapıya sahipti.
- Vilayetlerin idaresini yürüten valilere "emîr" veya "âmil" denilmekteydi.
- Valiler görevli oldukları vilayette halifenin otoritesini temsil ediyorlardı.
- Valilerin görevlerini; namaz kıldırmak, savaşı komuta etmek, ganimetleri dağıtmak, esirlerin durumunu karara bağlamak, gerekli antlaşmaları yapmak, vergileri toplamak, Beytülmâl hisselerini Medine'ye göndermek, adalet ve asayişi sağlamak şeklinde sıralamak mümkündür.
- Hz. Ömer, birçok vilayette adli ve mali işleri genel idareden ayırdı. Buralara doğrudan kendisine bağlı kadılar ve vergi âmilleri gönderdi.
- Vilayetlerde valinin yanında kâtip, divan kâtibi, haraç âmili, sâhibü'ş-şurta, Beytülmâl âmili ve ordu komutanı gibi devlet memurları bulunmaktaydı.
- Hz. Ebu Bekir zamanındaki büyük vilayetler; Hicaz, Necid, Bahreyn-Uman, Yemen-Hadramut, Irak ve Şam idi.
- Hz. Ömer zamanındaki büyük vilayetler; Hicaz, Yemen, Bahreyn, Şam (Suriye), Irak, Fars ve Mısır idi.
- Hz. Ebu Bekir'in Suriye ve Irak üzerine başlattığı fetih hareketleri Hz. Ömer zamanında hız kazanmış Hz. Osman Dönemi'nde ise en geniş sınırlarına ulaşmıştır.
- Hz. Osman'ın hilafeti döneminde kara fetihleri yanında deniz seferleri de gerçekleşmiştir. Zâtü's-Sevârî (654) İslam tarihinin en parlak deniz zaferlerinden birisi kabul edilir.
- 648 yılında Kıbrıs fethedilmiştir.

ADLİ YAPI

- Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde adalet hizmeti devletin temel görevleri arasında yer almıştır. Halife görevlendirdiği şahıslar aracılığıyla bu görevi yürütmüş, eyaletlerde bu sorumluluk valilere bırakılmıştır. Daha sonraki süreçte özel olarak görevlendirilen kadıların tayiniyle yargı yürütmeden ayrılmıştır.

YENİ MERKEZLERİN KURULMASI VE SOSYAL YAPI

- Fetihler neticesi ele geçirilen yerlerin muhafaza edilmesi ve daha uzak seferlerin düzenlenebilmesi için ordugâh şehirlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla Hz. Ömer zamanında Basra, Kûfe ve Fustat şehirleri kurulmuştur.
- Suriye'de Dımaşk, Filistin'de Remle, Mısır'da İskenderiye gibi mevcut bazı şehirler de ihtiyaç duyuldukça ordugâh şehirler olarak kullanılmıştır.
- Askerî amaçlı kurulan yeni şehirlerin merkezinde caminin yanı sıra valilik konutu ve çarşı da inşa edilmiştir.
- Basra Körfezi yoluyla Hint-Çin, Kûfe yoluyla da Arabistan, Suriye, Filistin, Anadolu, İran, Orta Asya, Mısır ve Doğu Akdeniz arasında devam eden ticaret yolları Müslümanların kontrolüne geçmiştir.
- Ticari hayatın canlılığına bağlı olarak tarih tespiti ihtiyaç hâline gelince hicret Hz. Ömer zamanında takvim başlangıcı olarak kabul edilmiştir (638).
- Bayındırlık hizmetleri ile ziraata elverişli topraklar sulanmış, insanların su ihtiyacını karşılamak üzere kanallar inşa edilmiştir.

MALİ YAPI

- Hz. Peygamber Dönemi'ndeki Beytülmâl Hz. Ebu Bekir ile devam etmiş, Hz. Ömer Devri'nde ise kurumlaşmıştır.
- Beytülmâlin gelirlerini; zekât, savaş ganimetlerinin beşte biri olan humus, ganimet toprakları ile gayrimüslimlerden alınan cizye, haraç ve öşür vergisi fey oluşturmuştur.
- Devletin gelirleri divan teşkilatı aracılığıyla ülkenin imarı ve devletin yapılanması için harcanmıştır.
- Divan teşkilatı gelirlerin düzenli bir şekilde hak sahiplerine dağıtılması ihtiyacından doğmuştur.
- Divan; çeşitli idari, mali ve askerî hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan defterlere verilen isimdir.
- Hz. Ömer, fetihler sonucunda elde edilen gelirleri sistemli bir şekilde dağıtabilmek için bu müesseseyi kurmuştur.

İnfografik 2.3
Dört Halife Dönemi devlet yapısı

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Hulefâ-yi Râşidîn'in göreve geliş şekillerini kısaca açıklayınız.

2. Kur'an-ı Kerim'in Mushaf hâline getirilmesine niçin ihtiyaç duyulmuştur?

3. Zekât vermeyi reddedenlere savaş ilan eden Hz. Ebu Bekir'in itirazlara rağmen kararından dönmemesinin sebeplerini yorumlayınız.

4. Nihavend Savaşı'nı İslam tarihi açısından önemli kılan sebepleri yazınız.

5. Hilafeti döneminde Hz. Osman'a yöneltilen eleştiriler nelerdir?

6. Sahabeden bazı isimlerin Hz. Ali'ye biat etmemesi dönemin siyasi olaylarını nasıl etkilemiştir?

7. Dört Halife Dönemi'nde idari ve mali yapıyla ilgili öne çıkan hususlar nelerdir?

B. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyunuz ve doğru seçeneği işaretleyiniz.

8. Hz. Ebu Bekir zamanında Filistin kapılarını Müslümanlara açan hadise aşağıdakilerden hangisidir?

A) Enbar'ın Fethi
B) Ecnâdeyn Savaşı
C) Yemame Savaşı
D) Kudüs'ün Fethi
E) Yermük Savaşı

9. Hz. Ömer Dönemi'nde gerçekleştirilen;

I. Divan teşkilatı
II. Cizye ve haraç
III. Ordugâh şehirler
IV. Öşür vergisi

düzenlemelerinden hangileri iktisadi alan ile ilgilidir?

A) I ve III
B) II ve IV
C) III ve IV
D) I, II ve III
E) I, II ve IV

10. Hz. Ömer vefat etmeden önce, halife adayı olarak gösterdiği şahısları eğer seçilirlerse akrabalarını yönetime getirmemeleri hususunda uyarmıştır. Nitekim Hz. Osman'ın en çok eleştirildiği konu atama ve nakillerinde yakınlarını yönetime getirmek olmuştur.

Hz. Ömer bu uyarıyı aşağıdakilerden hangisini önlemek için yapmış olamaz?

A) Liyakati olmayan kişilerin göreve gelmesi
B) Hilafetin zamanla saltanata dönüşmesi
C) Halk arasında huzursuzluk baş göstermesi
D) Hz. Osman'ın kabilesinin yönetimi ele geçirmesi
E) Adalet prensibinin zaafa uğrama tehlikesi

11. "Hz. Osman halife seçildikten sonra valilere gönderdiği mektupta;

- Allah'ın(c.c.) yöneticilere halkını gözetmelerini emrettiğini hatırlatmış,
- Valilerden sadece vergi toplayan zalimlerden olmamalarını istemiş,
- Halkını gözetmeyen yöneticilerin hayâ, emanet ve vefalarını yitirecekleri uyarısında bulunmuş,
- En iyi idarecinin Müslümanların lehlerinde olanı kendilerine veren aleyhlerinde olanlardan ise onları alıkoyan olduğunu vurgulamıştır."

Buna göre Hz. Osman;

I. Ekonomik krizin önüne geçmek
II. Adaleti tesis etmek
III. Ahlaki ilkeleri yönetimde geçerli kılmak

hedeflerinden hangilerini gerçekleştirmek istemiştir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

12. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Ali Dönemi'nde gerçekleşmiştir?

A) Kıbrıs'ın fethi
B) Tahkim hadisesi
C) Ridde hadiseleri
D) Kur'an'ın çoğaltılması
E) Kâdisiye Savaşı

13. Artan fetihlerle genişleyen İslam coğrafyasında Arapların dışındaki Müslümanlar kendi bölgelerinde meşhur olan sahabilerin kıraatiyle Kur'an'ı öğrenip okuyor, aynı zamanda bu mushaflardan kendileri için özel nüsha ediniyorlardı. Ancak Arap dilinin yapısına bağlı olarak ortaya çıkan bazı kıraat farklılıklarını doğru biçimde anlayamayanlar bunu önemli bir ihtilaf sebebi olarak gördüler. Bu hususta Müslümanlar arasında bazı tartışmalar yaşanmaya başladı. Komutan olarak Azerbaycan ve Ermenistan'ın fethine katılan Huzeyfe b. Yemân, Suriyeli ve Iraklı askerler arasındaki kıraat ihtilafının orduda çatışmaya sebebiyet vereceğini görüp durumu Hz. Osman'a bildirdi. Halife de bunun üzerine - - - - karar verdi.

Boş bırakılan yere konunun akışına göre aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

A) Yeni bir ordu kurulmasına
B) Askerî harekâtın sona erdirilmesine
C) Kur'an'ın iki kapak arasına alınmasına
D) Özel nüsha edinmenin yasaklanmasına
E) Kur'an'ın tek kıraat üzerine çoğaltılmasına

14. Aşağıdakilerden hangisi Cemel ve Sıffîn savaşlarının sonuçları arasında yer almaz?

A) Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın öldürülmesi
B) Siyasi ve itikadî birtakım mezheplerin oluşması
C) Hâricî adıyla anılan muhalif bir grubun ortaya çıkması
D) Başkentin Medine'den Kûfe'ye taşınması
E) Şam Valisi Muaviye'nin siyasi güç elde etmesi

15. Aşağıdakilerden hangisi fethedilen topraklarda İslami otoritenin yerleşmesini temin eden uygulamalardan biri değildir?

A) Fethedilen ülkelerin sakinlerine mensup oldukları dine bağlı kalma özgürlüğünün verilmesi
B) Fetihler sonucu İslam'ı kabul edenlere Müslümanların sahip olduğu hakların verilmesi
C) Yeni yerleşim yerlerinin İslamlaşmasını sağlamak için bölgeye Müslüman nüfusun yerleştirilmesi
D) Fethedilen topraklarda yaşayan milletlerin İslam'ı kabul etmesi için özel çalışmalar yapılması
E) Sonraki fetihlerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için yeni ordugâh şehirlerin kurulması

3. Ünite

Emeviler

NELER ÖĞRENECEKSİNİZ?

1. Emevi Devleti'nin kuruluş sürecini
2. Hilafetin saltanata dönüşmesine yönelik gösterilen tepkileri ve bu tepkilerin sebeplerini
3. Kerbelâ Olayı'nı ve sebeplerini
4. Abdullah b. Zübeyr Olayı'nın sebep ve sonuçlarını
5. Emeviler Dönemi'ndeki fetihleri ve İslam coğrafyasındaki genişlemeyi
6. Ömer b. Abdülaziz'in uyguladığı politikalar ile İslam'ın yayılışını
7. Emeviler Dönemi'nin önemli olaylarını, iç ve dış ilişkilerini
8. Emevi Devleti'nin yıkılmasında etkili olan faktörleri
9. Emevilerin İslam tarihindeki yeri ve önemini

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Verasete dayalı yönetim şeklinin devlet idaresi bakımından olumsuz sonuçları neler olabilir?
2. Tarihte Müslümanları karşı karşıya getirmiş olan üzücü olaylardan hangilerini hatırlıyorsunuz?
3. Arap olmayan milletlerin Müslüman olması İslam kültür ve medeniyetini nasıl etkilemiş olabilir?
4. Kabilecilik anlayışı sizce devletleşme sürecine nasıl etki eder?
5. Siyasi çekişmelerin dinî birtakım ayrılıklarla sonuçlanmasının sebepleri hakkında neler söylenebilir?

"Dımaşk, bu cihanın peşin açan, çabuk solan goncası..."

Arkale Kelbî

1. Emeviler ve Emevilerin Kuruluş Dönemi

Raşit halifelerin ardından Muaviye b. Ebi Süfyan'ın halife olup devletin merkezini Şam'a taşımasıyla yeni bir devlet kurulmuş oldu. Şam'da kurulan bu devlet Ümeyyeoğulları tarafından yönetilmesi sebebiyle Emeviler olarak isimlendirilmiştir.

Ümeyyeoğulları Haşimoğullarıyla beraber İslam'dan önce Mekke'de önemli kabilelerin başında gelmekteydi. Şehrin yönetiminde söz sahibi olan Ümeyyeoğulları savaşlarda ordu komutanlığı görevini üstlenirken Hz. Peygamber'in kabilesi olan Haşimoğullarının sorumluluğu hacıların su ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaktı. Hz. Peygamber kendilerini İslam'a davet ettiğinde şehrin yönetiminde birbiriyle öteden beri yarış hâlinde olan iki kabile arasındaki rekabet daha görünür olmuştur. Belki de bu sebeple Mekke Dönemi'nde Ümeyyeoğullarının içinden Müslüman olanların sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Bu aileye mensup ilk Müslümanlar ise Osman b. Affan, Halid b. Said ve Hz. Peygamber ile evlenen böylece müminlerin annesi olan Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe idi. Ümeyyeoğullarının İslam'ı benimsemesi daha ziyade Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşmiştir.[1]

Görsel 3.1
Şam surlarından bir kesit

Ümeyyeoğulları mensuplarına hem Hz. Peygamber hem de raşit halifeler tarafından önemli görevler verilmiştir. Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olan Muaviye de bu kişiler arasında bulunmaktaydı. Muaviye b. Ebi Süfyan; Hz. Peygamber'in kâtipleri arasında yerini almış, Suriye fetihlerinde İslam ordularını komuta etmiş, daha sonra Hz. Ömer tarafından Şam Valisi olarak tayin edilmiştir. Ümeyyeoğullarının başta valilik olmak üzere devlet yönetiminde daha fazla görev almaya başladıkları Hz. Osman'ın hilafeti sırasında Muaviye b. Ebi Süfyan'a Suriye'deki bütün vilayetlerin sorumluluğu verilmiştir.[2]

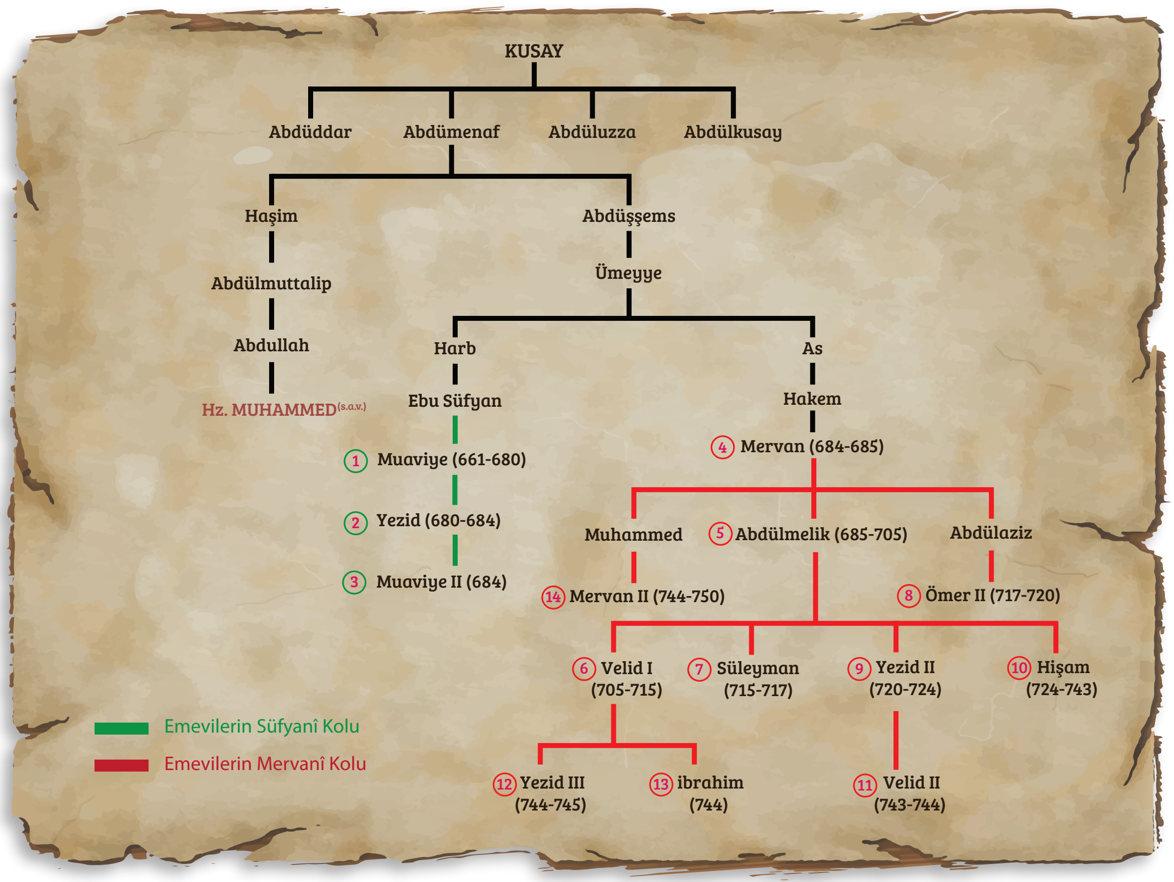
Muaviye b. Ebi Süfyan, Hz. Osman'ın şehit edilmesi üzerine yakın akrabası sıfatıyla katillerin bulunmasını talep etmiş ve Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmeyerek yeni halifeyi şûranın seçmesini istemiştir. Bu gerekçe ile Sıffîn'de karşılaşan iki taraf arasında süren çarpışmalar hakem olayı ile başka bir boyut kazanmıştır. Tahkime kadar halifelik talebini açıklamayan Muaviye b. Ebi Süfyan bu olaydan sonra halife adaylarından birisi hâline gelmiştir.

Hakem olayının işi çözmek bir tarafa daha fazla kargaşaya neden olduğu bir ortamda Hz. Ali suikast sonucu şehit edilmiş, olayın akabinde Irak halkı Hz. Hasan'ın etrafında toplanmıştır. Muaviye ise Kudüs'te insanlardan biat almıştır. Halife seçilen Hz. Hasan kendisini destekleyen Irak ordusuna güvenememesi

1 bk. Ömer Ferruh, el-Arab ve'l-İslam, s. 74-75.
2 İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, C 8, s. 7.

sebebiyle Muaviye b. Ebi Süfyan ile mücadeleden vazgeçip bazı şartlarla halifeliği bırakmaya razı olmuştu.[3] Bunun üzerine Kûfe'ye gelen Muaviye'nin halktan biat alarak halifeliğini ilan etmesiyle Emevi iktidarının önünde herhangi bir engel kalmadı. Muaviye b. Ebi Süfyan tarafından tesis edilen otorite ile yönetimin tek elde toplanmasından dolayı o yıla "birlik yılı" denmiştir.[4]

"Halifetullah (Allah'ın(c.c.) halifesi)" unvanını kullanan Muaviye b. Ebi Süfyan, kendisinden öncekilerin aksine halifeliği kılıç gücüyle elde etmesi nedeniyle İslam tarihinde yeni bir dönemi temsil etmiştir. O, hilafeti eline aldıktan sonra devletin merkezini Şam'a taşımıştı. Arap dâhileri olarak kabul edilen Amr b. Âs'ı Mısır, Muğire b. Şu'be'yi Kûfe, Ziyad b. Ebîh'i ise Basra'ya vali olarak atayarak otoritesini güçlendirmeye çalışmıştır. Halifeliği süresince Türkistan ve Anadolu üzerine pek çok ordu göndermiş; İstanbul, Müslümanlar tarafından ilk kez onun zamanında kuşatılmıştır. Yine onun zamanında Kuzey Afrika fetihlerine devam edilmiş, bölgede Kayrevan ismiyle bilinen ordugâh şehir kurulmuştur.[5] 661-750 yılları arasında hüküm süren Emevi Devleti, ilk üçü hanedanın Süfyanî, diğer on biri ise Mervanî koluna mensup halifeler tarafından idare edilmiştir.

Şema 3.1
Emevi soyağacı ve halifeleri

2. Yezid Dönemi ve Olayları

Emevilerin ikinci halifesi olan Yezid'in çocukluğu annesinin akrabaları arasında çölde geçmiştir. Yezid burada fasih Arapçanın yanında ata binmeyi ve silah kullanmayı öğrenmiştir. Dımaşk'a dönen oğluyla yakından ilgilenen Muaviye, onun başta nesep (soy) ilmi olmak üzere çeşitli alanlarda eğitim alması için özel hocalar tutmuştur. Ancak bu süreçte Yezid'in aşırı av merakı ve bazı olumsuz özellikleri onun tenkit edilmesine sebep olmuştur. Oğlunu veliaht ilan etme niyetinde olan Muaviye, Yezid'i halk nezdinde itibarlı bir konuma yükseltmek için ona komutanlık ve hac emîrliği gibi görevler vermiştir.

680 yılında hilafete geçen Yezid genel olarak Muaviye'nin politikalarını devam ettirmiş, onun atadığı valileri değiştirmemiştir. Üç yıl kadar süren hilafetinde pek çok bölgede fetihler durmuş, Bizans üzerine gerçekleştirilen seferlere ara verilmiştir. Kuzey Afrika'da sürdürülen askerî faaliyetler ise kısa bir süre sonra İslam ordusunun ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Avlanmaya, şiire ve musikiye hayli meraklı olan Yezid vaktinin çoğunu bu tür meclislerde geçirmiş, yönetimi geniş yetkiler verdiği valilere bırakmıştır. İslam tarihinde Yezid Dönemi daha çok Müslümanları derinden sarsan Kerbelâ ve Harre gibi yürek yakıcı olaylarla öne çıkmaktadır.[6]

2.1. Hilafetin Saltanata Dönüşmesi ve Buna Tepkiler

İslam siyaset tarihinde önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilen hilafetin saltanata dönüşmesi Muaviye'nin, oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesiyle başlamıştır. Muaviye, devletin bekası gerekçesiyle daha kendisi hayattayken oğlu adına halktan biat almaya karar vermişti. Bu kararını uygulamadan evvel Yezid'i önemli vazifelere getirerek onun halk nezdindeki mevcut olumsuz imajını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bir taraftan da Müslümanların halife seçimi hususunda yeniden ihtilafa düşmesi hâlinde devletin bölüneceği ve çok kan döküleceği şeklindeki bir takım şayiaları halk arasında yayarak icraatına makul bir zemin hazırlamıştır. Tüm bu hazırlıklardan sonra oğlunu veliaht olarak gündeme getiren Muaviye'nin bu talebi Şam eyaletinde genel bir kabul görmüştür. Kûfe ve Basralılar da valilerin yoğun çalışmaları neticesinde bu isteğe uymuşlardır. Halifenin kararına itiraz eden tek bölge ise Hicaz olmuştur.

Hicaz'ın desteğini almak isteyen Muaviye, sahabe çocuklarını veliahtlık konusunda ikna etmek üzere Medine'ye gitmiş; orada Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebi Bekir, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Zübeyr ile özel görüşmeler yapmıştır. İsmi geçen şahıslar, bunun gerçekleşmesi hâlinde istişare esasına dayanan hilafetin yerini saltanata bırakacağını bu durumun da ümmetin hayrına olmayacağını belirterek muhalefetlerini sürdürmüşlerdir. Bunun üzerine Muaviye, Hz. Aişe'ye başvurarak yardımını talep etmiş ancak bu girişiminden de olumlu bir netice alamamıştır.

Yezid'in veliahtlığına ashab çocuklarını razı etme gayretini sürdüren Muaviye hac mevsiminde Mekke'ye giderek onlarla yeniden görüşmüş ancak bir sonuç elde edememiştir. Buna rağmen mescitte bir konuşma yaparak "Müslümanların ileri gelenleri ve en hayırlıları" olarak tanımladığı sahabe çocuklarının Yezid'in veliahtlığına razı olduğunu ilan etmiş ve halktan da biat istemiştir. Konuşmasına başlamadan önce söylediklerine itiraz edecekleri boynunu vurdurmakla tehdit ettiğinden kimse karşı çıkamamıştır. Böylece zorla da olsa Hicaz'dan da biat alınmış ve Yezid'in veliahtlığı konusunda herhangi bir engel kalmamıştır.[7]

Veliahtlık fikrine itiraz eden Hicazlılar halife seçiminde şûra geleneğinden vazgeçilerek ashab-ı kiramın uygulamasının terkedilmesini doğru bulmuyorlardı. Nitekim Abdullah b. Zübeyr kendisini ikna etmeye çalışan Muaviye'ye Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in uygulamalarını hatırlatarak bunlardan birini seçmesini tavsiye etmiştir. Yezid'in şahsiyeti ile ilgili olumsuz kanaatlerin yanında bölge halkının saltanat uygulamasına aşina olmayışı da veliahtlık sistemine itirazlarda etkili olmuştur. Hilafet sadece siyasi değil aynı zamanda dinî otoriteyi de temsil ettiğinden halife seçiminin istişare ve liyakat esasına dayanması hayati bir öneme sahipti. Veliahtlığın meşruiyet kazanması hâlinde bu esaslardan vazgeçilmiş olacağı iddiası itirazların çıkış noktasını oluşturmuştur.[8]

TEFEKKÜR

Hilafeti saltanata dönüştüren veliahtlık sistemine sahabenin verdiği tepkileri yorumlayınız.

6 bk. Ünal Kılıç, "Yezîd I", DİA, C 43, s. 513-514.
7 bk. Taberî, Tarih, C 5, s. 301-304.
8 bk. Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 3, s. 75-77.

2.2. Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Olayı

Yezid'in veliahtlığı hususunda sahabe çocuklarının rızasını alamayan Muaviye vefatından evvel oğluna şöyle bir tavsiyede bulunmuştur: "… Senin aleyhinde ancak dört kişiden korkarım. Bunlar; Ali'nin oğlu Hüseyin, Ömer'in oğlu Abdullah, Zübeyr'in oğlu Abdullah ve Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman'dır. Ömer'in oğlu Abdullah kendisini ibadete vermiş bir kişidir. Kendisi dışında kimse kalmayacak olursa o sana biat eder. Ali'nin oğlu Hüseyin çabuk etkilenen birisidir, Irak halkı onu isyan ettirmeden rahat bırakmaz. Şayet isyan eder de sen de ona muzaffer olursan ona iyi davran çünkü onun Hz. Muhammed'e büyük bir yakınlığı vardır…"[9]

Muaviye'nin öngördüğü gibi sahabe çocukları önceki uygulamalara aykırı bir şekilde hilafete geçen Yezid'e biat etmemişlerdi. Medine Valisi Velid b. Utbe, Yezid'in emriyle onları biatlerini almak için valilik sarayına davet etmiş, Abdullah b. Zübeyr bu davete icabet etmeyip gizlice Mekke'ye gitmişti. Hz. Hüseyin ise Vali'nin huzuruna çıkmış ancak halkın önünde yapılmayan biatin bir anlam taşımayacağını söyleyerek oradan ayrılmıştı. Daha sonra kardeşi Muhammed b. Hanefiyye'yi Medine'de bırakarak ailesinden pek çok kişi ile birlikte Mekke'ye gitmiştir. Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas ise şehirde kalanlara uyarak biat etmişlerdir.[10]

Görsel 3.2
Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yazdığı "Hz. Hüseyin" hattı

Yezid biat hususunda karşılaştığı problemlerle uğraşırken Kûfeliler Hz. Hüseyin'e mektuplar göndererek kendisini şehirlerine davet etmişlerdi. Kûfe, başından beri Hz. Ali'nin en büyük destekçisi olmuş ancak iktidar mücadelesinde mağlup olarak başkent olma vasfını kaybetmişti. Bu sebeple de Emevilere karşı isyan için her fırsatı değerlendirmiştir. Hz. Hüseyin'e gönderdikleri mektupta Kûfe'ye gelirse halife olarak kendisine biat edip Yezid'e karşı savaşacaklarına söz vermişlerdir. Çağrılar artınca Müslim b. Akil'i Kûfe'ye gönderen Hz. Hüseyin, ondan şehirdeki durumu kontrol edip kendisini bilgilendirmesini istemiştir.

Müslim b. Akil şehirde çok sıcak karşılanmış, Muhtar es-Sakafi'nin evinden yürütülen gizli faaliyetler neticesinde Hz. Hüseyin adına savaşacaklarına söz verenlerin sayısı hayli çoğalmıştı. Bunun üzerine Müslim, durumu bir mektupla Hz. Hüseyin'e bildirmiştir. Yezid şehirdeki duruma kayıtsız kaldığını öğrendiği Vali'yi görevden almıştır. Yerine atadığı Vali Ubeydullah b. Ziyad şehir halkına Halife'ye yönelik bir kalkışmanın sonunun çok acı olacağına dair tehditlerde bulunması üzerine Kûfeliler yönetim tarafından sıkı takibe alınan Müslim'in etrafından dağılmaya başlamıştır.

Müslim b. Akil, hareketi aşikâr etmenin vaktinin geldiğini bildirince Hz. Hüseyin taraftarları valilik sarayı önünde toplanmaya başladı. Ancak Vali, kabile reislerine yaptırdığı konuşmalarla kalabalığın dağılmasını sağladı. Ayrıca şehrin bütün çıkışlarını kapattı ve kaçmaya çalışan Müslim'i ihbar edenlere ödül vadetti. Müslim yeni durumu Hz. Hüseyin'e bildirmeye fırsat bulamadan öldürüldü.[11]

Gelişmelerden habersiz olarak yola çıkmaya hazırlanan Hz. Hüseyin Kûfelilere güvenmemesi hakkında kendisine yapılan bütün ikazlara rağmen harekete geçmişti. Müslim b. Akil'in akıbetinden yolda haberdar olmuş, yanındakilerin geri dönme isteklerini Müslim'in çocuklarının intikam alma ısrarları

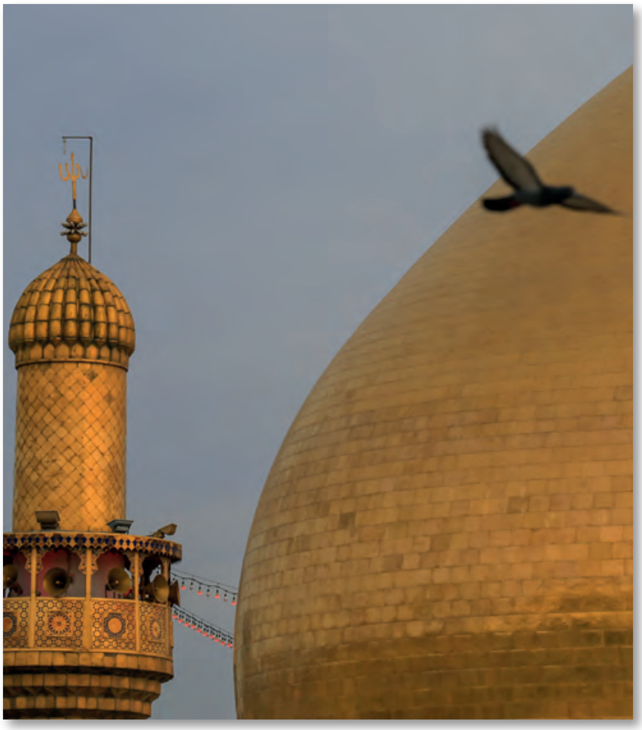
9 Taberî, Tarih, C 5, s. 322.
10 bk. Taberî, Tarih, C 5, s. 338-343.
11 bk. Taberî, Tarih, C 5, s. 347-381.

üzerine geri çevirmiştir. Hz. Hüseyin ilerleyişi sırasında Müslim'den haber getirmesi için gönderdiği Abdullah b. Buktur'un da öldürüldüğünü haber almıştır. Kûfelilerden tamamen ümidini kesen Hz. Hüseyin yine de geri dönmemiş, ayrılmak isteyenleri de anlayışla karşılayacağını bildirmiştir. Neticede yanında yalnızca yakın akrabaları kalmıştır.

Hz. Hüseyin'in kafilesi Kâdisiye'de konakladığı sırada kendilerini gözetim altında Kûfe'ye götürmekle görevlendirilen Hürr b. Yezid'in birliği ile karşılaştı. Hürr, Hz. Hüseyin'e zarar vermekten imtina ediyor, orta bir yol bulmaya çalışıyordu. Ancak Kûfe Valisi'nin emriyle onları susuz ve ıssız bir yer olan Kerbelâ'da konaklamaya mecbur bıraktı.

Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'le savaşmak üzere gönderilen birliğin başında Ömer b. Sa'd b. Ebi Vakkas bulunuyordu. Kendisi bu görevi kabul etmek istemediyse de kısa süre önce atandığı Rey Valiliği'nden alınmakla tehdit edilince razı olmuştu. Kan dökülmesini istemeyen Ömer b. Sa'd merkeze Hz. Hüseyin'in savaşmadan geri dönme eğiliminde olduğunu bildirdi. Yezid'e biat etmesinden başka bir çıkar yol olmadığını belirten Vali, Hz. Hüseyin'in bu isteğini reddetti. Bununla da kalmayıp komutanına kafilenin su ile irtibatının tamamen kesilmesini emretti. Hz. Hüseyin'in geri dönmesinin yanında sınır şehirlerine giderek cihat etmek veya bizzat Yezid'le görüşmek şeklindeki taleplerinin de Vali tarafından geri çevrilmesiyle savaş kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Hicri 61 yılı 10 Muharrem'de iki taraf da savaş için hazırlanmıştı. Hz. Hüseyin son bir kez Kûfelilere seslenerek onların davetiyle burada olduğunu hatırlatsa da onlar bunu inkâr etmişlerdir. Hz. Hüseyin'e destek ise daha önce kendisini gözetim altında tutmakla görevlendirilen Hürr b. Yezid'den gelmiştir. Emevi ordusundan ayrılarak birliğiyle beraber Hz. Hüseyin'in tarafına geçen Hürr, savaşı durdurmaya çalışmış ancak muvaffak olamamıştır. Ömer b. Sa'd'ın attığı okla başlayan savaşta yoğun bir saldırıya maruz kalan az sayıdaki taraftarı Hz. Hüseyin'i korumak için var güçleriyle çabalasa da uzun süre mukavemet gösterememiştir. Doğrudan Hz. Hüseyin'i hedef alan saldırı neticesinde etrafındaki herkes şehit edilmiş, Hz. Hüseyin tek başına kalmıştır. Bir süre onu öldürmeye kimse cesaret edememiş ancak sonunda bir grup hep birlikte saldırarak Hz. Hüseyin'i şehit etmiştir. Çarpışma sonrası Hz. Hüseyin'in çadırlarına girerek eşyaları yağmalayan Kûfeliler şehitlerin kesik başlarını Vali Ubeydullah b. Ziyad'a götürmüşlerdir. Şehitlerin cesetleri ise bölgede yaşayan kabile mensupları tarafından defnedilmiştir.[12]

Görsel 3.3
Kûfe'de bulunan Hz. Ali Camii

Hz. Hüseyin'in katledilmesinden üzüntü duyduğunu ifade eden Yezid, Kerbelâ'dan getirtilen Hz. Hüseyin'in ailesinden kalan kadın ve çocukların ihtiyaçlarını karşılayarak onları Medine'ye göndermiştir. Buna rağmen trajik olayın sorumlusu olan valisine herhangi bir yaptırım uygulamamış hatta özel yetkiler vererek onu ödüllendirmiştir.

Kerbelâ hadisesi İslam tarihinin en karmaşık olaylarından biri olarak değerlendirilmiş, olayın yıpratıcı etkileri yıllar boyu sürmüştür. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi Emevileri Müslüman kamuoyunun gözünden düşürdüğü gibi devlete karşı gerçekleşen her türlü isyanda propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Nitekim Hz. Hüseyin'in şehadetinin ardından Medine'de huzursuzluk artmış, Halife'ye

12 bk. Yakubî, Tarih, C 2, s. 288-291; Belâzürî, Ensâb, C 3, s. 395-426; Taberî, Tarih, C 5, s. 381-467.

> **TEMBİH**
>
> **İslam tarihinde vuku bulan elim hadiseleri ibret nazarı ile anlamaya çalışmak amaçlanmalıdır. Zira Müslümanlar arasında derin ayrılıklar oluşturan bu olaylardan ders alarak benzer hatalara düşmemeye gayret etmek yerine mevcut ayrılıkları körüklemek kişiye de topluma da bir fayda sağlamayacaktır.**

karşı tavır alan Medineliler ikna edilemeyince şehre gönderilen ordu çok sayıda Medineliyi öldürüp şehri yağmalamıştır. Bu acı olay Harre Vakası olarak tarihe geçmiştir. Öte yandan halife olarak halktan biat almaya başlayan Abdullah b. Zübeyr'in Emevilerle sürdürdüğü dokuz yıllık iktidar mücadelesinde Mekke'nin muhasara edilmesi ve Kâbe'nin yakılması gibi müessif olaylar da yaşanmıştır. Hz. Hüseyin'i yalnız bıraktıkları için pişman olan Kûfelilerin başlattığı Tevvabûn hareketi ise Emevi yönetimi tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Hz. Hüseyin'in intikamını almak iddiasıyla isyan başlatan Muhtar es-Sakafi kısmen başarılı olsa da amacına ulaşamayarak öldürülmüştür.[13]

2.3. Abdullah b. Zübeyr Olayı ve Hilafet Mücadelesi

Abdullah b. Zübeyr aşere-i mübeşşereden Zübeyr b. Avvam ile Ebu Bekir binti Esma'nın oğludur. Genç yaşlarından itibaren babası ile katıldığı savaşlarda tecrübe kazanmış, daha sonra Kuzey Afrika fetihlerinde önemli başarılar elde etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması için kurulan komisyonda görev almıştır.[14] Hz. Osman'ın şehit olmasıyla sonuçlanan fitne olaylarında mevcut halifeyi savunmaya çalışmıştır. Onun şehadetinden sonra Hz. Ali'ye karşı gelişen muhalefetin içinde yer alarak teyzesi Hz. Aişe'nin yanında mücadele etmiş ve savaş sırasında ağır bir şekilde yaralanmıştır. [15]

Görsel 3.4
Mescid-i Haram'ın Osmanlı Dönemi'ne ait tasviri

Muaviye b. Ebi Süfyan'ın, oğlunu veliaht tayin etme girişimine şiddetle karşı çıkanlar arasında Abdullah b. Zübeyr de bulunuyordu. Yezid b. Muaviye'ye biat etmeyi reddeden Abdullah b. Zübeyr, kendilerinden zorla biat almak için Medine Valisi'nin görevlendirilmesi üzerine taraftarlarıyla Mekke'ye geçti.[16] Abdullah b. Zübeyr burada Mekkelilerin desteğini de alarak üzerine gönderilen orduları püskürtmeyi başarmış, Kerbelâ'da Hüseyin b. Ali'nin şehit edilmesinden sonra da muhalefetin lideri hâline gelmiştir.

683 yılında Yezid'in gönderdiği Husayn b. Nümeyr komutasındaki ordu Mekke'ye yönelince Mescid-i Haram'ı korumak için Hâricîler, Muhtar es-Sakafi ve bazı silahlı kuvvetler Mekke'ye gelmiştir. Habeşistan Necaşisi tarafından iki yüz kişilik askerî birlik de yine bu amaçla Abdullah b. Zübeyr'e yardım için gönderilmiştir.[17] Bu savaşta yaşanan en acı olay ise iki tarafın uzun süren mücadelesi sırasında Kâbe'de yangın çıkmasıydı. Husayn b. Nümeyr altmış dört gün süren kuşatmayı Yezid b. Muaviye'nin ani ölümü üzerine kaldırmıştır. Abdullah b. Zübeyr bu gelişme üzerine Suriye dışında kalan bütün İslam bölgelerinden biat alarak halifeliğini ilan etmiştir. Babasının yerine geçen Yezid'in oğlu Muaviye Suriyelilerden biat

13 bk. Yakubî, Tarih, C 2, s. 298- 336.
14 bk. Yakubî, Tarih, C 2, s. 303.
15 Belâzürî, Ensâb, C 3, s. 22-42; Taberî, Tarih, C 5, s. 388.
16 Halife b. Hayyat, Tarih, s. 232.
17 İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri", AÜİFD, C 39, s. 160.

aldıysa da hasta olarak sürdürdüğü halifelik görevinden kısa süre sonra ayrılmış ve ardından vefat etmişti.[18]

II. Muaviye'nin ölümü üzerine bir otorite boşluğu meydana geldi. Hatta Şam'da bazı gruplar kendi aralarında Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeyi tartışmaya başladılar. Ubeydullah b. Ziyad'ın gayretleriyle Ümeyyeoğulları, Cabiye şehrinde toplanmış, uzun tartışmalar sonucunda ailenin en yaşlı üyesi Mervan b. Hakem'e biat etmişlerdir. Böylece halifelik Ümeyyeoğullarının bir başka kolu Mervanîlere geçmiştir.[19]

Mervan b. Hakem'in ilk işi halifelerin art arda ölümüyle oluşan siyasi boşluk sırasında kendisini halife ilan eden Abdullah b. Zübeyr'e savaş açmak oldu. Hicaz'a gönderdiği ordu Abdullah b. Zübeyr tarafından yenilgiye uğratılsa da o, Irak ve Mısır'ı geri almayı başardı. Abdullah b. Zübeyr'in Filistin'i almak için gönderdiği ordunun başarısız olmasıyla Suriye, Filistin ve Mısır Emevi idaresinin; Hicaz ve doğu illeri ise Abdullah b. Zübeyr'in hâkimiyetinde kaldı.

HÂŞİYE

Genç yaşta halifelik makamına oturan Muaviye b. Yezid bir cuma hutbesinde "Benim size halife olamayacağım, bu görevi üstlenmekte aciz olduğum açıktır. Bunu bilmekle beraber size Ebu Bekir'in yaptığı gibi birini tavsiye edemiyorum. Ömer b. Hattab'ın yaptığı gibi altı kişilik bir şura tayin etmek istedim. Ancak bu işe uygun kişileri de bulamadım. Artık siz işinizi daha iyi bilirsiniz. Bu makama uygun birini kendinize halife seçin." sözleriyle bu görevinden ayrıldığını açıkladı.

(Taberî, Tarih, C 5, s. 530-531.)

Mervan b. Hakem'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu Abdülmelik b. Mervan ile Abdullah b. Zübeyr bu dönemde hem birbirleriyle hem de bölgelerindeki iç meselelerle baş etmek zorunda kaldılar. Abdullah b. Zübeyr, Mekke muhasarasında desteğini almasına rağmen daha sonra anlaşmazlığa düştüğü Hâricîleri 686 yılında ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Diğer taraftan Hz. Hüseyin'in intikamını Emevilerden almak için yola çıktığını iddia eden Muhtar es-Sakafi de Kâbe kuşatmasında Abdullah b. Zübeyr'i desteklemişti. Ancak Muhtar es-Sakafi daha sonra ters düştüğü Abdullah b. Zübeyr'den Basra dışında kalan doğu eyaletlerini aldı. 687 yılında Abdullah b. Zübeyr, kardeşi Musab komutasında gönderdiği ordu ile Muhtar es-Sakafi'yi bertaraf ederek yeniden bu bölgeye hâkim olmayı başardı.

Emevi Devleti'nin ikinci kurucusu kabul edilen Abdülmelik b. Mervan gerçekleştirdiği seferlerde Musab'a karşı başarılı olarak Hicaz dışında kalan bölgeye hâkim olmuştur. Onun gönderdiği Haccac b. Yusuf es-Sakafi komutasındaki ordu tarafından Mekke ikinci kez muhasara altına alınmış, hac mevsimi olmasına rağmen mancınıklarla şehre taş yağdırılmıştı. Altı aydan fazla süren kuşatma sonunda şehirde yiyecekler tamamen tükenmiş ve açlık baş göstermişti. Olumsuz koşullar çekilemez boyutlara ulaşınca Abdullah b. Zübeyr'in taraftarlarının sayısı da azalmıştır. En sonunda kendisine bağlı az sayıdaki askeriyle taarruz ederek Mekke'den ayrılan Abdullah b. Zübeyr 692 yılında öldürüldü.[20]

3. Fetihler ve İslam Coğrafyasının Genişlemesi

Hz. Osman'ın halifeliğinin son yılları ile Hz. Ali Dönemi'ndeki iç karışıklıklar sebebiyle sekteye uğrayan İslam fetihleri Muaviye'nin siyasi istikrarı sağlamasıyla yeniden hız kazanmıştır. Anadolu ve Ermenistan, Horasan ve Sind, Kuzey Afrika ve Endülüs olmak üzere üç cephede başlayan İslam fetihleriyle Emevi Devleti'nin sınırları batıda Atlas Okyanusu'ndan doğuda Hint Okyanusu'na kadar uzanırken kuzeyde Kafkasya'ya güneyde ise Kuzey Afrika'ya kadar genişlemişti. Fetihlerle geniş bir coğrafyaya yayılan İslam dini, birçok insan tarafından kabul edilirken Müslüman olmayı kabul etmeyenler cizye vermek şartıyla dinlerini yaşamada serbest bırakılmıştır.[21]

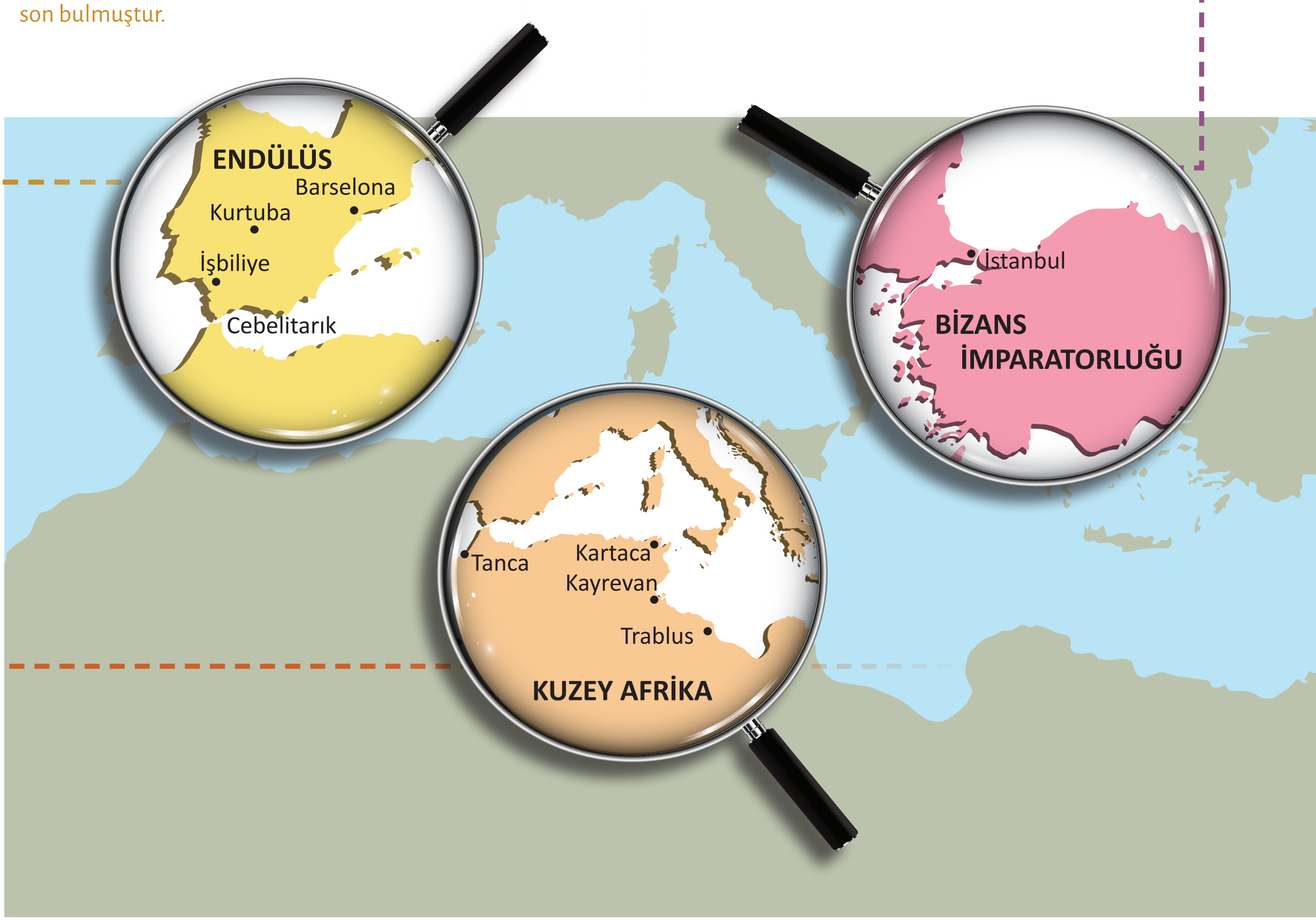
18 Taberî, Tarih, C 5, s. 501-503.
19 Muhammed el-Hudari Bek, Muhadarat, s. 137.
20 Yakubî, Tarih, C 2, s. 320-338.
21 bk. Yunus Akyürek, "Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir'in Fethi", UÜİFD, C 22, S 1, s. 85-115.

Endülüs'ün Fethi

Velid b. Abdülmelik Dönemi'nde Tarık b. Ziyad, çoğunluğunu Berberîlerin oluşturduğu bir orduyla Cebelitarık Boğazı'nı geçip 711 yılında Endülüs fethini başlatmıştır. Bunun sonucunda Kurtuba, Tuleytula, İşbiliye, Barselona gibi önemli şehirler ele geçirilmiştir. İslam ordularının Fransa'nın güneyine düzenlediği seferler 732 yılında yapılan Puvatya Savaşı'nda Müslümanların yenilmesiyle son bulmuştur.

İstanbul Kuşatması

İstanbul ilk kez Muaviye Dönemi'nde 668 tarihinde kuşatılmıştır. Bu muhasaraya Ebu Eyyüp el-Ensarî gibi bazı sahabiler de iştirak etmiştir. 674 yılında İstanbul ikinci kez kuşatılmış, denizden yapılan ve aralıklarla yedi yıl süren bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 717 yılında Süleyman b. Abdülmelik Dönemi'nde Mesleme b. Abdülmelik komutasında düzenlenen kuşatmadan da müspet bir sonuç alınamamıştır.

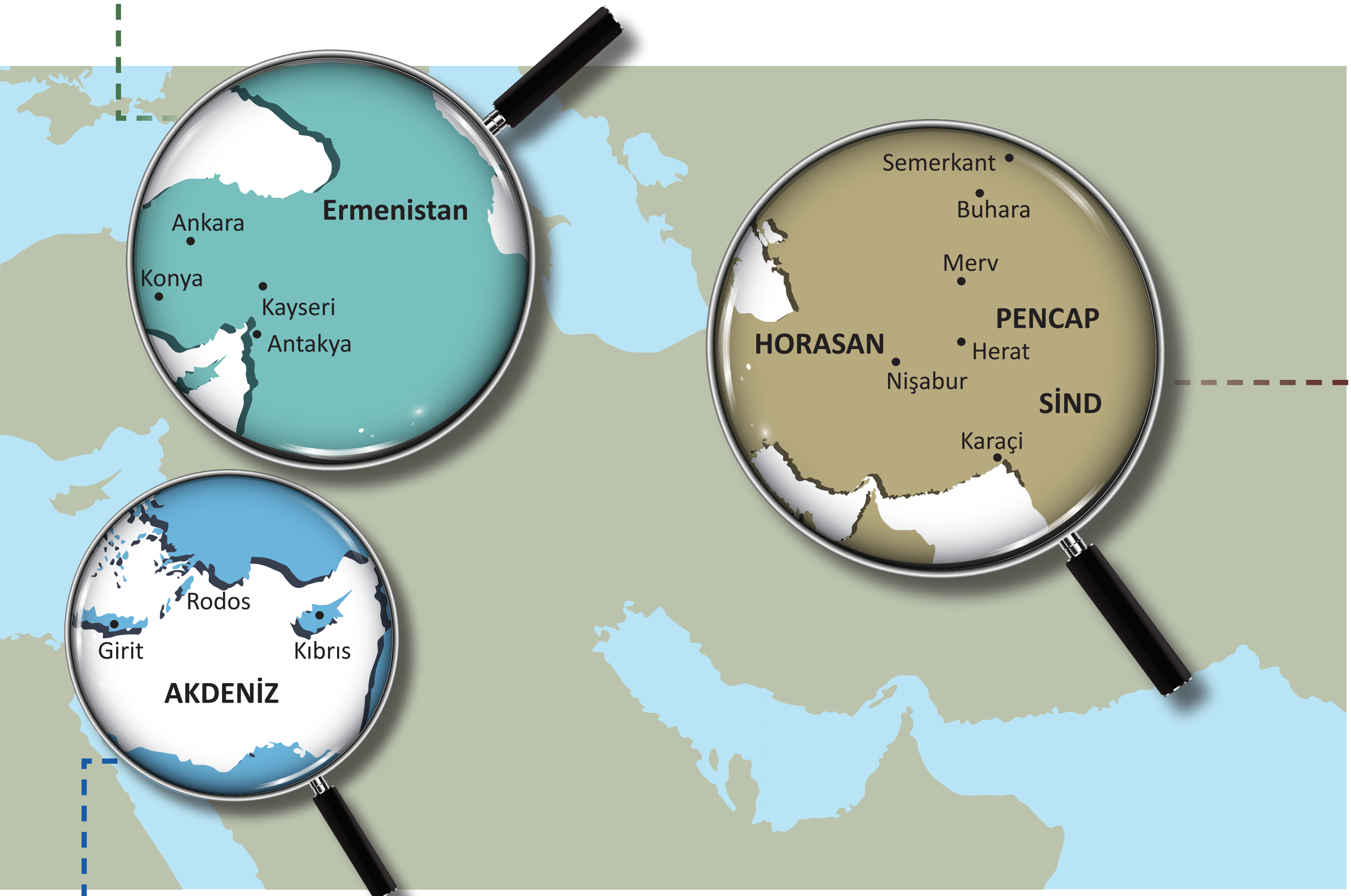

Kuzey Afrika'nın Fethi

Muaviye'nin Ukbe b. Nafi komutasında başlattığı fetih hareketiyle bölgenin önemli bir kısmı Müslümanların hâkimiyetine geçmiş, 670 yılında Kayrevan şehri inşa edilmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalarla Berberîlerin büyük çoğunluğu Müslüman olmuştur. Abdülmelik b. Mervan Dönemi'nde Tunus'a doğru ilerleyen İslam orduları Yezid Dönemi'nde Berberîlerin idaresine geçen Kayrevan şehrini yeniden fethetmiş, Trablus ve Kartaca'yı ele geçirmiştir. Berberîlerin merkezi olan Tanca'nın fethedilmesiyle Kuzey Afrika tamamıyla Müslümanların hâkimiyeti altına girmiştir.

Anadolu Seferleri ve Bizans Fetihleri

Muaviye Dönemi'nde 662 yılında Bizans ve Ermenistan üzerine seferler yapılmaya başlanmıştır. Velid b. Abdülmelik Dönemi'nde Mesleme b. Abdülmelik ve Abbas b. Velid tarafından başlatılan Anadolu seferleriyle on yıl içerisinde Anadolu'nun Antakya, Tarsus ve Amasya gibi bazı stratejik noktaları ele geçirildi. Hişam b. Abdülmelik zamanında Anadolu'da Konya, Kemah, Kayseri, Malatya, Niksar, Çankırı ve Ankara'ya kadar ulaşan seferler düzenlendi. İslam ordularının ele geçirdiği yerlere Müslümanlar yerleştirilerek bölgenin İslamlaştırılması hedeflendi. Muaviye, Bizans'ın egemenliği altında yaşayan Ermenilerle cizye karşılığında anlaşma yapmış, 724 yılında Hişam b. Abdülmelik zamanında ise Ermenistan tamamen Müslümanların hâkimiyeti altına girmiştir.

Deniz Seferleri

Deniz seferleri Hz. Osman Dönemi'nde Muaviye'nin ısrarıyla başlamış ve Kıbrıs fethedilmiştir. Muaviye Dönemi'nde oluşturulan donanmayla Bizans mağlup edilerek Rodos ve Sakız adaları fethedilmiş, Girit Adası'na ve İstanbul'a deniz seferleri düzenlenmiştir. Abdülmelik b. Mervan'ın Tunus şehrini ve tersanesini kurdurmasıyla güçlenen İslam donanması Girit, Sicilya ve Sardinya adalarına çıkartma yaparak Akdeniz'deki Bizans üstünlüğüne son vermiştir.

Doğu Fetihleri

Muaviye zamanında 665 tarihinde Horasan bölgesine düzenlenen seferlerle Merv, Herat, Tus, Nişabur ve Belh şehirleri askerî üs hâline getirilmiştir. Velid b. Abdülmelik'in Türkistan seferleriyle Beykent, Buhara, Semerkant, Taşkent ve Harezm gibi önemli Türk şehirleri Emevi hâkimiyetine girmiştir. Fergâna ile Kaşgar arasındaki bölge alınarak Çin sınırına kadar ulaşılmıştır. Sind tarafına düzenlenen seferlerle de Karaçi ile Pencap bölgeleri fethedilmiştir.

İnfografik 3.1
Emeviler Dönemi fetihleri

4. Ömer b. Abdülaziz Dönemi ve İslam'ın Hızlı Yayılış Süreci

Ömer b. Abdülaziz yirmi beş yaşında başladığı Medine valiliğini yedi yıl sürdürmüş, 717 yılında Süleyman b. Abdülmelik'in vasiyetiyle halife olarak seçilmiştir. Valiliği döneminde uyguladığı devlet işlerini istişare ile yürütme geleneğini yaklaşık iki buçuk sene süren halifeliği süresince de devam ettirmiştir. Devlete ait işlerde kararları Kur'an ve sünneti iyi bilen âlimlerden oluşan şûra heyetinin ortak görüşüyle almıştır.[22]

Halife seçilen Ömer b. Abdülaziz'in ilk icraatı İstanbul'u muhasara etmekte olan Mesleme b. Abdülmelik'in ordusunu geri çağırmak olmuştur. Mâverâünnehir bölgesindeki fetih hareketleri durdurulmuş ancak sınırların korunması adına Bizans saldırılarına karşı yaz ve kış seferleri devam ettirilmiştir. Halifeliği döneminde Azerbaycan ve Ermeniye'ye saldıran Hazarlar hezimete uğratılmış, Endülüs'teki İslam orduları Pireneleri aşıp Güney Fransa içlerine kadar ilerlemiştir. Ömer b. Abdülaziz, İslam dininin daha ziyade davet mektupları ve heyetler aracılığıyla yayılmasını hedeflemiştir. Müslüman olanlardan vergi alınmayacağını açıklaması üzerine Berberîlerin önemli bir kısmı, Horasan ve Mısır halkının çoğunluğu ve halklarıyla birlikte bazı Hint hükümdarları Müslüman olmuşlardır.

Ömer b. Abdülaziz halifeliği boyunca toplumsal barışı sağlamak adına halka zulmeden ve yolsuzluklara adı karışan vali ve memurları görevden almıştır. Atamalarında asabiyetten ziyade liyakat ve ehliyeti göz önünde bulundurmuş, bu uygulamasıyla ayrıca birçok kavmin İslamiyet'e girmesine vesile olmuştur.[23]

Ülke sınırları içerisinde barışa büyük önem veren Ömer b. Abdülaziz idareye muhalif gruplara karşı ikna siyasetini tercih ederek müzakere yolunu benimsemiştir. Yönetime karşı fiilî tavır almayıp toplumda huzursuzluk çıkarmadıkça farklı fikrî ve dinî gruplara müsamahalı davranmış, valilerinden de bu yolu tercih etmelerini istemiştir. İlk Emevi halifesi Muaviye Devri'nden beri devam eden cuma hutbelerinde halifenin övülmesi ve Hz. Ali'ye hakaret edilmesi âdetini kaldırmış, bunun yerine **"Şüphesiz ki Allah adaleti, iyilik yapmayı ve yakın olan akrabaya yardım etmeyi emreder. Kötü işleri ve azgınlığı yasaklar. O size düşünüp tutasınız diye öğüt veriyor."[24]** ayetinin okunmasını emretmiştir.[25]

> **TEFEKKÜR**
>
> **Ömer b. Abdülaziz'in İslam tarihinde "İkinci Ömer" diye anılmasında hangi özellikleri etkili olmuştur? Yorumlayınız.**

Ömer b. Abdülaziz kısa bir süre hilafette kalmış olmasına rağmen ülkenin her tarafında genel anlamda huzur, istikrar ve güven ortamını tesis etmiştir. Ticaretle uğraşanların dışında herkese yeterli miktarda maaş bağlanarak toplumun refah seviyesi yükseltilmiş, elde edilen gelirlerin bir kısmı esirleri kurtarmak ve borçlulara yardım etmek için kurulan yardım fonlarına aktarılmıştır.[26] Gerçekleştirilen sosyal politikaların yanı sıra sünnetin terk edilip bidat ve hurafelerin yayılmaya başladığı görülünce hadislerin tedvini başlatılmıştır. Ömer b. Abdülaziz 720 tarihinde vefat etmiş ve Halep yakınlarında Deyrü Sim'ân'a defnedilmiştir.[27]

5. Emeviler Dönemi Diğer Önemli Olaylar

Emeviler, önemli tartışmaları beraberinde getiren siyasi birtakım uygulamaları sebebiyle o dönemin âlimleri tarafından eleştirilmiştir. Öyle ki ulema, dine aykırı gördüğü icraatlar hususunda sözlü yahut yönetime karşı gerçekleşen isyanlara fiilî destek vermek şeklinde muhalefet etmekten çekinmemiştir. Aynı zamanda ulema, Hucr b. Adî'nin cuma günleri hutbede Hz. Ali'yi kötülemeye

22 İbn Sa'd, et-Tabakât, C 7, s. 328.
23 bk. İbn Sa'd, et-Tabakât, C 7, s. 335-375; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, C 12, s. 657-659.
24 Nahl suresi, 90. ayet.
25 Mes'ûdî, Mürûcu'z-Zeheb, C 3, s. 184-191.
26 bk. İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülaziz", DİA, C 34, s. 54.
27 İbn Sa'd, et-Tabakât, C 7, s. 395.

yönelik başlatılan Emevi uygulamasına karşı çıktığı için idam edilmesini dine aykırı bulmuş, bu hususta idareyi uyarmıştır. Gerektiğinde fiilî oluşumlarda da yer alan ulema, iktidarın ötekilere karşı uyguladığı baskıcı politikalarına karşı çıkan İbnü'l-Eş'as'ın gerçekleştirdiği isyana bizzat iştirak etmiştir. Ehl-i beyt mensupları ve yönetim arasında zaman zaman yaşanan iktidar mücadelesinde de ehl-i beyt tarafında yer almıştır. Bu sebeple Zeyd b. Ali tarafından Kûfe'de gerçekleştirilen isyana başta Ebu Hanife olmak üzere birçok âlim destek vermiştir.[28]

Emevilere karşı mücadele edenler sadece Hz. Ali taraftarları değildi. Sıffîn Savaşı'nda yaşanan tahkim hadisesinden sonra ortaya çıkan Hâricîler de yönetimi meşgul eden gruplardan birisi olmuştur. Emevi idaresini uğraştıran bir diğer husus ise kabilecilik anlayışına (asabiyet) bağlı uygulamalardır. Öyle ki asabiyet düşüncesi idarenin değişmesinde belirleyici bir rol üstlenecek kadar etkili bir konuma gelmiştir. Arap üstünlüğüne dayalı mevali politikaları sebebiyle de Emeviler, muhalif kesim tarafından eleştirilmiştir.

HÜLASA

Şam merkezli Emevi Devleti, tarihsel arka planını kabile mücadelelerinin oluşturduğu bir temel üzerine oturmuştur. Emevilerin siyasi rakip gördükleri Hz. Ali ve taraftarlarına uyguladıkları baskı politikalarının sebebi de siyasi otoriteyi ve gücü ele geçirme mücadelesidir. Mevcut iktidarlarını kaybetmemek adına Emeviler, Haşimilerin temsilcisi konumundaki Hz. Ali ve evladına psikolojik baskının yanı sıra şiddet ve zulme varan uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Bu durum karşı tarafta -aşırı uçların da etkisiyle- farklı şekil ve görüntülere bürünen söylem ve tavırları ortaya çıkarmıştır. Böylece tarafların mücadelesi şeklinde başlayan iktidar çatışmaları Emevilerin yıkılışına kadar devam etmiştir.

(M. Bahaüddin Varol, "Emevilerin Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", İSTEM, S 8, s. 87.)

5.1. Mevali

Hukuki bir terim olan ve azat edilmiş köle manasına gelen mevla sözcüğünün çoğulu olan mevali kelimesi genel anlamda İslam'ın ilk dönemlerinden başlayarak Arap olmayan Müslümanları tanımlamak için kullanılmıştır. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde mevali, Arap olan Müslümanlarla aynı haklara sahip olmuş, farklılıklarını hissettirecek uygulamalarla karşılaşmamışlardır. Muaviye'nin iktidara gelmesiyle başlayan Emevi Devleti'nin mevaliye bakışı ise farklı olmuştur. Nitekim fethedilen yeni bölgelerde İslam'ı kabul eden gayri Arap unsurlar, Arap olan Müslümanların faydalandığı birçok imkândan yararlanamamıştır. Öyle ki orduda görev alan mevali, süvari olarak değil ancak piyade olarak bulunabilme hakkına sahipti. Üstelik onlar feyden pay alamıyor, ganimetlerden de cüzi oranda yararlanabiliyorlardı. Bu sebeple mevali bilhassa ırk ayrımı yapılmayan ilmî ve fikrî alanda etkili olmuş; Mekke, Yemen, Mısır, Suriye, Cezire ve Horasan gibi merkezlerde bu grup içinden meşhur âlimler yetişmiştir.[29]

İlk İslam fetihlerinin ardından Müslüman olan, çoğunluğunu doğuda İranlılar ve Türklerin, Kuzey Afrika ve Endülüs'te Berberîlerin, Mısır'da Kıptilerin oluşturduğu mevaliye Emeviler Dönemi'nde ikinci sınıf tebaa muamelesi yapılması Araplarla bu grup arasındaki kırılmayı zamanla derinleştirmiştir. Emevilerin, Müslümanlar arasında ayrım yapan birtakım uygulamaları zamanla mevalinin Emevilere karşı tavrının sertleşmesine sebep olmuştur. Nitekim Abdülmelik b. Mervan Dönemi'nden itibaren artan ihtida hareketlerine bağlı olarak cizye ve haraç gelirlerinin azaldığını gören Irak Valisi Haccac, İslam'ı kabul edenlerden alınmaması gereken cizye vergisini mevaliden almaya devam etmişti. Üstelik tarımı güçlendirmek adına mevalinin şehirlere girişini yasaklamış, şehirlerde meskûn olanları da köy ve kasabalara göç etmeye zorlamıştı. Mevaliye karşı uygulanan bu ayrımcı politikalar

28 bk. Mustafa Özkan, "Emevî İktidarının Siyasi İcraatları Karşısında Ulemânın Tavrı", İSTEM, S 11, s. 94-107.
29 Osman Aydınlı, "Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevalinin Rolü", GÜÇİFD, C 2, S 3, s. 1-7.

HÂŞİYE

Mevali hukuki açıdan özgür ancak fiilî olarak Araplarla aynı mertebede değildi. Arapların mevaliye değer vermediğini gösteren birtakım örnekler rivayetlerde yer alır. Sosyal statüsüne denk görmediği için mevaliye kız vermek istemediği, onlarla aynı hizada yürümediği ve onlara künye vermeyerek ismiyle hitap ettiği zikredilir. Mevali, Arap'la bir sofrada bulunduğunda ayakta bekler yahut Arap olmadığını belli etmek üzere kendisine gösterilen yerde otururdu.

(Adnan Demircan, İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi, s. 87.)

ÖSYM Sormuş!

ÖSYM

Emeviler Dönemi'nde Arap milliyetçiliği politikası izlenmiş ve ayrıca babadan oğula geçen bir saltanat sistemi uygulanmıştır.

Bu uygulamaların Dört Halife Dönemi'ndeki,

I. Bütün Müslümanlar eşittir.

II. Vilayetleri, merkezden atanan valiler yönetir.

III. Halifeler seçim yoluyla belirlenir.

durumlarından hangileriyle çeliştiği söylenebilir.

A) Yalnız I

B) Yalnız II

C) Yalnız III

D) I ve III

E) II ve III

(2016-YGS)

Cevap: D

Arap milliyetçiliğine dayalı mevali politikaları ve hilafetin saltanata dönüşmesi, Müslümanların eşitliği ile halifelerin seçimle iş başına gelmesi ilkelerine aykırıdır.

Ömer b. Abdülaziz Dönemi'ne kadar sürmüştür. Arap olmayan Müslümanlardan cizye alınmasını yasaklayan Halife'nin vefatının ardından eski anlayışa geri dönülerek vergiler tekrar konulmuştur.

Emevi idarecilerinin Arap olmayanlar aleyhine takındığı tutum sebebiyle mevali, devlete karşı gerçekleşen isyanların gönüllü katılımcısı olmuştur. Nitekim kendisini mevalinin hamisi ilan eden Muhtar es-Sakafi'nin ordusunda yer alarak Kûfe'de yönetime karşı isyan edenlerle birlikte hareket etmişlerdir. Daha sonra Basra'da Emevi yönetimine karşı ayaklanan Abdullah b. Carud'u destekleyen mevali, İbnü'l-Eş'as'ın gerçekleştirdiği isyana da yaklaşık yüz bin kişiyle katılmıştır. Araplarla eşit haklara sahip olmak arzusuyla destek verdikleri bu girişimler dışında mevali doğrudan isyana da kalkışmıştır. Nitekim Hişam b. Abdülmelik zamanında Soğdlular, Müslüman oldukları hâlde kendilerine gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin yüklenmesi üzerine ayaklanma başlatmışlardır.

Mevaliden cizye vergisinin kaldırılması, ordudaki Araplarla mevali arasında eşitlik sağlanması gibi taleplerle ayaklanan Haris b. Süreyc isyanına mevalinin yoğun destek vermesi sonucunda Horasan ve Mâverâünnehir'de Emevilerin otoritesi zayıflamıştır. Mevali ayrıca Ali evladı adına hareket eden Zeyd b. Ali'nin Kûfe'de başlattığı isyana da katılmış, ayrıca çoğunlukla Hz. Ali taraftarlarının gerçekleştirdikleri Abdullah b. Muaviye isyanını desteklemiştir. Ehl-i beytten birinin ismi etrafında toplanmayı vaat eden Abbasi ihtilal hareketi içinde etkin bir şekilde yer alan mevali, ihtilalin başarıya ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Kuzey Afrika'daki Berberîler de Emevi idarecilerinin haksız ve adaletsiz uygulamaları sebebiyle Müslümanlar arasında eşitliği savunan Hâricîlerden etkilenerek bu gruba dâhil olmuşlardır. Dolayısıyla Berberîler de Kuzey Afrika'da Emevi idaresine karşı gerçekleştirilen isyanlara katılarak yönetimi uzun süre meşgul etmişlerdir.[30]

5.2. Diğer İç Sorunlar

Emeviler Dönemi'nde asabiyet, hadiseler üzerinde daha önceki dönemlerde olmadığı kadar etkili olmuştur. Öyle ki asabiyet; Emevi hanedanı iç mücadelesi, Emevi-Haşimi, Kureyşli olan-olmayan, Kuzeyli-Güneyli Arap ve nihayetinde Arap-mevali mücadelesi şeklinde çok katmanlı boyutlara ulaşmıştır. Emevilerin

30 İsmail Yiğit, "Mevâlî", DİA, C 29, s. 424-426.

ilk halifesi Muaviye'nin oğlu Yezid'i veliaht tayin ederken Şam'daki Yemenlilere dayanmasıyla başlayan Adnanî-Kahtânî çekişmesi, Kuzeyli Arapları Emevilere karşı Abdullah b. Zübeyr'i desteklemeye sevk etmiştir. İkinci Cemel olarak adlandırılan Merc-i Rahıt Savaşı, Adnanî ve Kahtânî Arapları arasında yaşanan kanlı mücadelenin başlangıcı olmuştur. İki grup arasındaki iktidar savaşı Süleyman b. Abdülmelik zamanında etkili bir konuma ulaşmış, Hişam b. Abdülmelik Dönemi'nde en üst noktaya erişmiştir. İki büyük Arap soyu arasında denge sağlama politikası başarısızlığa uğramış, son halife Mervan'ın gayretlerine rağmen birlik temin edilememiştir.[31]

MUHAKEME

Emevi Devleti'nin iç siyasi olaylarında asabiyet düşüncesinin oynadığı rolü değerlendiriniz.

Emevi-Haşimi rekabetinin tezahürü şeklinde ortaya çıkan Ümeyyelilerle Hz. Ali taraftarları arasındaki çekişmeler de birçok Şiî isyanına sebep olmuştur. Emevi hilafetine karşı çıkan Hz. Ali taraftarları Halife'nin psikolojik, siyasi ve ekonomik baskısına maruz kalmışlardır. Bu duruma gösterilen tepkilere karşılık Muaviye'nin atadığı valiler öldürme cezası dâhil olmak üzere sert tedbirler almışlardır. Kerbelâ hadisesi üzerine Şia adına harekete geçen Muhtar es-Sakafi ile başlayan Şiî isyanları daha sonra Hz. Ali'nin torunlarından Zeyd b. Ali'nin Hişam b. Abdülmelik zamanında ayaklanmasıyla devam etmiştir.

Muaviye'nin yirmi yıl süren iktidarı boyunca birçok kez isyan girişiminde bulunan diğer bir grup ise Hâricîler olmuştur. Muaviye, Irak'ta oluşan bu problemin yine Iraklılar tarafından çözülmesini istediğinden Kûfelileri, Hâricîler üzerine göndermiştir. Hz. Ali taraftarlarının kendileriyle savaşmasına anlam veremeyen Hâricîler "Size yazıklar olsun! Muaviye sizin de bizim de düşmanımız değil mi? Bizi bırakın da onunla savaşalım. Eğer yenersek sizi düşmanınızdan kurtarmış oluruz. Eğer onlar bizi mağlup ederse bu sefer siz bizden kurtulmuş olursunuz." şeklindeki sözleriyle Hz. Ali taraftarlarını ikna etmeye çalışsalar da onların kendileriyle savaşmalarına engel olamamışlardır.[32]

Hâricîler, Abdullah b. Zübeyr'in etkisiz hâle getirilmesiyle ülkede siyasi birliği temin eden Abdülmelik b. Mervan Dönemi'nin de en önemli dâhili problemlerinden birisi olmaya devam etmiştir. Nitekim Hâricîler, Abdülmelik ile Abdullah b. Zübeyr'in mücadelesini fırsat bilerek özellikle İran'ın güney kısımlarında kontrolü ele geçirmiştir. Halife ancak Basra ve Kûfelilerin yardımıyla isyanı bastırabilmiştir. Emevi Devleti'ni en fazla meşgul eden Hâricî ayaklanması ise Şebib b. Yezid tarafından Musul ve Cezire'de gerçekleştirilen isyandır. Yaklaşık iki yıl boyunca hem Halife'yi hem de Irak Valisi'ni meşgul eden Şebib b. Yezid hareketi idare tarafından kontrol altına alınmıştır.[33]

5.3. Dış İlişkiler

Araplarla Bizans Devleti arasında Hz. Peygamber'in davet mektuplarıyla başlayan ilişkiler, Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'ndeki fetih hareketleri ile devam etmiştir. Uzun yıllar Sâsânîlere karşı korumaya çalıştığı toprakların Müslümanların eline geçmesi üzerine Bizans, hâkimiyeti altındaki Filistin, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'nın tamamından çekilmek zorunda kalmıştır. Muaviye'nin daha Şam Valiliği döneminde başlayan Anadolu üzerine düzenli seferler halifeliği zamanında da devam etmiştir. Bizans ile yapılan savaşlarda Müslümanlar genellikle taarruz eden, Bizans ise savunma

Görsel 3.5
Ayasofya Camii

31 Âdem Apak, Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet, s. 306-308.
32 bk. İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri", AÜİFD, C 39, S 1, s. 150-169.
33 Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 3, s. 139-146.

yapan taraf olmuştur. Her iki taraftan birinin rakibine üstünlük sağladığı dönemler olmuş ancak bu durum uzun sürmemiştir. Hâkimiyet mücadelesinden çok prestij sağlama ve kendi bölgesini koruma düşüncesiyle cereyan eden çatışmalarda Bizans'ın öncelikli koruma alanı İstanbul, Emeviler için ise Şam toprakları olmuştur. Nitekim Anadolu harekâtının en önemli girişimi Muaviye zamanında başlatılan İstanbul'un fethine yönelik seferlerdir.

Neticesiz muhasaralara rağmen Arap orduları Bizans üzerine düzenli olarak yaz ve kış seferleri düzenlemişlerdir. Diğer taraftan Bizans Devleti, Emeviler Dönemi'nde meydana gelen iç karışıklıkları fırsat bilerek Emevileri kendilerine vergi vermeye mecbur bırakmıştır. Arap-Bizans mücadelesini sürdüren diğer önemli isim Abdülmelik b. Mervan olmuştur. Muaviye Dönemi'ne nispetle daha az etkili olan seferler genelde sınır boylarında ve kısa süreli devam etmiştir.

TETKİK

Emeviler Dönemi'nde İstanbul'un fethine yönelik yapılan seferleri araştırınız.

Velid b. Abdülmelik'in halifeliği esnasında iki devlet arasında istisnai bir şekilde iş birliği faaliyetleri gerçekleşmiştir. Her iki ülke savaş hâlinde olmalarına rağmen ticari ilişkilerini sürdürmüş, resmî düzeyde münasebette bulunmuştur. Nitekim Şam Emevi Camii'nin inşasında Bizans İmparatoru'ndan usta ve inşaat malzemesi talep eden Halife'nin bu isteği kabul edilmiştir. Hişam b. Abdülmelik, seleflerinin başlatmış olduğu Anadolu seferlerini devam ettirmiştir. Ancak kendisinden sonra Arap-Bizans mücadelesi, Emevilerin iç meselelerle uğraşması sebebiyle uzun bir duraklama dönemine girmiştir.[34]

Emevilerin dış ilişkileri bağlamında değerlendirilebilecek bir diğer husus da Ermenistan ile mücadelesidir. Ermeniye bölgesine Hz. Ömer Dönemi'nde başlayan akınlar Muaviye'nin Şam valiliği döneminde fetih hareketine dönüştü. Bölgenin Müslümanlar tarafından fethedilmesi Ermeniler için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Zira Ermeni halkı daha önce Sâsânîlerden ve Bizanslılardan görmedikleri imtiyazlar elde etmişlerdir. Bu sebeple Ermeniler eski hâkimleri yerine İslam idaresini tanımayı daha uygun bulmuşlardır. Muaviye Dönemi'nde Ermenistan'ın büyük bölümünü ve Gürcistan'ın doğusunu kapsayan "Ermeniye" eyaleti kurulmuştur. Yezid b. Muaviye Dönemi'nde başlayan karışıklıkları fırsat bilen Ermeniler, Gürcüler ve bir Kafkas halkı olan Ağvanlar Arap hâkimiyetini yıkmak için isyan ettiler. Abdülmelik b. Mervan zamanında Müslümanlarla vardıkları antlaşmayı tekrar bozmaları üzerine Halife Velid b. Abdülmelik, Ermeniye seferlerinde etkin olan Muhammed b. Mervan'ı büyük bir orduyla bölgeye gönderdi. Araplarla Ermeniler arasında bozulan ilişkiler yeniden düzeltildi. Hazarların, topraklarına saldırı düzenlemesi üzerine Emevi idaresi ile iş birliği içine giren Ermeniler, Hazarlara karşı yürütülen savaşlarda da Müslümanları desteklediler.[35]

Kuzey Afrika toprakları, Emevi Devleti'ni meşgul eden diğer bir bölgedir. Kuzey Afrika'da İslam'ı yaymanın ilk adımları Muaviye'nin halifeliği döneminde atılmış, Abdülmelik b. Mervan'ın zamanında ise büyük gelişim göstermiştir. Bölge insanı önceleri dirense de zamanla Müslümanlarla müttefik olma yolunu seçmişlerdir. İslam medeniyeti böylelikle Kuzey Afrika üzerinden Avrupa'ya taşınma olanağı elde etmiştir.[36]

6. Emevilerin Yıkılışı

Devletlerin tarih sahnesinden çekilmelerinin pek çok sebebi vardır. Çok geniş bir coğrafi alana yayılmış olmasına rağmen ancak doksan yıl ayakta kalabilmiş olan Emevi Devleti'nin yıkılışında da birçok amil etkili olmuştur.

34 Âdem Apak, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", UÜİFD, C 18, S 2, s. 98-115.
35 Oktay Bozan, "Emeviler Döneminde Arap-Ermeni İlişkileri", DÜİFD, C 16, S 1, s. 51-74.
36 bk. Âdem Apak, "Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri", UÜİFD, C 17, S 2, s. 171.

1 VELİAHTLIK MÜCADELESİ

Muaviye'nin, oğlu Yezid'i veliaht ilan etmesi Süfyanîlerle diğer Emevi kollarının arasının açılmasına dolayısıyla hanedan içinde veliahtlık mücadelesinin başlamasına sebep oldu. Mervan'ın başlattığı iki veliaht tayini ise hanedan içinde fitne ve isyanların doğmasına sebep olarak devleti zayıflattı. Nitekim kendisinden sonraki halifeler de kendi oğulları lehine aldıkları kararlarla diğer veliahtların hilafet haklarını tanımadılar. Bu da aile arasındaki iç çekişmeyi körükleyerek devletin yıkılışına zemin hazırladı.

2 KABİLECİLİK (ASABİYET) ÇEKİŞMELERİ

Emevi Devleti'nin yıkılışına etki eden amillerin en önemlilerinden birisi kabilecilik yani asabiyet olmuştur. Nitekim bu süreçte asabiyet, daha önce olmadığı kadar siyasi ve sosyal hadiselere tesir edecek güce ulaştı. Emevi iktidarı, Yemenli ve Kaylı kabilelerin münavebeli üstünlüğüne bağlı olarak bu iki kabile grubunun etkisine açık hâle geldi. Şam, Irak ve Horasan başta olmak üzere eyaletlerde yaşanan dâhili sorunların kaynağı da yine kabileler arasındaki rekabet idi.

3 ARAPÇILIK TAASSUBU VE MEVALİ POLİTİKALARI

Arapların diğer milletler karşısında kendilerini üstün gören anlayışı karşı tarafın milliyetçilik duygularının harekete geçmesine neden oldu. Emevi Devleti'nin iktisadi ve sosyal alanda mevali aleyhine aldığı kararlar da durumu daha karmaşık hâle getirdi. Mevalinin cizye vermeye devam etmesi, Araplarla eşit muamele görmemesi ve diğer sosyal haklardan mahrum bırakılması gibi sebepler yüzünden Arap olmayan unsurlar, Emevi Devleti aleyhine girişilen isyanlarda rol aldılar.

4 SİYASİ İHTİLAFLAR VE İSYANLAR

Emevi Devleti'nin, mücadele ettiği isyancı grupları dört kategoride ele almak mümkündür. Bunlar; hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu savunan Şiîler, iktidar mücadelesi sonucu bölünen Ümeyyeoğulları, tahkim hadisesi neticesinde ortaya çıkan Hâriciler ve uzun bir propaganda faaliyeti neticesi ihtilal gerçekleştiren Abbasilerdir. Bu grupların giriştikleri isyanlar, Emevi Devleti'nin önce zayıflamasına daha sonra da yıkılmasına sebep olmuştur

5 DEVLETİN SINIRLARININ GENİŞLEMESİ

Emevilerin iktidar sürecinde devletin alabildiğine genişlemesi beraberinde kontrol zafiyetini getirdi. Nitekim Abbasiler, yönetimin dikkatinden kaçmak için ihtilal hareketlerini merkezden uzak bir bölge olan Horasan'da başlattılar. Emeviler doğu bölgesindeki bu gelişmelerden çok geç haberdar oldukları gibi batı ucundaki Endülüs'te meydana gelen siyasi olaylara da müdahale edememiş, mevcut gelişmeleri kabul etmek zorunda kalmıştır.

6 YÖNETİCİLERİN UYGULAMALARI

Emevilerin bazı yöneticilerinin almış olduğu kararlar ve uygulamalar halkın nefretine sebep olmuştu. Muaviye'nin Hz. Ali taraftarlarına baskı yapması, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle sonuçlanan Kerbelâ Hadisesi, Harre Vakası, Mekke'nin muhasara edilerek tahrip edilmesi gibi hadiseler toplumda derin yaralar açmış ve halkın yönetim aleyhine gerçekleşen hareketleri desteklemesine sebep olmuştur.

İnfografik 3.2 Emevi Devleti'nin yıkılışının sebepleri

7. Emevilerin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi

Bir devlet için oldukça kısa sayılabilecek bir süre hüküm sürmüş olan Emeviler, dönemleri içerisinde meydana gelen siyasi ve sosyal hadiseler sebebiyle İslam tarihinde mühim bir yere sahiptir. Bilhassa fetih hareketlerinin çokluğu dikkate alındığında bu devir, İslam'ın yayılış tarihi açısından önemlidir. Emeviler Dönemi'nde de fetihleri etkileyen en önemli amil, İslam'ı yayma yani cihat anlayışı olmuştur. Özellikle Hazarlar, Anadolu ve Ermenistan üzerine yapılan ve bu bölgelerde İslam'ın yayılmasına sebep olan seferlere pek çok halife oğlu ve kardeşi katılmıştır. Daha sonraki süreçte İslam'a hizmet edecek olan Türkler, İslam diniyle Emeviler sayesinde tanışmışlardır. Genelde düşmanlık üzerine kurulu bir temelde başlamış olan Türk-Arap ilişkilerinin, Türklerin Müslümanlığı kabul etme seyrine zemin teşkil ettiği de muhakkaktır. Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği sürecinde gösterilen özel gayretler neticesinde Türklerin İslamlaşması konusunda önemli mesafeler alınmıştır. Aynı şekilde Kuzey Afrika'da yaşayan Berberîler, Emeviler Dönemi'nde İslam'ı kabul etmişler, Endülüs'ün fethinde de önemli katkılar sağlamışlardır.[37]

HÂŞİYE

Halifenin namaz kılması için ayrılmış özel bölme olan maksurenin ilk kez Muaviye tarafından yaptırıldığı rivayet edilmiştir. Ayrıca minare ve mihrap da ilk olarak Emeviler Dönemi'nde cami teçhizatına dâhil edilen mimari ögeler arasında yer alır. Bu sebeple Suriye, minarenin doğduğu ülke olarak gösterilir. Nitekim Şam'da Velid b. Abdülmelik tarafından yaptırılan Emevi Camii'nin aydınlatma feneri olarak da kullanılan kuzey tarafındaki minaresi Suriye, Kuzey Afrika ve İspanya'da inşa edilen diğer camiler için örneklik teşkil etmiştir.

(Ph.K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, s. 361-366.)

Görsel 3.6
Emeviler Dönemi'nde bastırılan ilk İslam parası

İslam Devleti'nin en geniş sınırlarına ulaştığı Emeviler Dönemi'nde ülke, devletin merkezi olan Suriye dışında beş büyük eyalete ayrılmış, bu merkezler de halife tarafından atanan genel valiler eliyle idare edilmiştir. Hz. Ömer'in başlattığı askerî teşkilatlanmayı, ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara göre geliştiren Emeviler, kara birlikleri kadar deniz birliklerine de önem vermişler, kurdukları donanma sayesinde defalarca İstanbul'u fetih teşebbüsünde bulunmuşlardır. İdari ve askerî sahada olduğu kadar ilmî alanda da gelişmelerin yaşandığı devirde özellikle dinî ilimlerde bir hareketlilik göze çarpmaktadır. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi Emeviler zamanında da dinî ilimlerdeki faaliyetler Kur'an ve hadisler etrafında sürdürülmüştür.

Fıkhın ayrı bir ilim dalı hâlinde kurulmaya başlandığı dönem olarak da kabul edilen Emevi asrı, Kur'an ve sünnete dayalı dinî bilginin ortaya konmasında, re'y ve içtihat faaliyetlerinin gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir. İslam coğrafyasının hızla genişlemesine bağlı olarak diğer din ve medeniyetlerle münasebetler artmış, İslam inancının korunmasına ve doğru sunulmasına yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle İran ve Hint kaynaklı düşüncelerle fikrî mücadele zaruretine bağlı olarak tartışmaya dayalı kelam ilminin kurulması temin edilmiştir. Ayrıca tıp ve kimya gibi ilimlerde tercüme faaliyetlerine bu dönemde başlanmıştır. Emeviler Dönemi'nde iktisadi hayatla ilgili en önemli hadiselerden birisi de Abdülmelik b. Mervan'ın ilk İslam parasını bastırmasıdır. O zamana kadar Bizans dinarı ve İran dirhemi kullanılan ülkede İslam dinarının basımı gerçekleşmiş, Bizans'la süregelen askerî mücadele iktisadi bir boyut kazanmıştır.[38]

37 Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 3, s. 10.
38 İsmail Yiğit, "Emevîler", DİA, C 11, s. 95-103.

Harita 3.1
Emeviler zamanında İslam'ın ulaştığı sınırlar

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Muaviye'nin oğlunu veliaht ilan etme isteğine gösterilen tepkilerde Yezid'in kişiliğinin etkisini yorumlayınız.

2. Hulefâ-yi Râşidîn'den Hz. Ebu Bekir "Halifetü Rasülillah" diğerleri "Emîrü'l-Müminîn" unvanını tercih ederken Muaviye b. Ebi Süfyan "Halifetullah" unvanını kullanmıştır.

Verilen bilgiden hareketle Emevilerin devlet başkanına yükledikleri anlamı yorumlayınız.

3. Abdullah b. Zübeyr'in mücadele etmek zorunda kaldığı siyasi gruplar onun hilafet sürecini nasıl etkilemiştir?

4. Emevilerin mevali politikalarının şekillenmesinde asabiyet anlayışının etkisini değerlendiriniz.

5. İlmî ve askerî sahadaki gelişmeler bakımından Emevi Devleti'nin İslam tarihindeki önemini açıklayınız.

B. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyunuz ve doğru seçeneği işaretleyiniz.

6. Aşağıdakilerden hangisi Ümeyyeoğullarının devletleşme sürecine etki eden unsurlardan biri <u>değildir</u>?

A) Haşimoğulları ile rekabet hâlinde bulunmaları
B) Mekke'nin önemli kabileleri arasında yer almaları
C) İdari ve askerî alanda söz sahibi olmaları
D) İslam'ı kabul eden ilk kabilelerden olmaları
E) Siyasi krizleri fırsata dönüştürebilmeleri

7. I. Sahabe çocuklarının Yezid'in halifeliğini kabul etmemesi
II. Hz. Hasan'ın halifelikten feragat etmesi
III. Kûfelilerin Hz. Hüseyin'i halife olmaya davet etmesi
IV. Hz. Hüseyin taraftarlarının desteğini çekmesi
V. Muhtar es-Sakafi'nin Hz. Hüseyin adına isyan başlatması

Verilenlerden hangileri Kerbelâ Olayı'nın sebepleri arasında yer alır?

A) I ve III
B) III ve IV
C) I, II ve V
D) I, III ve IV
E) II, IV ve V

8. Abdullah b. Zübeyr'in Emevi iktidarına karşı gelişen muhalefetin lideri hâline gelmesi aşağıdaki olaylardan hangisinin bir sonucudur?

A) Medinelilerin saf dışı bırakılması
B) Hâricîlerin yenilgiye uğratılması
C) Hüseyin b. Ali'nin şehit edilmesi
D) Hz. Hasan'ın Muaviye ile anlaşması
E) Muhtar es-Sekafi'nin bertaraf edilmesi

9. "Muaviye b. Ebi Süfyan'ın siyasi istikrarı sağlamasıyla yeniden hız kazanan İslam fetihleri Anadolu ve Ermenistan, Horasan ve Sind, Kuzey Afrika ve Endülüs olmak üzere üç cephede devam etmiştir. Netice itibariyle Emevi Devleti'nin sınırları Atlas Okyanusu'ndan Hint Okyanusu'na, Kafkasya'dan Kuzey Afrika'ya kadar genişlemişti."

Verilen bilgilere göre;

I. Farklı kültürler İslam'a dâhil olmuştur.
II. Merkezî otorite etkisini kaybetmiştir.
III. Fetihler devlet gelirlerini artırmıştır.

sonuçlarından hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız III
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

10. I. Heyetler aracılığıyla davet mektupları göndermesi
II. Sınırların korunması dışında askerî harekâtları durdurması
III. Arap olmayan Müslümanlardan alınan vergiyi kaldırması
IV. Muhalif unsurlara karşı müzakere yolunu seçmesi
V. Asabiyetten ziyade liyakat ve ehliyeti esas alması

Verilenlerden hangileri Ömer b. Abdülaziz Dönemi'nde İslam'ın hızla yayılmasını doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer alır?

A) I ve II
B) I ve III
C) II ve IV
D) III ve V
E) IV ve V

11. Aşağıdaki haritada Müslümanların fethettiği bazı bölgeler verilmiştir.

Numaralandırılmış bölgelerden hangileri Emeviler Dönemi'nde fethedilmiş yerlerden değildir?

A) Yalnız I
B) Yalnız II
C) II ve V
D) III ve IV
E) III, IV ve V

12. Doksan yıl boyunca iktidarda kalmış olan Emevi Devleti'ni yıkılışa götüren birçok etken vardır. Muaviye'nin oğlu Yezid'i halife ilan etmesiyle başlayan süreç sonraki halifelerin uygulamalarıyla bir zaafa dönüşmüştür. Emevi iktidarı Yemenli ve Kayslı kabilelerin üstünlük yarışına sahne olurken Arap olmayanlara karşı da ırkçı bir tutum sergilemiştir. Ayrıca Emeviler iktidarları boyunca Şiî ve Hârici gruplarla uzun soluklu mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Yukarıdaki paragrafta Emevilerin yıkılış sebeplerinden hangisine değinilmemiştir?

A) Yöneticilerin uygulamaları
B) Siyasi ihtilaflar ve isyanlar
C) Mevali politikaları
D) Asabiyete dayalı çekişmeler
E) Veliahtlık mücadelesi

4. Ünite

Endülüs Emevi Devleti

NELER ÖĞRENECEKSİNİZ?

1. Endülüs'ün fethi ve Valiler Dönemi'ni
2. Endülüs Emevi Devleti'nde "emîrlik" ve "halifelik" dönemlerini
3. Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılışını ve yıkılış sonrasındaki olayları
4. Endülüs'te Müslüman varlığına son verilmesinin sonuçlarını
5. Osmanlı-Endülüs-İspanya ilişkilerini
6. Endülüs'ü işgal sonrası Hıristiyanların uygulamalarını
7. İspanya'yı terk etmeleri sonrasında Endülüs'te kalan Müslümanların (Moriskoların) durumunu
8. Tavaif-i Mülûk, Muvahhidler, Murabıtlar ve Gırnata Beni Ahmer Devleti'nin (Nasrîler Hanedanlığı) Endülüs İslam Devleti kültür ve medeniyetindeki yerini
9. Endülüs Müslümanlarının İslam kültür ve medeniyetine katkıları ve Batı kültür ve medeniyetine etkilerini

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Devlet sınırlarının uzak coğrafyalara ulaşması merkezî otorite açısından ne gibi sonuçlar doğurabilir?
2. Hilafetin siyasi ve dinî liderliği bir arada barındırması sizce devlet yönetimini nasıl etkiler?
3. Devletin farklı etnik gruplardan oluşması nasıl sonuçlar doğurabilir?
4. Din hürriyeti sizce neden önemlidir?
5. Müslümanların bilimsel gelişmelere katkıları hakkında neler biliyorsunuz?
6. Bir ülkenin işgal edilmesi kültürel varlıklarını nasıl etkileyebilir?

"Ger Endülüs olmasa ziyâdâr
Kim Avrupa'yı ederdi bidâr"

Ziyâ Paşa

1. Endülüs'ün Fethi ve Valiler Dönemi

İslam dininin Avrupa'ya ulaşmasında stratejik bir konumda bulunan İber Yarımadası'nın fethi Şam Emevileri Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir. İslam'ın Asya ve Afrika kıtalarından sonra Avrupa'da yayılmasını temin eden bu fetihle birlikte İspanya'da yaklaşık sekiz asır devam edecek olan İslam varlığı ve medeniyetinin temelleri atılmıştır.

Kuzey Afrika Valisi Musa b. Nusayr, Halife Velid b. Abdülmelik'in izniyle 710 yılında İspanya'nın güneyine Tarif b. Malik komutasında bir keşif birliği yolladı. İspanya'nın fethi için hazırlıklara başlayan Vali, Tanca ve civarının idaresinden sorumlu Tarık b. Ziyad'ı 711 yılında çoğunluğunu Berberîlerin oluşturduğu yedi bin kişilik bir orduyla İspanya'ya gönderdi. Seferin başında Tarık, daha sonra kendi adını alacak olan dağın eteğinde karargâh kurdu. Batıya doğru hareket eden ve sahil şeridini kontrol altına alan İslam ordusu, karşısına çıkan Vizigot birliklerini mağlup ederek ülkenin içine doğru ilerleyişini sürdürdü. Bunun üzerine Kral Rodrigo, bizzat başında bulunduğu büyük bir orduyla harekete geçti. Musa b. Nusayr'ın gönderdiği beş bin kişilik takviye kuvvetlerle sayısı on iki bine ulaşan İslam ordusu, kırk ila yüz bin arasında olduğu zikredilen düşman ordusuna karşı girdiği savaştan zaferle çıktı. Artık İspanya'nın fethi için Müslümanların önünde ciddi bir engel kalmamıştı.

Görsel 4.1
Endülüs Emevilerine ait el-Hamra Sarayı'ndan bir detay

712 yılında fethin tamamlanmasına destek olmak için Musa b. Nusayr, çoğunluğu Araplardan oluşan on sekiz bin kişilik bir ordu ile İspanya'ya geçti. Böylece fetih hareketi, İspanya'nın kuzeyine doğru iki koldan devam ederek Pireneler üzerinden Frank topraklarına kadar uzandı. Gerçekleştirilen fetihler neticesinde Yarımada'nın neredeyse tamamı Müslüman hâkimiyetine girdi. Ne var ki İberya'yı bütünüyle fethetme gayesinde olan her iki komutan da 714 yılında Emevi Halifesi tarafından geri çağrıldı. Velid b. Abdülmelik'in emri üzerine Musa b. Nusayr, idareyi oğlu Abdülaziz'e bırakarak Tarık b. Ziyad ile Şam'a döndü. Böylece Endülüs'te Valiler Dönemi olarak adlandırılan süreç de başlamış oldu.[1]

756 yılında bağımsız Endülüs Emevi Devleti kuruluncaya kadar geçen kırk iki yıllık süreçte Endülüs topraklarında yirmi bir vali görev yapmıştır. İspanya'ya alışma ve yerleşme dönemi olarak da tanımlanabilecek bu dönemde İslam hâkimiyetinin bölgede kalıcılığını temin edecek adımlar atılmıştır. Valilerin birçoğunun fetih hareketini Avrupa içlerine taşıma gayreti içinde olması neticesinde Müslümanlar bugünkü Paris'in bulunduğu bölgeye kadar yaklaşmışlardır. Ancak 732 yılında İslam ordusunun Belâtüş-şühedâ adıyla anılan savaşta Franklara yenilmesiyle

HÂŞİYE

Müslümanların İspanya'da yönetimleri altına aldıkları toprakları ifade etmek için kullandıkları "Endülüs" kelimesinin kökeni kesin bir şekilde tespit edilememiştir. Günümüzde bu ismin genellikle beşinci yüzyılda Kuzey Afrika'ya geçmeden önce on sekiz yıl kadar İspanya'nın güneyinde kalan Vandalların adından türetilmiş "Vandalicia (Vandalların ülkesi)" olabileceği kabul edilmiştir.

(Mehmet Özdemir, "Endülüs", DİA, C 11, s. 211.)

1 Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih), s. 46-59.

ÖSYM Sormuş!

ÖSYM

Aşağıdakilerden hangisi döneminde Müslümanlar İspanya üzerinden Avrupa'ya girmişlerdir?

A) Hz. Muhammed
B) Dört Halife
C) Emevîler
D) Abbâsîler
E) Fatımîler

(2016-LYS-4)

Cevap: C
Tarık b. Ziyad'ın 711 yılında İber Yarımadası'nı fethetmesiyle Müslümanlar Emeviler zamanında İspanya üzerinden Avrupa'ya girmişlerdir.

Avrupa üzerine gerçekleşen fetihler durmuştur. Bu savaştan sonra Müslümanlar güçlerini dışa açılmak için kullanmak yerine kendi aralarında baş gösteren iç çekişmelere harcamışlardır. Nitekim kutuplaşmalar sebebiyle toplumda Arap-Berberî, Beledli (Endülüslü Araplar)-Şamlı, Kayslı-Yemenli ekseninde dâhili sorunlar baş göstermiştir.

Endülüs'teki ilk iç çatışma 741 yılında, Arap idarecilerinin kendilerine gereken değeri vermediği iddiasında bulunan Berberîlerin isyan etmesiyle başladı. Her iki taraftan çok sayıda insanın ölümüyle sonuçlanan ayaklanma, Suriye'den gelen Emevi askerleri tarafından etkisiz hâle getirildi. Ancak kısa süre sonra Endülüslü Arapların Berberî isyanını bastırmak için Şam'dan gelen askerlerin kendi topraklarına yerleşmesinden endişe duyması üzerine bu kez de Araplar arasında bir savaş çıktı. Bu sebeple Halife Hişam b. Abdülmelik, Kayslılarla Yemenlileri karşı karşıya getiren ve bir asabiyet çekişmesine doğru giden çatışmayı sona erdirmek için merkezden bir vali gönderdi. Görevlendirilen vali eliyle çekişme çözüme ulaştırıldı. Ancak tesis edilen sükûnetin üzerinden çok uzun bir zaman geçmeden yeni bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Bu defa Kayslılar, Yemenli olan valinin kendi kabilesi lehine kararlar verdiği iddiası ile isyan ettiler. 745 yılında başlayan Kayslılarla Yemenliler arasındaki kabile mücadelesi aralıklarla on yıl boyunca devam etti. Müslümanların yaşadıkları iç çekişmeleri fırsat bilen İspanya'nın kuzeyinde sıkışıp kalmış bulunan Hıristiyanlar da böylece Endülüs topraklarına saldırı düzenleme imkânı elde ettiler.[2]

2. Endülüs Emevi Devleti

Müslümanlar fethettikleri Endülüs topraklarında kalıcı olma mücadelesi verirken bağlı bulundukları Emevi Devleti, Abbasilerin yürüttüğü ayaklanma ile başa çıkamayarak tarihten silindi. Bununla birlikte Abbasilerin Emevilere uyguladığı kıyımdan kurtulan I. Abdurrahman sığındığı Endülüs'te yeni bir devletin temellerini atmayı başarmıştır. Pek çok farklı grubun isyanlarıyla mücadele ettiği hâlde mahir yöneticileri sayesinde çok parlak dönemler geçiren devlet, emîrlik ve halifelik olmak üzere iki dönemde ele alınmaktadır.

Görsel 4.2
Kurtuba Ulucamii

2.1. Emîrlik Dönemi

Emîrliğini ilan ederek Endülüs Emevi Devleti'nin kuran I. Abdurrahman yetenekli ve başarılı bir yöneticiydi. Bağımsızlık mücadelesinde kendisine destek olan Berberîler ve Yemenliler başta olmak üzere hiçbir grubun devlet yönetimine müdahil olmasına izin vermemiştir. Dengeli ve dikkatli siyaseti sayesinde aleyhine gelişen teşebbüslere zamanında müdahale ederek kurduğu sistemin gelişmesini sağlamıştır. Devletin kurumsallaşmasını da ihmal etmeyen I. Abdurrahman vezirlik ve haciplik (başvezirlik) makamlarını ihdas etmiş, adli işleri yönetmek üzere de bir başkadı tayin etmiştir. Savaş esirlerinin yanı

2 Mehmet Özdemir, "Endülüs", DİA, C 11, s. 212.

sıra Kuzey Afrika'dan getirdiği ücretli askerler ile yeni bir ordu kurmuş, böylelikle kabile çekişmelerinin önüne geçerek askerî alandaki gücünü pekiştirmiştir. Devletin idare merkezi olmasından dolayı nüfusu artan Kurtuba'nın imarını tamamlamış ve kuzeydeki Hıristiyanlardan gelecek tehlikelere zamanında müdahale edilebilmesi için üç farklı askerî bölge oluşturmuştur. I. Abdurrahman'ın 788'de vefat etmesiyle yerine geçen I. Hişam, Abbasi ve Bizans gibi devletler tarafından da tanınmış ve iç karışıklıkları büyük ölçüde bertaraf edilmiş bir devlet teslim almıştır.

> **TETKİK**
>
> **Endülüs Emevi Devleti'nin çevresinde yer alan Hıristiyan krallık ve kontluklarının Müslümanlarla ilişkilerini araştırınız.**

Dürüst, adil, dindar ve dirayetli kişiliği ile "Endülüs'ün Ömer b. Abdülaziz'i" olarak anılan I. Hişam'ın yönetim tarzı toplumda barış ve huzur havasını hâkim kılmıştır. Bunun sonucunda Hıristiyan halk arasında Müslüman olanların sayısı hızla artmıştır. Diğer taraftan ilme değer veren bir Emîr olduğundan onun döneminde fikrî hayatta belirgin bir canlılık göze çarpmaktadır. I. Hişam'ın cihat anlayışının bir sonucu olarak kuzeydeki Hıristiyanlar üzerine düzenlediği seferler devletin dışarıdaki itibarını arttırmıştır. Öyle ki onun emîrlik zamanı Endülüs'te Müslümanların iktidarının kökleştiği bir dönem olmuştur.

I. Hişam 796'da vefat edince yerine sert bir mizaca sahip olan oğlu I. Hakem geçmiştir. Babasından oldukça farklı bir yaşam tarzı ve siyaset anlayışı olan yeni Emîr'in halkta hoşnutsuzluk yaratan uygulamaları birçok isyana sebep olmuştur. Bu isyanları bastırırken uyguladığı şiddet eleştirilse de tavizsiz tutumu devleti ayakta tutmayı başarmıştır. I. Hakem şahsi hayatındaki menfi huylarının aksine adaletin teminine ihtimam göstermiş, en az babası kadar adil bir hükümdar olmuştur.

822'de başa geçen II. Abdurrahman tecrübesi ve idaredeki becerisiyle halkına otuz yıl süren ve "Eyyamü'l-Arûs (Düğün Günleri)" olarak adlandırılan dönemi yaşatmıştır. İstikrarlı bir siyasete eşlik eden idari düzenlemeler ekonomik refahı getirmiş, kültürel alandaki gelişmeler yeni bir medeniyetin müjdecisi olmuştur. Bu dönemde hem saray âdetleri hem de idari düzenlemelerde bariz bir Abbasi etkisi görülmektedir. Refah seviyesinin ve İslamlaşmanın artmasıyla her şehre bir ulu cami inşa edilmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir.

Devletin parlak döneminden sonra altmış yıl kadar süren; sırasıyla Muhammed, Munzir ve Abdullah'ın emirlik yaptığı karışıklık dönemi başlamıştır. Emîr Muhammed iktidarının ilk yıllarında babasının izinde başarılı bir yönetim sergilese de devlet adamı seçimindeki isabetsiz tercihleri "Büyük Fitne" denilen dönemin başlamasına öncülük etmiştir. Devletin dört bir yanında çeşitli sebeplerle ayaklanan gruplar dış güçlerin de desteğiyle başarılı sonuçlar alınca siyasi bütünlük büyük oranda yitirilmiştir. Durumdan istifade eden kuzeydeki Hıristiyan gruplar da düzenledikleri seferlerle bazı bölgeleri Müslümanların elinden geri almışlardır.

Endülüs Emevi Devleti'ni yıkılmanın eşiğine getiren dönemi sona erdirip siyasi bütünlüğü yeniden sağlayan kişi Abdullah'tan sonra yerine geçen torunu III. Abdurrahman olmuştur. Kimsenin devletin başına geçmek istemediği bir ortamda tahta oturan Emîr, öncelikle idari kadrolardaki şaibeli isimleri görevden alarak yerlerine liyakat sahibi idareciler atamıştır. Ardından merkezî idarenin kontrolünden çıkan grupları tekrar itaat altına almak için bazı adımlar atmıştır. İsyanları güç kullanarak bastırmaya çalışmak yerine isyancıları ikna etmekle görevli telkin ve ikna heyetleri oluşturmuştur. Buna

> **HÂŞİYE**
>
> Büyük Fitne Dönemi'nde yaşanan olumsuzlukların sebepleri arasında şunlar sayılabilir:
>
> - Merkezî idareye bağlı olan aristokrat idarelerin bağımsız olma arzusu
> - Ehil olmayan kişilerin idari kadrolara yerleştirilmesi
> - Doğal afetler ve ağır vergiler
> - Farklı etnik gruplar arasındaki çekişmeler
> - Müslüman olmuş Hıristiyanların kimlik bunalımı
> - Dış güçlerin isyanları teşvik edip isyancılara destek olması
>
> (bk. Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları, s. 103-108.)

MUHAKEME

Endülüs Emevi Devleti'ni emîrlikten hilafete geçmeye yönelten sebepleri yorumlayınız.

karşılık bazı isyancıların devletin hâkimiyetine girmek için şart koştuğu özerklik isteğini asla kabul etmemiş, ayrıca isyancıları kontrol altında tutmak maksadıyla isyan bölgelerinin yakınına ordugâhlar kurmuştur. İsyancı liderlerini aileleriyle beraber Kurtuba'da ikamete mecbur etmiş, onlara bazı devlet kadrolarında görevler vermiştir. III. Abdurrahman'ın stratejik adımları Endülüs Emevilerine eskisinden çok daha parlak bir dönemin kapılarını açmıştır.

Emevi Devleti'nin en uzun sürecek olan istikrar dönemini başlatan III. Abdurrahman çeşitli etnik unsurlardan oluşan halkı Endülüslü olma paydasında birleştirmek için tüm kesimleri kuşatıcı politikalar izlemiştir. Bu şekilde sağladığı siyasi bütünlüğü sürdürmek ve Abbasilerin bir türlü engelleyemediği Fâtımîlerin yayılmacı politikasıyla baş edebilmek için de halifeliğini ilan etmiştir.[3]

2.2. Halifelik Dönemi

929 yılında "Nâsır lidinillah" unvanını alarak Endülüs Emevi Devleti'nde hilafet dönemini başlatan III. Abdurrahman bu sayede Kuzey Afrika ve Endülüs'teki Sünnî Müslümanları Şiî Fâtımîlere karşı tek bir cephede toplamayı başarmıştır. Uyguladığı politikalar ile Fâtımî tehdidini savuşturan Halife, çevredeki Hıristiyan krallık ve kontluklarla olan mücadelesinden de galip çıkmış, onları kendisine tabi olmaya mecbur bırakmıştır. Bu sayede Endülüs, bölgenin en güçlü devleti konumuna yükselmiş, başkent Kurtuba da Batı Avrupa'nın merkezi hâline gelmiştir. III. Abdurrahman'ın kurduğu Kurtuba yakınlarındaki saltanat şehri Medinetüzzehra bu dönemde Bizans ve Alman imparatorlukları ile Fransa ve İtalya'dan gelen elçileri ağırlamıştır.

III. Abdurrahman'dan sonra yerine geçen oğlu II. Hakem babasının siyasetini devam ettirerek hem iç istikrarı hem de dış ilişkilerdeki üstünlüğü sürdürmüştür. Halife özellikle ilim ve kültür alanlarındaki çalışmaları destekleyerek Endülüs'teki İslam medeniyetinin yükselmesini sağlamıştır.

II. Hakem'in vefatının ardından on iki yaşındaki oğlu II. Hişam tahta geçince Endülüs Emevi Devleti'nde yeni bir dönem başlamıştır. "Âmirîler Dönemi" diye adlandırılan bu dönemde devletin idaresi fiilen Halife'nin elinden çıkıp el-Mansur diye tanınan İbn Ebi Âmir ve oğullarının kontrolüne geçmiştir. II. Hişam'ın başveziri olan el-Mansur, Halife'yi özellikle eğlenceyle meşgul ederek devlet işlerinden uzak tutmuştur. Devlet sarayını da içinde barındıran saltanat şehri Medinetüzzehra'ya alternatif olarak Medinetüzzâhire'yi kurmuş, ardından burayı devletin merkezi yapmıştır. Ordu içinde birtakım düzenlemeler yaparak askeri tamamen kendisine bağlı bir hâle getirmiştir. Başvezir bununla yetinmeyip kendi adına para bastırarak hutbelerde isminin Halife'yle birlikte zikredilmesini sağlamıştır. Diğer taraftan Hıristiyanlar üzerine düzenlediği seferlerde başarılı olması onun halk nezdindeki şöhretini artırmıştır. Vefatından evvel oğlu Abdülmelik'i kendi yerine hacip tayin ederek yönetimdeki hâkimiyetini pekiştirmiştir.

Görsel 4.3
Medinetüzzehra Sarayı'nın kapısı

Halifenin devlet idaresine müdahil olmadığı, güç ve otoritenin hacibin elinde bulunduğu dönem Abdülmelik'in hacipliği sırasında da devam etmiştir. O, babasının izlediği politikaları devam ettirerek onun kadar başarılı bir yönetim sergilememiştir. III. Abdurrahman'la başlayan istikrar ve II. Hakem'in canlandırdığı kültür ortamı Abdülmelik'in vefatına kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak onun vefatıyla Âmirîlerin itibarı düşüşe geçmiş, bu durum devlet sisteminde büyük bir tıkanıklığın yaşanmasına sebep olmuştur.[4]

3 bk. Mehmet Özdemir, "Endülüs", DİA, C 11, s. 212-213.
4 bk. Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih), s. 133-150.

2.3. Yıkılışı

Görsel 4.4
Kurtuba Ulucamii'nden bir kesit

Abdülmelik'in vefatından sonra haciplik görevini devralan üvey kardeşi, II. Hişam'a kendisini hilafet makamına veliaht tayin ettiren bir ferman imzalatmış, haciplik görevi için de oğlunu veliaht ilan etmiştir. Bunun üzerine Emevi hanedanı Kurtubalıların da desteğiyle yönetime karşı harekete geçip II. Hişam'ı devirerek onun yerine Muhammed b. Hişam'a biat etmişlerdir. el-Mehdî lakabını alan yeni halifenin adamları Abdurrahman'ı yakalayıp öldürünce uzun süre devleti idare eden Âmirîlerin iktidarı sona ermiştir. Ancak el-Mehdî'nin iyi bir idareci olmayışı, devlet kadrolarına liyakatsiz atamalar yapması, Berberîlere karşı sert tutumu, kendi sülalesinden olan muhalifleri hapse attırması gibi sebepler Endülüs Emevilerini baş edemeyecekleri bir çöküş sürecine sokmuştur. Bu aşamadan sonra çetin bir hilafet mücadelesi baş göstermiş, yönetim sıklıkla el değiştirmiştir. Hatta devletin içinde bulunduğu acziyetten faydalanan Şiî Hammudî sülalesi 1016'da tahtı ele geçirerek 1022'ye kadar iktidarda kalmıştır. Hammudîlerden hilafeti geri alan Emevi hanedanının yedi yıl boyunca taht kavgalarıyla meşgul olması mevcut sorunları daha da artırmıştır. Bu süreçte hilafete geçenlerden hiçbiri devleti içinde bulunduğu karışıklıktan kurtarmaya muvaffak olamamıştır.

Endülüs Emevi Devleti'nin içine düştüğü siyasi dağınıklık gruplar arasında kanlı mücadelelere, idari makamların ehliyetsiz kişilerin eline kalmasına ayrıca devlet hazinesinin boşalmasına ve adalette keyfî uygulamalara yol açmıştı. Ulemaya söz hakkı tanınmayan bu dönemde taşkınlığın boyutları göz kamaştırıcı güzellikteki Medinetüzzehra'nın talan edilmesine kadar varmıştır.

> **TEFEKKÜR**
>
> **Siyasi birliğin bozulması anlamına gelen Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasının bölgeye olumsuz etkilerini yorumlayınız.**

Devletin istikbali açısından bir umut ışığının görünmemesi Kurtuba eşrafını kalıcı bir çözüm arayışına sevk etmiştir. Ulucami'de toplanan şehrin ileri gelenleri, fonksiyonunu kaybetmiş bir makam hâline geldiği gerekçesiyle hilafetin ilgasına karar vermiştir. Yönetimin eşraftan oluşan bir kurula verildiği toplantıda son Emevi Halifesi III. Hişam ile hanedan ailesinin şehirden sürülmesi uygun görülmüştür. 1031 yılında meydana gelen bu gelişmeyle 756 yılında emîrlik olarak kurulan ve insanlığa muhteşem bir medeniyet armağan etmiş olan Endülüs Emevi Devleti yıkılmış ve Endülüs'te yeni bir dönem başlamıştır.[5]

3. Emeviler Sonrasında Endülüs

Emevi Devleti'nde ifa ettikleri haciplik makamı sayesinde devletin fiilî sahibi hâline gelen Âmirî ailesinin 1009 yılında iktidardan uzaklaştırılmasıyla Kurtuba'da taht kavgaları yaşanmaya başlamıştı. Emevi şehzadeleri arasında yaşanan iktidar mücadelesi neticesinde oluşan otorite boşluğu da çeşitli emîrliklerin ortaya çıkmasına sebep oldu. 1031 senesine gelindiğinde Emevi ailesinin Kurtuba'dan sürülmesiyle de artık şehir başkent olma özelliğini yitirmiş, devlet mevcut emîrliklerden sadece birisi hâline gelmişti. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Endülüs'te küçük emîrliklerin yönetimde söz sahibi olduğu Mülûkü't Tavâif Dönemi'ne geçilmiş oldu.[6] "Tavâif-i Mülûk" şeklinde de kullanılan tabir, genelde büyük devletlerin yıkılmasından sonra ortaya çıkan irili ufaklı siyasal birimleri, özelde ise Endülüs Emevi Devleti'nden sonra kurulan yirmi civarındaki küçük devleti ifade eder.

5 bk. Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih), s. 150-161.
6 Mehmet Özdemir, "Mülûkü't-Tavâif", DİA, C 31, s. 553.

ZÎRÎLER

Âmirîler Dönemi'nde Endülüs'e gelen Berberî asıllı hanedan 1090 senesinde Murâbıtların hâkimiyeti altına girmiştir.

1010-1090

ZÜNNÛNÎLER

Berberî asıllı hanedan son emîrleri döneminde Hıristiyanlara tabi olmuş, Tuleytula'nın Kastilya Kralı tarafından gerçekleştirilen işgali ile de varlıkları son bulmuştur.

1016-1085

EFTASÎLER

Endülüs'ün batısında kurulan Berberî asıllı hanedan bir taraftan Abbâdîler ve Zünnûnîler diğer taraftan ise Kastilya Krallığı ile mücadele etmiştir. Murâbıtlar tarafından varlığına son verilmiştir.

1022-1094

ABBÂDÎLER

Arap asıllı bir hanedan olup temeli İşbiliye'de şehrin kadısı Ebu'l-Kasım Muhammed b. Abbâd tarafından atılmıştır. Zamanla Düvelü't-Tavâif'in en güçlüsü hâline gelmiş ancak 1091'de Murâbıtlar tarafından yıkılmıştır.

1023-1091

CEVHERÎLER

Mevali asıllı devlet mutlakiyet idaresinden çok şûra tarafından idare edilen bir şehir devleti görünümündeydi. Önce Zünnûnîler daha sonra da Abbâdîler tarafından tehdit edilmiş, 1069'da Abbâdîlere boyun eğmek zorunda kalmıştır.

1031-1069

HÛDÎLER

Süleyman b. Hûd tarafından kurulan Arap asıllı hanedan, Murâbıtların Mülûkü't Tavâif'i ortadan kaldırmak için giriştiği hareketten Hıristiyanlarla kurduğu ittifak sayesinde kurtulmuş fakat daha sonra yine Hıristiyanlar tarafından varlığına son verilmiştir.

1040-1142

MURÂBITLAR

Kastilya Kralı'nın 1085'te Tuleytula'yı ele geçirmesi üzerine tehlikenin farkına varan emîrler, o sıralarda Mağrib'de güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmış olan Murâbıtlardan yardım istemişlerdir.

Murâbıtların sultanı Yusuf b. Taşfin, Kastilya Kralı VI. Alfonso'yu Zellâka'da ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Hıristiyan krallıklarına karşı güçlerini birleştirme çağrısı yaptığı emîrlerin kendi içlerindeki mücadeleye devam etmeleri üzerine üçüncü kez geldiği Endülüs'te emîrlikleri idareden uzaklaştırmıştır.

Yusuf b. Taşfin'in, Mülûkü't-Tavâif'i tamamen ortadan kaldırıp Endülüs'ü Marakeş'e bağlı bir vilayet hâline getirmesi ile birlikte Endülüs'te Murâbıtlar Dönemi başlamıştır.

1091-1147

MUVAHHİDLER

1145'te başta Kurtuba olmak üzere birçok şehirde Endülüslüler, Murâbıt idarecilerine karşı isyan etmişler, böylece ülkenin değişik yerlerinde bir kez daha emîrlikler ortaya çıkmıştır.

Murâbıtları yenerek Mağrib'in büyük bir bölümünü ele geçiren Muvahhidler, kendilerinden yardım isteyen bazı emîrleri korumak amacıyla Endülüs'e gelerek kısa sürede önemli birçok şehri ele geçirmiş ve bölgedeki Murâbıtların varlığına son vermiştir.

Muvahhid ordusunun Kuzey Afrika'ya dönmesini fırsat bilerek bir haçlı ordusu hazırlayan Hıristiyanlarla 1195 yılında Erek mevkiinde yapılan savaşta Muvahhidler zafer kazanmış, 1212 yılında gerçekleşen İkâb Savaşı'nda ise Muvahhidler haçlılar karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştır.

Muvahhidlerin Kuzey Afrika ve Endülüs'teki hâkimiyetinin zayıflamasına bağlı olarak artan Endülüs'teki isyan girişimlerini iyi değerlendiren Hıristiyan krallıkları hızlı bir istila hareketi ile pek çok Müslüman şehrini ele geçirmiştir.

1147-1238

NASRÎLER

Muvahhidlerin İkâb yenilgisinin ardından çok sayıda şehir düşmüş Müslümanların elinde kalan yerlerde de otorite boşluğu oluşmuştur. Bu sebeple bazı liderler bulundukları merkezlerde kendi başlarına hareket etmeye başlamışlardır. Bunlardan birisi de Sa'd b. Ubade'nin neslinden geldiği söylenen ve İbnü'l-Ahmer ismiyle tanınan Muhammed b. Yusuf olmuştur. Nitekim Muhammed, ele geçirdiği Gırnata'da 1238 yılında Nasrîler hânedanını kurmuştur.

Son derece güç şartlara rağmen iki buçuk asırdan fazla varlığını devam ettirmeyi başarmış olan Nasrîler, Endülüs'te İslam hâkimiyetinin son temsilcisi olması bakımından tarihte önemli bir yere sahiptir.

1238-1492

İnfografik 4.1
Emeviler sonrası Endülüs'te siyasi ve askerî durum

4. Endülüs'te Müslüman Varlığına Son Verilmesi

Gırnata'nın işgalinden sonra aralarında toplumun önde gelen âlimlerinin de bulunduğu binlerce insan Endülüs'ü terk ederek Kuzey Afrika'ya göç etmişti. Ancak bu durum Endülüs'te Müslüman varlığının tamamen sona erdiği anlamına gelmiyordu. Endülüs şehirleri işgal edilirken Müslüman halka can, mal ve dinini koruma hakkı tanınarak dokunulmazlık güvencesi verildi. Bu teminata güvenen çok sayıda Müslüman kendi topraklarında Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamayı tercih etti.

Kastilya-Aragon Krallığı, Gırnata'yı teslim alırken yaptıkları anlaşmayı 1497 yılından itibaren tanımazlıktan geldi. Önce para ve makam vaat edilerek Müslüman liderler ve âlimler Hıristiyanlığa çekilmeye çalışıldı. Sonra Müslüman halkın medeni haklarında bazı kısıtlamalara gidildi, güvenlik maksadıyla dahi olsa silah taşımaları yasaklandı ve idare meclisindeki görevlerine son verildi. İstenilen netice alınamayınca 1499 yılında Müslümanları cebren Hıristiyanlaştırma faaliyeti başlatıldı. Bu durum halkın isyan etmesine yol açtı. İsyanlar çok sert bir şekilde bastırılırken isyana karışanların aileleri köle olarak pazarlarda satıldı. İspanyol yönetimi peş peşe çıkardığı fermanlarla Arapça konuşmayı, Müslüman örf ve âdetlerini yasakladı. Müslümanların iyi birer Hıristiyan olmaları için kiliselerdeki Katolik eğitim programlarına katılmalarını zorunlu tuttu. Bu uygulamalar karşısında ayaklanan Müslümanlara 1502 yılında yayınlanan bir fermanla hayatta kalmak için ya Hıristiyan olmaları ya da ülkeyi terk etmeleri çağrısı yapılması üzerine binlerce Müslüman sürgün edilmeyi göze aldı. Ülkeyi terk edecek imkâna sahip olmayanlar da baskıların bir gün sona ereceği umuduyla şeklen de olsa Hıristiyanlığı kabul ederek Endülüs'te yaşamaya devam etti.[7]

> **MUHAKEME**
>
> **Endülüs'te Müslüman varlığına son verilmek istenmesinin ekonomik ve sosyal sonuçlarını yorumlayınız.**

Kral Ferdinand'ın yerine geçen oğlu V. Karlos, Müslümanların Hıristiyanlığı tam olarak benimseyebilmeleri için onlara kırk yıllık bir süre tanıdı. Bu süreçte onlardan daha fazla vergi alınmasını şart koştu. Ancak aradan uzun yıllar geçmesine rağmen yasaklar ve zorlamalar bu insanların İslam'dan uzaklaşmasına yetmedi. Babasının yerine geçen II. Filip, kırk yıllık dönemin sonunda Müslümanları inançlarından uzaklaştırma yönünde alınan kararları bütün gücüyle uygulamaya başladı. 1557 yıllında Moriskoların on bir yaşından küçük çocuklarının toplanarak Hıristiyan olarak yetiştirilmelerini de içeren bir dizi yeni kanunun yürürlüğe konması 1568'de Gırnata merkezli büyük bir isyanın çıkmasına sebep oldu. Moriskolar, Endülüs Sultanı olarak seçtikleri Muhammed b. Ümeyye'nin önderliğinde ayaklandılar. Cezayir'deki Osmanlı yöneticilerine ve Fas'a heyetler göndererek yardım istediler. İki sene devam eden bu isyan İspanyol yönetimi tarafından bastırıldı.

İspanya Krallığı isyanın bastırılmasının ardından Gırnata Moriskolarına ülke içinde yeni bir sürgün kararı aldı. Bütün Müslüman halk ordunun zoruyla yürüyerek Tuleytula, Kurtuba, İşbiliye ve Mança bölgelerine sürüldü. 1571 yılı sonlarına gelindiğinde seksen binden fazla Endülüslü Müslüman evlerinden çıkarılarak açlık, hastalık ve sefalet içinde İspanya'nın dört bir yanına dağıtılmış oldu. Böylece 1492'de siyasi hâkimiyetlerini kaybeden Müslümanlar sosyal hayatta da varlıklarını yitirdiler.

Endülüslü Müslümanlar yaşanan zulümler karşısında ne İslami inançlarını ne de bir gün özgürlüklerine kavuşacakları yönündeki umutlarını kaybettiler. 16. yüzyılın sonlarında İspanya Devleti ve Katolik Kilisesi, Müslümanları gerçek bir Hıristiyan yapma ümidini kesince tamamının İspanya dışına sürgün edilmelerine karar verdi. 1609-1614 yılları arasında yaşanan Büyük Sürgün'de binlerce Müslüman çok ağır ve insanlık dışı şartlar altında İspanya'dan sürüldü. Gırnata'nın işgaliyle 17. asrın ilk yarısına kadar geçen sürede İspanya'dan yaklaşık üç milyon Müslüman ülke dışına sürgün edilerek İspanya'da Müslüman varlığına son verilmiş oldu.[8]

5. Osmanlı, Endülüs, İspanya İlişkileri

Osmanlı Devleti, 15. ve 16. yüzyıllarda dünyada önemli bir güç hâline gelmişti. Aynı dönemde İber Yarımadası'nda Endülüs Müslümanlarının son kalesi Gırnata'nın Hıristiyanlar tarafından işgal edilmesi ile Endülüs'teki İslam hâkimiyeti sona ermişti.

---

7 bk. Feridun Bilgin, "Gırnata'nın İşgali Sonrasında Endülüs'teki Müslümanların Asimilasyonu", Mukaddime, MAÜD, S 2, s. 57-73.
8 bk. Feridun Bilgin, "Endülüs'te Kalan Son Müslümanların İspanya'dan Sürgünü", DAAD, C 13, S 2, s. 45-59.

Osmanlı-Endülüs ilişkileri Beni Ahmer Emîri Ebu Abdullah'ın 1486 yılında II. Bayezid'den yardım talep etmesiyle başlamıştır. Osmanlıların o esnada uzak denizlerde doğrudan müdahale edecek kadar güçlü bir donanmaya sahip olmaması, dâhili meselelerle ve Memlükler ile uğraşmasından dolayı II. Bayezid vadettiği yardımı yerine getirememiştir. Ancak sorunu diplomatik yollarla çözmeyi amaçlamış, Papalık ile Kastilya ve Aragon krallıklarına birer elçi göndererek Endülüs Müslümanlarına yönelik işgal ve baskı politikalarından vazgeçmelerini istemiştir. Diplomatik çabalar sonuç vermeyince Batı Akdeniz'de Osmanlı adına faaliyet gösteren Kemal Reis'i 1487 yılında İspanya kıyılarını vurmakla görevlendirmiştir. 1501-1502 yıllarında Endülüs Müslümanlarının Osmanlı Devleti'nden yeniden yardım istemesi üzerine II. Bayezid doğrudan müdahale kararı almış, donanmayı Batı Akdeniz'e sevk etmiştir. Kemal Reis'in komutasındaki bu donanma Balear Adaları ve Mâleka kıyılarını vurmuş, böylece çok sayıda Müslüman ve Yahudi'yi kurtararak gemilerle Kuzey Afrika ve İstanbul'a taşımıştır.[9]

KALEM

Doğup büyüdüğü toprakları terk etmek zorunda bırakılmanın insan psikolojisine etkisini anlatan bir yazı kaleme alınız.

Yavuz Sultan Selim'in himaye ve desteğini arkasına alan Barbaros Hayrettin Paşa, Endülüs Müslümanlarını kurtarmak amacıyla 1514'ten 1533 yılına kadar İspanya kıyılarına akınlar düzenleyip çok sayıda Müslüman'ı gemilerle Kuzey Afrika'ya taşımıştır. 1541 yılında Moriskolar Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdikleri feryatname ile yardım talep etmişlerdir. O sırada Macaristan seferiyle meşgul olan Kanunî, 1543'te Fransa ile iş birliği yaparak İspanyollara ait şehir ve kalelerin vurulması için Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa'yı Akdeniz'e göndermiştir. Yüz on gemilik bir filoyla İstanbul'dan ayrılan Barbaros, bazı kıyı şehirlerini vurduktan sonra Marsilya'da Fransız donanmasıyla birleşmiştir. Ancak Fransa'nın İspanya ile anlaşma imzalamasıyla Osmanlı donanması geri dönmek zorunda kalmıştır. 1558'de Osmanlı donanması yeniden Fransız donanmasıyla birlikte Akdeniz'de İspanyollara karşı bir sefer gerçekleştirmiştir.[10]

Kanuni Dönemi'nde Turgut Reis, Piyale Reis ve Salih Reis gibi Osmanlı denizcileri İspanya kıyılarına sayısız seferler düzenleyip çok sayıda Endülüs Müslümanı'nı kurtararak Osmanlı-Endülüs münasebetlerini canlı tutmuşlardır. Kurtuluşlarının Osmanlı sayesinde mümkün olacağına inanan İspanya Müslümanları Osmanlının denizlerdeki başarılarıyla umutlanmış ve Türk denizcilerle sürekli irtibat hâlinde olmuşlardır. Osmanlı-Endülüs münasebetlerinin iyice güçlenmekte olduğunu gören İspanyollar, bu ilişkiyi kesebilmek için asimilasyon faaliyetlerini hızlandırma yoluna gitmişlerdir. Dışarıyla ilişki kurduğu tespit edilen kişilerin engizisyon mahkemelerince cezalandırılması üzerine Endülüslüler 1568'de İspanya'nın güney kıyılarına yayılan büyük bir ayaklanmanın öncesinde ve sonrasında II. Selim'e üst üste mektuplar göndererek yardım istemişlerdir.

Görsel 4.5
İspanya'da bulunan İslam eserlerinden biri olan İşbiliye Ulucamii minaresi, bugün Sevilla Katedrali çan kulesi olarak kullanılmaktadır.

Endülüs'te olup biten hadiseleri çok yakından takip eden II. Selim, Kıbrıs'ın fethine karar verdiği için donanmayı hemen gönderemese de Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'ya Endülüslülere her türlü yardımı yapmasını emretmiştir. Ancak Kılıç Ali Paşa'nın gönderdiği donanma, çıkan bir fırtına sonucu dağılmıştır. II. Selim, Endülüslülere bir defa daha yardım taahhüdünde bulunmuşsa da 1571'de İnebahtı'da Osmanlı donanmasının ağır bir yenilgiye uğraması bu yardımın gerçekleşmesini imkânsız hâle getirmiştir.

9 Mehmet Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", İslâmî Araştırmalar, C 12, S 3-4, s. 285-287.
10 bk. Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", DİA, C 5, s. 65-67.

TEFEKKÜR

Osmanlı Devleti'ni, İspanya'ya müdahale etmeye sevk eden nedenleri siyasi ve dinî açıdan yorumlayınız.

İspanya Kralı II. Felipe ülkesindeki kötü gidişatın etkisi ile büyük bir cihan devleti olan Osmanlılar ile 1577'de barış antlaşması imzalamıştır. Sultan III. Murat 1581 yılına kadar devam eden barış sürecinde Batı Akdeniz'deki faaliyetleri azaltırken Cezayir ve Tunuslu denizciler vasıtasıyla Endülüs Müslümanlarına yardım etmeye devam etmiştir.[11] Sultan I. Ahmed, İran ve Avusturya seferleriyle uğraşması ve donanmanın eski gücünün kalmaması sebebiyle Endülüs'te gerçekleşen Büyük Sürgün'de (1609-1614) İspanya'ya karşı harekete geçememiş fakat Fas, İngiltere, Fransa ve Venedik nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur. Bu devletlere elçiler göndererek Osmanlı Devleti'ne sığınmak isteyen Endülüs Müslümanlarına yardımcı olunmasını istemiştir. Sonuçta Müslümanların Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Belgrad, Selanik, İstanbul, Adana ve Şam gibi Osmanlı topraklarına intikali sağlanmıştır.[12]

6. Hıristiyanların Elinde Endülüslüler

Müslümanlar, Valiler Dönemi'nde İber Yarımadası'nın güney bölgesine çekilmişti. Hıristiyanlar, "Reconquista (Rekonkuista)" denilen İspanya'yı yeniden ele geçirme hareketinde Tuleytula, Kurtuba ve İşbiliye gibi bazı İslam beldelerini ele geçirmiştir. Hıristiyanların hâkimiyeti altında yaşamayı kabul etmeyen bazı Müslümanların henüz işgal edilmemiş Endülüs şehirlerine, buraların kaybedilmesiyle de Kuzey Afrika'ya göç etmesi üzerine İspanya'da kalan Müslümanlar azınlık durumuna düşmüştür. İspanyollar tarafından geri alınan Endülüs şehirlerinde kalan bu Müslümanlara "Müdeccenler" denmiştir. Hıristiyan yöneticiler tarafından zamanla Müdeccenlerin şehrin dışına sürülmesi ve yerlerine Hıristiyan nüfusun iskân edilmesiyle Müslümanların sayıları bölgede azalmaya devam etmiştir. Savaşla ele geçirilen şehirlerdeki Müslümanların tamamı işgal edenlerce köle olarak kabul edilmiştir. Ayrıca 14. yüzyılda yaşanan veba salgını da Müdeccen nüfusunun azalmasına sebep olmuştur.[13]

Görsel 4.6
Endülüs Emevilerinin Gırnata'da inşa ettiği muhteşem el-Hamra Sarayı

13. yüzyıl Müdeccenler açısından oldukça trajik geçmiştir. Papa ve onun önderliğinde konsiller tarafından Kastilya ve Aragon krallarına, ülkelerinde bulunan Müdeccenlerin Hıristiyanlaştırılmasını ya da toplu sürgünlerle ülkelerinden atılmasını aksi hâlde kendilerinin aforoz edileceklerini bildiren tehditler göndermişlerdi. Katolik Hıristiyanlığın din birliği hedefleri başka inançlara hayat hakkı tanımadığı için Müdeccenler yoğun misyonerlik çalışmalarına hedef olmuşlar ancak inançlarından vazgeçmemişlerdir.

Aragon Kralı Ferdinand tarafından Gırnata'nın 1492 yılında işgal edilmesiyle İspanya'da sekiz asır kadar süren Müslümanların siyasi varlığı tamamen sona ermiştir. Bu yüzyıldan sonra İspanyolların Kuzey Afrika ile ilgili hedefleri bakımından Müdeccen nüfus ciddi bir tehdit kabul edilmiştir. Müslümanlara şehrin teslim edilmesi hususunda Kral tarafından verilen sözler tutulmadığı gibi önceden sahip oldukları haklar da ellerinden alınmıştır. Bu süreçte başta Kur'an olmak üzere Arapça dinî eserler yaktırılmış, Hıristiyan inancına girmeyenler vaftiz olmayı kabul edinceye kadar zindanlarda işkence görmüşlerdir. Bu işkencelere dayanamayan Müdeccenler sonunda isyan etmişlerdir. Kanla bastırılan ayaklanmalardan geriye ise toplu katliamlar ve yakılarak öldürülen Müslümanlar kalmıştır. Silahlarını bırakan Müdeccenlerin topluca vaftiz olmaları şartıyla yaşamalarına izin verilirken birçoğu da köle pazarlarında satılmıştır.[14]

11 Mehmet Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", İslâmî Araştırmalar, C 12, S 3-4, s. 288-294.
12 Lütfi Şeyban, Mudejares ve Sefarades, s. 321-323.
13 Ayşe Kılıç, "İspanyol Engizisyonu ve Müslümanlar", İnsan ve Toplum, C 6, S 1, s. 88.
14 Feridun Bilgin, "Gırnata'nın İşgali Sonrasında Endülüs'teki Müslümanların Asimilasyonu", Mukaddime, MAÜD, S 2, s. 53-76.

Kuzey Afrika, Memlükler ve Osmanlılardan talep edilen yardımın tam anlamıyla gerçekleşmemesi üzerine Müdeccenlerin takiye yapmaktan başka çareleri kalmadı. Gerçekte Hıristiyanlığı benimsememekle birlikte vaftiz edilen fakat İslam'a bağlılıklarını gizlice sürdürmeye çalışan bu kişilere İspanyollar tarafından "Morisko" denmiştir. Moriskolar, Kilise tarafından yürütülen politikalarla kapsamlı bir asimilasyona maruz kalmışlardır. Bu amaçla yayınlanan fermanlarla yeni yasaklar getirilmiştir. Bunun yanında Katolik Kilisesi tarafından Moriskoların gerçek bir Hıristiyan olup olmadığının belirlenmesi ve onlar üzerinde baskının artması için engizisyon mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelere ihbar yoluyla tutsak edilen sanıklar getiriliyordu. Bir Moriskonun evini kilitli tutması, cuma günü temizlik yapması, Arapça konuşması, Ramazan'da yemek yememesi, yanılarak Allah(c.c.) veya Muhammed(s.a.v.) demesi engizisyonda şiddetli cezalara çarptırılması için yeterli oluyordu. Engizisyon Mahkemeleri işkenceyle aldıkları ifadelerin sonucunda kilise temsilcilerinin de hazır bulunduğu törenlerde ölüme mahkûm ettikleri Müslümanları korkunç usullerle infaz ediyorlardı.[15]

16. yüzyılın ikinci yarısında baskı ve zulümlerin dayanılmaz boyutlara ulaşması Moriskolar arasında infiale yol açmıştır. İsyan eden Moriskoların direnişi büyüyerek bir bağımsızlık hareketine dönüşmüş ancak bu durum birkaç yıl sürmüştür. İsyan, bölgeye sevk edilen yeni kraliyet birliklerince şiddetle bastırılmış, sonrasında Moriskolara yapılan işkence ve katliamlar tarihe kara bir leke olarak geçmiştir. Moriskoların bu isyanı İspanyolların bir asra yakın sürdürdükleri asimilasyon politikalarının istedikleri gibi sonuçlanmadığı ve gerçekten Hıristiyanlığı benimsemediğini göstermişti. Sonuç olarak 1609 yılında Moriskoların ülkeden sürülmesini kararlaştıran bir kanun çıkarılmıştır. 1614 yılına kadar devam eden tehcir sırasında Moriskoların bir kısmı açlık, hastalık ve soğuk sebebiyle hayatlarını kaybetmişler; kalanları ise Kuzey Afrika, Fransa ve Osmanlı topraklarına ulaşmışlardır.[16]

MUHAKEME

"Eğer atalarım, Müslüman ordular tarafından fethedilen bir ülkede Hıristiyan olmak yerine Hıristiyanlar tarafından fethedilen bir ülkede Müslüman olsalardı onların inançlarını koruyarak on dört yüzyıl köy ve kentlerinde yaşamaya devam edebileceklerini sanmıyorum. Gerçekten de İspanya'daki Müslümanlara ne oldu? Ya Sicilya'daki Müslümanlara? Yok oldular, tek kişi kalmamacasına katledildiler, sürgüne zorlandılar veya cebren Hıristiyanlaştırıldılar."

(Amin Maalouf, Ölümcül Kimlikler, s. 50.)

Metinden hareketle Hıristiyanların diğer din mensuplarına karşı tutumunu değerlendiriniz.

7. Endülüs İslam Devleti'nin Önemi ve Batı Medeniyetine Etkisi

Müslümanlar etkileri günümüze kadar gelen büyük bir medeniyetin temsilcileri olmuşlardır. Avrupa'da Hıristiyanlar, akli çalışmaları dinlerine aykırı gördükleri için "Karanlık Çağ" olarak kabul edilen bir dönemi yaşarken Endülüslü Müslümanlar Kurtuba, Gırnata, İşbiliye, Meriye gibi şehirleri mimari, ticaret, bilim ve kültür alanlarında bir cazibe merkezi haline getirerek İspanya'ya altın çağını yaşatmışlardır.

Hıristiyanlar ancak Haçlı Seferleri, öğrenciler, seyyahlar ve tüccarlar yoluyla Müslümanların sahip olduğu medeniyetin büyüklüğüne tanıklık edebilmiştir. 10. asırdan sonra İslam medeniyetinin birikimleri Batı'ya tercüme yoluyla aktarılmış, Endülüs kültür ve bilim mirası Hıristiyan İspanya devletlerine ve oradan da Avrupa'ya yayılarak Batı medeniyetini hazırlamıştır.

Endülüs'te yedi yüz seksen yıl boyunca varlıklarını sürdüren Müslümanlar, bu zaman diliminin özellikle ilk üç asrında ortaya koydukları eserlerle Avrupa'yı bilim, sanat, edebiyat, mimari gibi birçok açıdan etkilemişlerdir. Romen rakamlarının yerini alan Arap rakamları başta olmak üzere matematik ve astronomiye ait birçok Arap asıllı kelime Müslümanların ilme katkılarını açıkça ortaya koymaktadır. Arapça edebî metinlerinin tercüme edilmesinden sonra Batı'da fabl türü ortaya çıkmış, Endülüslü Müslümanların astronomi çalışmaları Kopernik sisteminin hazırlanmasına kaynaklık etmiştir.[17]

15 Lütfi Şeyban, Endülüs, s. 85.
16 bk. Feridun Bilgin, "Endülüs'te Kalan Son Müslümanların İspanya'dan Sürgünü", DAAD, C 13, S 2, s. 37 -59.
17 bk. Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet), s. 400-413.

Endülüs Emevileri Dönemi

1. **Zehrâvî:** Modern cerrahinin öncüsü
2. **Abbas b. Firnâs**: Astronom, filozof, şair, modern havacılığın öncüsü
3. **Muhammed b. Meserre:** Filozof, muhaddis, mutasavvıf

Dönemin önemli eseri:
Kurtuba Ulucamii

Tavâif-i Mülûk Dönemi

1. **İbn Hayyân:** Endülüslü tarihçilerin sultanı
2. **İbn Hazm:** Fakih, muhaddis, tarihçi, edip ve şair
3. **İbnü'z-Zerkâle**: Kopernik'e öncülük eden astronom

Dönemin önemli eseri:
Caferiyye Sarayı

Muvahhidler Dönemi

1. **İbn Tufeyl:** Filozof, hekim, edip
2. **İbn Rüşd:** Filozof, fakih
3. **İbn Arabi:** Muhyiddin ve Şeyh-i Ekber diye tanınan filozof ve mutasavvıf

Dönemin önemli eseri:
İşbiliye Ulucamii

Murâbıtlar Dönemi

1. **İbn Bâcce:** Hekim, matematikçi, filozof, şair, modern fiziğin öncüsü
2. **Câbir b. Eflah**: Astronom, matematikçi

Dönemin önemli eseri:
el-Câmiu'l-Kebîr

Nasrîler Dönemi

1. **Kalesâdî:** Matematikçi ve fakih
2. **Kırbelyânî:** Hekim, eczacı

Dönemin önemli eseri:
el-Hamra Sarayı

İnfografik 4.2
İslam medeniyetinin İspanya'daki izleri

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Belâtüşşühedâ Savaşı'nın Müslümanlar açısından önemi nedir?

2. III. Abdurrahman'ın halifeliğini ilan etmesinin siyasi ve dinî sonuçları neler olmuştur?

3. Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılışında taht kavgalarının etkisini yorumlayınız.

4. Reconquista hareketi Endülüslü Müslümanları nasıl etkilemiştir?

5. Osmanlı Devleti'nin Endülüslü Müslümanların içinde bulunduğu durum sebebiyle İspanya'ya uyguladığı yaptırımların neden sonuçsuz kaldığını yorumlayınız.

B. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyunuz ve doğru seçeneği işaretleyiniz.

6. Aşağıdakilerden hangisi Endülüs'te Valiler Dönemi'ni sona erdiren sebeplerden biri değildir?

A) Berberîlerin eşitlik talebiyle isyan etmesi
B) Arapların Endülüslü ve Şamlı şeklinde bölünmesi
C) Valilerin kendi kabileleri lehine kararlar alması
D) Hıristiyanların toprakları geri alma teşebbüsü
E) Bölgenin merkezî idareden uzakta olması

7. 1567'de II. Felipe çıkardığı fermanda (I) Moriskoların üç yıl içinde İspanyolca öğrenmelerini, (II) kadınlarının Hıristiyan kadınları gibi giyinmelerini, (III) evlerinde Arapça kitap bulundurmamalarını, (IV) kendi müzik ve danslarını icra etmemelerini, (V) çocuklarını kilise okullarına göndermelerini emretti.
Bu parçada numaralandırılmış maddelerden hangileri doğrudan Müslümanların dinî kimliklerini değiştirmeye yönelik uygulamalardandır?

A) I ve III
B) I ve IV
C) II ve IV
D) II ve V
E) III ve V

8. Bugün İspanya ve Portekiz'de İslami Dönem'de yapılmış olan mimari eserlerin yüzde doksanından fazlası artık mevcut değildir. Eserlerin çoğu bakımsızlıktan yıkılmıştır. Ayakta kalan eserlerden özellikle camiler ya bilinçli şekilde yıkılmış ya da kiliseye çevrilmiştir. Minareler ise çan kulesi yapılmıştır.
Yukarıdaki paragraftan çıkarılabilecek en kapsamlı yargı aşağıdakilerden hangisidir?

A) Müslümanlar zengin bir kültür mirası bırakmıştır.
B) Mimari eserlerin çok azı günümüze ulaşmıştır.
C) İslam medeniyetinin etkileri silinmek istenmiştir.
D) Eserler Endülüs Emevileri Dönemi'nde inşa edilmiştir.
E) İslam kültürü Batı medeniyetini etkilemiştir.

9. Tıp konusunda Endülüslüler arasında en önde gelen isimlerden ez-Zehravi, Orta Çağ'da cerrahinin öncüsü olarak değerlendirilmektedir. Çalışmalarının etkisi Avrupa'da 18. yüzyıla kadar hissedilmiştir. Cerrahi alanındaki çalışmaları başta İbranice ve Latinceye çevrilmiş, İtalyan ve Fransız cerrahlar üzerinde dikkate değer bir etki bırakmıştır. Yazdığı kitaplar Salerno'da ve Montpellier'deki (Monpölye) tıp okullarında yıllarca okutulmuştur.

Bu parçada ez-Zehrâvî ile ilgili aşağıdakilerden hangisine değinilmemiştir?

A) Eserlerinin Batı dillerine çevrildiğine
B) Avrupalı bilim adamlarını etkilediğine
C) Eserlerinin ders kitabı olarak okutulduğuna
D) Hangi yüzyılda ve nerede yaşadığına
E) Cerrahi alanında uzman olduğuna

10. Aşağıdakilerden hangisi Endülüs Emevi Devleti'nin çöküşüne zemin hazırlayan sebepler arasında yer almaz?

A) Hilafetin ilga edilmesi
B) Liyakatsiz atamalar
C) Muhaliflerin cezalandırılması
D) Berberî isyanları
E) Halifelerin ehliyetsizliği

11. I. Yaşadıkları evlerin yıkılması

II. Arapça konuşmanın yasaklanması

III. Giyim kuşamlarına müdahale edilmesi

IV. Hıristiyan olmaya zorlanmaları

V. Ülkeden çıkmalarının yasaklanması

Verilenlerden hangileri Endülüs'ün işgal edilmesinden sonra Müslümanların karşı karşıya kaldığı durumlardandır?

A) I ve V
B) II ve IV
C) I, III ve V
D) II, III ve IV
E) III, IV ve V

5. Ünite

Abbasiler

NELER ÖĞRENECEKSİNİZ?

1. Abbasilerin kuruluş sürecini
2. Abbasilerin kuruluş ve yönetiminde mevalinin rolünü
3. Abbasi yönetiminin genel özelliklerini
4. Abbasilerin din politikalarını
5. Abbasilerin karşılaştıkları iç sorunları
6. Abbasi Dönemi'ndeki Şiî isyanlarının ve Hâricî hareketinin neden ve sonuçlarını
7. Abbasi Dönemi'ndeki yönetim ve İslam karşıtı dinî ve siyasi isyanların nedenlerini
8. Abbasi Dönemi'nde merkezî idareden kopuşun nedenlerini
9. Abbasilerin askerî ve siyasi ilişkilerinde izlediği yolu
10. Abbasilerin yıkılışında Moğol istilasının rolünü
11. Abbasilerin İslam tarihindeki yeri ve önemini

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Mevalinin Emevi karşıtı oluşumlara dâhil olması daha sonraki süreçte hangi sonuçları doğurmuş olabilir?
2. Abbasi idarecilerinin dinî bir söylem geliştirmesi sizce hangi toplumsal gerekçelere dayanır?
3. Uzun ömürlü devletlerde yönetimin karşılaşacağı problemler neler olabilir?
4. Farklı etnik gruplardan oluşmasının devletlerin parçalanmasında nasıl bir etkisi olabilir?
5. Türklerin askerî kabiliyetleri onlara ne gibi imkânlar sağlamış olabilir?
6. "Beytü'l-Hikme" hakkında neler biliyorsunuz?

"Ana gibi yâr, Bağdat gibi diyar olmaz."

Atasözü

1. Abbasilerin Kuruluşu

750 yılında kurulan Abbasi Devleti, ismini Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'den almıştır. Abbasoğulları, uzun bir propaganda faaliyetinin ardından gerçekleştirdikleri ihtilal neticesinde Emevi Devleti'nin varlığına son vermişlerdir. Devlete adını veren Abbas ve oğlu Abdullah yaşadıkları dönemin siyasi hadiselerinden uzak durmayı tercih etmiş, torunu Ali b. Abdullah da babalarının izinden gitmiştir. Buna rağmen Emevi Halifesi I. Velid'in baskıları sebebiyle Dımaşk'ı terk edip Humeyme'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Abbasilerin, Suriye hac yolu üzerindeki Humeyme'ye yerleşmeleri, istikbalde gerçekleştirecekleri ihtilal için uygun bir zemin teşkil etmiştir. Zira Emeviler aleyhine yürütülen hareketin temelleri burada atılmış, otuz iki yıl gibi uzun bir zamana yayılan ve gizlilik içerisinde yürütülen propaganda faaliyetleri de buradan idare edilmiştir. Abbasi hanedanını iktidara taşıyan daveti başlatan ve organize eden kişi ise Ali'nin oğlu Muhammed olmuştur.[1]

Görsel 5.1
Bağdat surları

Humeyme'yi ihtilal merkezi olarak belirlemiş olan Muhammed b. Ali, Horasan'ı da faaliyet sahası olarak tespit etmiştir. Kabile kavgalarının çokça yaşandığı bu bölgenin, merkezî idareden uzak olmasını ve bünyesinde Emevi karşıtı mevaliyi barındırmasını ihtilal için bir fırsat olarak görmüştür. Mevalinin Hz. Peygamber ailesine olan sevgisini dikkate alan Muhammed b. Ali, propagandasını "er-Rıza min Âl-i Muhammed (Peygamber ailesinden kimden razı olunursa)" şeklinde formülleştirerek Horasan'a davetçiler göndermiştir. İhtilalin hareket noktaları olan Horasan ve Humeyme arasında irtibatı sağlaması için ise Emevi aleyhtarı faaliyetlerin merkezi konumundaki Kûfe şehrini tercih etmiştir.[2]

Abbasiler, Şîîlerin de desteğini alarak propaganda çalışmalarına Kûfe ve Horasan'da devam ettiler. Ne var ki Hz. Peygamber ailesine mensup bir imam adına faaliyet gösteren pek çok davetçi bu süreçte Emevi idarecileri tarafından yakalanarak öldürüldü. Fakat imamın kimliğinin gizli tutulması sebebiyle Abbasi hanedanı uzun süre devletin takibatından kurtulmayı başarmıştı. Abbasi davetini başlatan Muhammed b. Ali'nin 743 yılında vefat etmesinden sonra vasiyeti gereği yerine oğlu İbrahim b. Muhammed geçti. Davetin yeni lideri Horasan'daki gelişmeleri hızlandırmak adına ailenin vekili sıfatıyla Ebu Müslim el-Horasanî'yi bölgeye gönderdi. Ebu Müslim'in Horasan'da hareketin liderliğini üstlenmesi Abbasi ihtilali için bir dönüm noktasıdır. Nitekim ihtilal hazırlıklarını tamamlayarak 747 tarihinde İmam İbrahim'in gönderdiği siyah bayrakları açmak suretiyle isyanı resmen başlatan kişi Ebu Müslim el-Horasanî'dir.[3]

HÂŞİYE

Haşimoğulları soyunda birleşen Alioğulları ile Abbasoğulları, dostluk ve samimiyete dayalı bir münasebet geliştirmiştir. Ortak düşmanları Emevilere karşı birlikte hareket eden bu iki kol arasındaki ilişkiler, Hz. Ali'nin torunu Ebu Haşim'in imamet hakkını Muhammed b. Ali'ye devretmesine kadar birlik ve beraberlik içerisinde devam etmiştir. Öyle ki Abbasi hanedanından Muhammed b. Ali, Ali evladının temsilcisi Ebu Haşim'in yanında büyümüş, onun derslerine katılmak suretiyle Haşimiye hareketi içinde tanınan bir isim olmuştur.

(Mehmet Atalan, "Abbasi Daveti Sürecinde er-Rıza min Âl-i Muhammed Söylemi", İAD, C 18, S 2, s. 184.)

1 Belâzürî, Ensâb, C 4, s. 70-104.
2 Taberî, Tarih, C 6, s. 562-564; İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, C 4, s. 322-323.
3 Belâzürî, Ensâb, C 3, s. 467; Taberî, Tarih, C 7, s. 329, 363.

Abbasi ihtilalini gerçekleştiren Ebu Müslim, Horasan'daki Emevi kuvvetlerini etkisiz hâle getirerek Merv'i ve bölgenin diğer önemli şehirlerini sırasıyla ele geçirdi. Emevilerin Horasan Valisi Nasr b. Seyyar, hem Halife hem de Irak Valisi'nden yardım istese de bölgeye sevk edilen birlikler, Abbasi kuvvetlerine mağlup olmaktan kurtulamadılar. Batı istikametinde ilerleyişini sürdüren Abbasi ordusu, Irak Valisi İbn Hübeyre'yi de etkisiz hâle getirerek 749 yılında Kûfe'yi ele geçirdi. Hz. Peygamber ailesinin veziri sıfatıyla faaliyet gösteren Ebu Seleme de gizlendiği yerden çıkarak şehrin idaresini devraldı. Diğer taraftan Abbasoğulları İmam İbrahim'in, Emevi Halifesi Mervan tarafından hapsedilmesi üzerine kardeşi Ebu'l-Abbas es-Seffah'ı hareketin yeni lideri olarak tayin etmiş, hanedan mensuplarını Kûfe'ye doğru yola çıkarmışlardı. Ancak Seffah ve ailesi şehirde pek de iyi karşılanmadı. Zira Ebu Seleme, iktidarı Abbasilerden ziyade Ali evladına teslim etmek düşüncesindeydi. Bu yüzden Abbasilerin Kûfe'deki varlığını bir süre gizli tutarak Ali evladı adına zaman kazanmak istedi. Ancak Ebu Seleme'nin hilafeti Alioğullarına bırakma teşebbüsleri neticesiz kaldı. Diğer taraftan Horasanlılar bu oyalama taktiğini fark edip bir emrivaki ile Seffah'ı halife ilan ettiler. Sonuçta Ebu Seleme, Abbasoğulları adına seçilen halifeye biat etmek zorunda kaldı.[4]

Seffah'ın 749 yılında Kûfe'de halife ilan edilmesiyle iktidara gelen Abbasiler, Emevi hâkimiyetindeki Şam bölgesine yöneldiler. 750 yılında Büyük Zap Nehri kıyısında gerçekleşen savaşta Abbasi ordusu Emevileri ağır bir yenilgiye uğrattı. Mağlubiyet sonucunda Başkent Harran'a çekilen Mervan, burada da tutunamayacağını anlayınca önce Dımaşk'a ardından da Ürdün'e gitti. Ancak Abbasi takibinden kurtulamadı. Nihayetinde Mısır'da Abbasi kuvvetleri tarafından öldürüldü. Böylece Emevi Devleti tamamen ortadan kaldırılmış oldu.[5]

MUHAKEME

Abbasilerin iktidarı ele geçirmesinde pay sahibi olan mevali bu dönemde önemli haklar kazanmış bunun yanı sıra yüksek idari mevkiler elde etmiştir. Zaman içerisinde siyasi ve sosyal açıdan öne çıkmış ve bu statüsünü de uzun süre devam ettirmiştir. Arapların üstünlüğü düşüncesi karşısında ilk önceleri Müslümanların eşitliği ilkesini savunan mevali daha sonra bu yaklaşımını Arap olmayanların Araplara üstünlüğü iddiasıyla değiştirerek Şuubiyye hareketini başlatmıştır.

(İsmail Yiğit, "Mevâlî", DİA, C 29, s. 426.)

Mevali politikalarında Emevilerin aksine bir tutum izlemiş olmalarına rağmen Şuubiyye hareketinin özellikle Abbasiler Devri'nde görünür olmasını değerlendiriniz.

2. Abbasi Yönetiminde Mevali Ağırlığı

Emevi Devleti'nin yıkılmasının sebepleri arasında yer alan Abbasi ihtilali mevali tarafından desteklenmiştir. Zira Abbasi davetçilerinin faaliyetleri, en çok mevalinin etkili olduğu bölgelerde taraftar bulmuş, sonuçta ihtilal başarıya ulaşmıştır. Davetin ehl-i beyt adına yürütülmesi, Müslümanlar arasında eşitliğe vurgu yapması, yönetimde Kur'an ve sünnete uygunluğu esas alması gibi hususlar mevali arasında karşılık bulmuş; onların Abbasi oluşumu içerisinde yer almalarına, harekette etkili rol üstlenmelerine sebep olmuştur. Öyle ki Kûfe'de davetin liderliğini yürüten ve devletin kuruluşundan sonra vezirlik yaptığı için "Âl-i Muhammed'in veziri" olarak anılan Ebu Seleme ile Abbasi hareketinin Horasan'da başarıya ulaşmasını temin eden Ebu Müslim el-Horasanî, Abbasi davetini ihtilale taşıyan önemli isimler olmuştur.[6]

Mevalinin destek verdiği Abbasi ihtilali, İranlı unsurun yoğun olduğu Horasan bölgesinde başlamış olsa da hareketi başarıya ulaştıran esas güç muhtelif menfaat gruplarının ittifakı olmuştur. Emevi aleyhtarı grupları bünyesinde toplamayı başaran Abbasiler, elde ettikleri devletin meşruiyet temellerini dinî motifler üzerine oturtarak Emevilerden farklı olduklarını ortaya koymaya özen göstermişlerdir. Özellikle Emevilerin temsil ettiği "mülk devlet" yerine dine dayalı devlet fikrini öne çıkaracak uygulamaları esas almışlardır. Abbasilerin hilafet merkezi olarak Suriye yerine Irak'ı tercih etmeleri ise Emevilerin en büyük destekçisi konumundaki Suriye Araplarının nüfuzunu azaltmakla kalmamış, Arap ve mevali arasındaki mevcut farkları da ortadan kaldırmıştır. Nitekim Abbasi ihtilali sürecinde oynadıkları role nispetle Horasanlılar devletin yüksek mevkilerinde görevler üstlenerek idarede mevalinin

4 Taberî, Tarih, C 7, s. 377-424.
5 Taberî, Tarih, C 7, s. 432-441.
6 Adnan Demircan, Arap-Mevali İlişkisi, s. 179-180.

etkinliğinin artmasına vesile olmuşlardır. İhtilal sürecinin en etkili isimlerinden olan Ebu Müslim'in iktidarla birlikte nüfuz ve güç elde etmesi mevalinin konumunu daha da güçlendirmiştir. Ancak Ebu Müslim'in mevcut pozisyonundan rahatsız olan Mansur, onun devlet üzerindeki siyasi etkisini azaltmak için daha sonra öldürülmesini emretmiştir.[7]

Mansur'un Ebu Müslim'i ortadan kaldırmasına rağmen ihtilal sürecinde Ebu Müslim'e yardım eden Bermekî ailesi ile Abbasi Devleti'nde İran etkisi daha uzun bir süre devam etmiştir. Belh'deki Nevbahar Budist Mabedi'nin rahipleri olarak tanınan aile, İslam'a girdikten sonra aktif olarak Abbasi ihtilal hareketine katılmış, gerek Seffah gerekse Mansur zamanında devlet yönetiminde etkinliğini sürdürmüştür. Bermekî ailesi ihdas edilen vezirlik makamının yegâne sahibi olarak zaman içerisinde daha da etkili bir konuma yükselmiştir. Bu durumdan endişe duyan Harun Reşid, siyasi ve kültürel alanlardaki başarılarına rağmen Bermekî ailesini daha sonra tasfiye etmiştir.[8]

HÂŞİYE

Bermekî ailesi, devlet ve halife üzerinde nüfuzlarının gittikçe artması, zenginliklerinin herkesi kıskandıracak seviyeye gelmesi ve Arap milliyetçilerinin halife üzerinde tesirli olması gibi sebepler yüzünden bertaraf edilmiştir. Bu olay halifenin öfkeyle verdiği bir karar neticesi alınmamıştır. Zira Halife Harun Reşid kendi ifadesiyle "gökyüzünde iki güneş" istemiyordu.

(Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekîler", DİA, C 5, s. 520.)

Ebu Müslim hadisesi, Bermekîlerin ortadan kaldırılması ve Emin ile Me'mun arasındaki iktidar mücadelesinde yaşananlar Abbasiler nezdinde gerek Arap gerekse Farisîlere karşı güvenin azalmasına sebep olmuştur. Özellikle Emin ve Me'mun'un mücadelesinde Fazl b. Rebi ile Fazl b. Sehl şahsında tezahür eden Arap-Fars kavgası devlete zarar verecek boyutlara ulaşmıştı. Bu sebeple Me'mun, Arap ve Farslılar arasında denge olabilecek, iktidarına da destek sağlayabilecek üçüncü bir etnik grup olarak Türkleri devlet idaresine dâhil etmiştir. Me'mun'un hilafetinin son yıllarında orduya alınan ve askerî kabiliyetleri ile öne çıkan Türkler, siyasi olaylara müdahil olarak Mu'tasım'ın halife seçilmesine etki etmişlerdir. Halife Mu'tasım'ın Abbasi Devleti'nin merkezini terk ederek Sâmerrâ şehrini inşa etmesi ve Türkleri oraya yerleştirmesi neticesinde Türk nüfuzu idarede daha da ağırlık kazanmaya başlamıştır. Sâmerrâ Dönemi olarak adlandırılan süreçte Türk askerî bürokrasisi hâkimiyet elde etmiş, siyasette belirleyici konuma yükselmiştir. Ancak Mütevekkil'in takip ettiği Türk karşıtı siyaset, Türk komutanlar ile diğer Abbasi halifeleri arasında devam eden mücadele zamanla bu gücü azaltmış, Abbasi idaresinde Türklerin yavaş yavaş nüfuz kaybetmesine ve devlet siyasetinde etkinliğinin bitmesine sebep olmuştur.[9]

Görsel 5.2
Sâmerrâ Ulucamii

3. Abbasilerin Din Politikası

Abbasiler Emevilere karşı yürüttükleri isyan hareketinde dini merkeze alan bir politika takip etmiştir. Emevi halifelerinin dinî açıdan meşru olmadığı ve hilafetin peygamber ailesine ait olduğu yönündeki iddialar Abbasi hareketinin temelini oluşturmuştur. Propaganda çalışmaları için on iki nakîb ve yetmiş dâî şeklindeki örgütlenmelerini dahi Kur'an ve sünnete dayandırmaları Abbasilerin din merkezli politikalarına işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Abbasi davetinin başarılı aktörlerinden olan Hidaş'ın Kur'an ve sünnete aykırı fikirlerinden dolayı saf dışı bırakılması da Abbasilerin bu husustaki hassasiyetini göstermektedir.

7 Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", DİA, C 1, s. 34.
8 Nahide Bozkurt, Abbâsîler, s. 53-55.
9 bk. Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 4, s. 258-285.

Abbasi idarecileri yaptıkları konuşmalarında Kur'an ve sünnete vurgu yapan ifadeler kullanmışlardır. Ebu Müslim'in Merv halkından aldığı biatte "Allah'ın kitabına, resulünün sünnetine uymak, Resulullah'ın ehl-i beytine razı olmak" ifadeleri kullanılmıştır.[10] Kûfe'de devlet ilan edildiğinde halka hitap eden Davud b. Ali de "... Sizleri Allah'ın indirdiği hükümlerle idare etmek, içinizde Allah'ın kitabıyla amel etmek, sizden ileri gelenler ve diğer kesimler için Resulullah'ın takip ettiği siyaseti takip etmek bizim zorunlu görevimizdir..."[11] şeklinde konuşmuştur.

Abbasilerin ilk dönem halifeleri sünnetin dışına çıkan bidat ehline karşı ehl-i sünnetin koruyuculuğunu üstlenmiştir. Âlimlere hürmet gösteren halifeler onları dinî otoritenin kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Bu anlayış Me'mun'a kadar bu şekilde sürmüş ancak onun aldığı yeni kararlarla Abbasi din politikası farklı bir yola girmiştir. Dinî otoritenin halife olduğunu savunan Me'mun kendisini Allah(c.c.) tarafından gönderilmiş bir rehber olarak tanımlamıştır. Siyasi bir kararla Mutezile'yi devletin resmî mezhebi ilan etmiş, kelamî bir tartışma olan "halku'l-Kur'an" meselesinde Mutezile'nin Kur'an'ın yaratılmış olduğu yönündeki görüşünü bir inanç esası olarak benimsetmeye çalışmıştır. Buna karşı çıkanlar için mahkemeler kurmuş, Ahmed b. Hanbel'in de aralarında olduğu pek çok âlimi sorgulayarak Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü kabul etmeye zorlamıştır.[12]

Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde Me'mun'un anlayışı devam ettirilmiş, sorgulamalar zaman zaman baskı ve şiddete dönüşmüştür. Mutezilî düşünceyi esas alan anlayışı değiştiren ise Halife Mütevekkil olmuştur. İman esasları ile ilgili tartışmaları yasaklayan Mütevekkil, sünnetin yaygınlaştırılması ve hadis rivayetlerine önem verilmesini devletin din politikası olarak belirlemiştir.

TEFEKKÜR

"Me'mun'a göre Kur'an'ın yaratılmış olduğuna inanmak Allah'ın tevhidi ile ilgili olduğu için bir 'iman' meselesidir. Kendisi de halkı doğru yola ulaştırmak için Allah tarafından görevlendirilmiş olduğuna inandığından bunu devlet politikası hâline getirmiştir."

(Nahide Bozkurt, Abbâsîler, s. 68.)

Metinden hareketle Me'mun, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde etkili olan uygulamaları yorumlayınız.

Abbasiler özellikle ilk dönemlerinde Müslüman kisvesi altında birtakım sapık inançlar taşıyan ve zındık diye isimlendirilen kimselerle mücadele hâlinde olmuşlardır. Zındıklık, İslam için bir tehdit olarak görüldüğü gibi devlet otoritesine karşı bir başkaldırı kabul edilmiş ve bunlara oldukça sert bir şekilde müdahale edilmiştir.

Abbasiler, zimmî olarak adlandırılan gayr-i müslim halka karşı genellikle hukuki çerçeve dâhilinde muamele etmiştir. Cizye karşılığında devletin koruması altına alınan zimmîler inançlarını özgürce yaşamışlardır. Ancak Yahudi ve Hıristiyanların Müslümanlar gibi giyinmelerini yasaklayıp mabetlerini yıktıran halifeler de olmuştur.[13]

4. İç Sorunlar

Abbasi Devleti özellikle kuruluş ve yükseliş dönemlerinde siyasi, ekonomik ve dinî sebeplerle ortaya çıkan birçok sorunla karşılaşmıştır. Halife Ebu'l-Abbas'ın Emevi ailesini ortadan kaldırma yoluna gitmesi daha ilk yıllarda isyanların çıkmasına sebep olmuştur. Bunun yanında kuruluş aşamasında bazı vali ve komutanların isyanı da devleti uzun süre meşgul etmiştir. Diğer yandan Abbasi ihtilaline destek veren gruplar da yeni kurulan devletten beklentileri karşılanmayınca isyan bayrağı açmışlardır.

Ebu'l-Abbas'ın vefatından hemen sonra hanedan üyeleri arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. Mansur'un halife olması üzerine Suriye Valisi olan amcası Abdullah b. Ali hilafetin kendi hakkı olduğu iddiasıyla isyan etmiştir. Bu isyan, Abbasi ihtilalinin başarıya ulaşmasında önemli rolü olan Horasan Valisi Ebu Müslim tarafından bastırılarak önemli bir iç sorun büyümeden ortadan kaldırılmıştır. Hanedan üyeleri arasında gerçekleşen mücadelelerden birisi de Emin ve Me'mun arasında yaşanmıştır.

10 Taberî, Tarih, C 7, s. 380.
11 Taberî, Tarih, C 7, s. 427.
12 bk. Nahide Bozkurt, Abbâsîler, s. 62-76.
13 bk. Nahide Bozkurt, Abbâsîler, s. 89-90.

Harun Reşid'den sonra tahta çıkan Emin'in, kardeşi Me'mun'u veliahtlıktan azletmesinden sonra iki tarafın orduları karşı karşıya gelmiştir. Halife'nin öldürülmesiyle sonuçlanan bu kargaşa ortamında Bağdat harabeye dönmüş, çatışmalar sonucunda her iki taraftan birçok kişi ölmüştür. Emin'in yanında yer alan bazı isimler daha sonra Me'mun'a başkaldırmış, uzun süre devlet bu isyanlar sebebiyle kan kaybetmeye devam etmiştir.[14]

Farklı din ve mezheplerin yayılıp geliştiği Horasan, Emevilerde olduğu gibi Abbasiler Dönemi'nde de muhaliflerin merkezi olmuştur. Ebu Müslim'in bastırdığı ayaklanmalarla Horasan ve doğu eyaletlerinde nüfuzunu iyice güçlendirmesi, Abbasi hanedanını tedirgin etmiştir. 755'te Mansur'un, Ebu Müslim'i öldürtmesi üzerine birçok grup onun intikamını almak için isyan etmiştir. Nitekim Mansur'un yirmi yıllık hilafeti süresince isyansız geçen bir yıl olmamıştır.[15]

TEFEKKÜR

Başta Araplar, İranlılar ve Türkler olmak üzere farklı millet ve mezhepten insanın yaşadığı Abbasi toprakları zaman zaman çatışma ve ayaklanmalara sahne olmuştur. Bu nedenle Abbasi tarihi biraz da siyasi, iktisadi ve dinî sebeplerle ortaya çıkan isyanların tarihi olarak nitelendirilebilir.

Abbasilerin karşılaştığı iç sorunların sebeplerini toplum yapısını da göz önüne alarak yorumlayınız.

Abbasi Dönemi'nde görülen iç sorunlardan birisi de saray kadınlarının zaman zaman devlet işlerine müdahale etmeleriyle ortaya çıkmıştır. Nitekim Mehdî Dönemi'nde siyasetin güçlü simalarından biri hâline gelen ve iki oğlu da halife olan Hayzüran bu kadınlardan biridir. Hilafete geçen oğlu Hâdî ile siyasi rekabete giren Hayzüran, hâkim görüşe göre kurduğu tuzak ile onu öldürtmüş, diğer oğlu Harun Reşid'i halife seçtirmiştir. Harun Reşid'in eşi Zübeyde de oğlu Emin'in veliaht tayin ettirilmesi, Bermekî ailesinin iktidardan uzaklaştırılması gibi önemli siyasi kararlarda etkili olmuştur. Abbasi idaresini yönlendiren nüfuzlu kadınlardan bir diğeri de Ümmü'l-Muktedir ismiyle bilinen Seyyide Şağab'dı. On üç yaşındaki oğlu Muktedir'in halife olması üzerine en üst düzey atama ve azilleri gerçekleştiren Seyyide Şağab, ülkenin idaresini bütünüyle eline almıştır. Ancak bir grup ordu mensubu başta Halife'nin annesi olmak üzere saray kadınlarının devlet işlerine karışmasından rahatsızlık duymaya başlamış, Halife'nin azledilmesine kadar varan bazı eylemler gerçekleştirmişlerdir.[16]

Görsel 5.3
Abbasi Dönemi yapılarından Ühaydır Sarayı

4.1. Yönetim Karşıtı Dinî ve Siyasi Hareketler

Emevi Devleti'ne karşı ilk muhalefet hareketini başlatan Şiîlerin Abbasilere destek vermesiyle ihtilal başarıya ulaşmıştı. Ancak Abbasiler iktidarlarını ittifak yaptıkları hiçbir grupla paylaşmaya yanaşmayınca birçok isyanın da fitilini ateşlemiş oldular.

Abbasi Halifesi Mansur, ayaklanma ihtimalini göz önüne alarak Ali evladına yönelik baskılarını artırmıştı. Hz. Hasan'ın soyundan gelen ve Ali evladının lideri konumunda olan Muhammed en-Nefsüzzekiyye ve kardeşi İbrahim bu süreçte gizlenip sık sık yer değiştirerek Halife'nin takibinden kurtulma yoluna gittiler. Ali evladından birçok kişinin Kûfe'de hapsedilmesi üzerine Nefsüzzekiyye hazırlıklarını tamamlayamamış olmasına rağmen Medine'de halktan biat alarak isyan etti.

14 bk. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, C 5, s. 102-104; Süyûtî, Târîhu'l-Hulefâ, s. 236-249.
15 bk. Belâzürî, Ensâb, C 4, s. 267-278.
16 Mustafa Hizmetli, "Abbasiler Döneminde Kadının Siyasetteki Rolü", 3. Uluslararası Avrasya Spor Eğitim ve Toplum Kongresi, s. 1244; Abdülkerim Özaydın, "Ümmü'l-Muktedir", DİA, C 42, s. 326-327.

Şehrin etrafına hendekler kazdırarak Mansur'un ordusuna karşı direnmeye çalıştıysa da bunda başarılı olamadı. Savaşın sonunda Nefsüzzekiyye başta olmak üzere Abbasilere karşı ayaklanmaya katılan ve destek olanlar öldürüldü. Nefsüzzekiyye'nin öldürüldüğünü haber alan kardeşi İbrahim de Basra'da ayaklandı. Kûfe'ye doğru ilerleyişini sürdüren İbrahim, Abbasi ordusu ile karşılaştı. Çarpışmalar sonucunda İbrahim'in de bertaraf edilmesiyle henüz kuruluş aşamasında Abbasi hilafetini tehdit eden ayaklanmalardan birisi olan bu Şiî isyanı bastırılabilmiştir.[17]

Ali evladına mensup olanların Abbasilere karşı önemli isyanlarından birisi de Hâdî Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Hz. Hasan'ın torunlarından Hüseyin b. Ali, Medine Valisi'nin haksız uygulamalarını öne sürerek Mescid-i Nebi'de halktan biat almış daha sonra Mekke'ye ilerleyerek burayı zapt etmiştir. Halifenin gönderdiği ordu ile isyancılar arasında 786'da Mekke yakınlarındaki Fah Vadisi'nde meydana gelen savaşta Hüseyin b. Ali ve birçok taraftarı öldürülmüştür. Şiîler tarafından Kerbelâ'dan sonra en acıklı olay kabul edilen "Yevmü Fah" aynı zamanda bir matem günü sayılmıştır.[18]

Mühtedî Dönemi'nde Abbasilerin karşılaştığı en büyük isyan kendisinin Hz. Ali'nin soyundan geldiğini iddia eden Ali b. Muhammed tarafından başlatılan Zencî İsyanı'dır. Basra ve çevresinde etkili olan isyan zor koşullarda çalışan zenci kölelerin katılmasıyla on yıl içerisinde yayılmış, üzerlerine gönderilen orduları mağlup ederek Bağdat'ı tehdit etmeye başlamıştır. Zencî hareketi kendi adına para bastırıp bağımsız bir devlet gibi hareket etmiştir. Uzun yıllar süren isyan, liderleri Ali b. Muhammed'in öldürülmesiyle sona ermiştir. Ancak bu isyan daha sonra aşırı Şiî İsmailî propagandisti olan Hamdan b. Karmat'a nispetle Karmatîler adı verilen daha tehlikeli bir grubun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Karmatî hareketi Hamdan b. Karmat ile sınırlı kalmamış, daha sonra çıkarılan bütün isyanlar da Karmatîlik olarak nitelendirilmiştir. Bu hareket bölgede 5. yüzyılın ortalarına kadar etkisini sürdürmüştür.[19]

Görsel 5.4
Stratejik bölgelere inşa edilen ribatlardan biri

Emevilerin yıkılmasında pay sahibi olan Hâriciler, Abbasileri de hilafet makamını gasp etmekle suçluyorlardı. Kendileri bununla da kalmıyor, zalim olarak nitelendirdikleri Abbasi halifelerine isyan etmeyi inançlarının bir gereği kabul ediyorlardı. Bu sebeple Horasan Valisi Ebu Müslim zamanında birçok Hârici'nin öldürülmesiyle sonuçlanan çatışmalar yaşanmıştı. Emevi iktidarının baskıcı koşullarında farklı bölgelere dağılarak taraftar toplayan Hâriciler Abbasi yönetimine karşı isyanlar çıkardılar. Özellikle Mansur'un halifelik yılları; Cezîre, Yemen, Bahreyn, Horasan ve Kûfe gibi ülkenin pek çok bölgesinde çıkan Hârici ayaklanmalarını bastırmakla geçmiştir.

Kendileri gibi inanmayanların mal ve canlarını helal gören Hârici çeteleri, Abbasi ordularına karşı küçük birliklerle saldırılar düzenlemişler, bunda da büyük ölçüde başarılı olmuşlardır. Hâriciler hareketin lideri öldürülünce isyanı sona erdirmekle birlikte yeni bir lider etrafında tekrar toplanabilmişlerdir.

Mülebbed b. Harmele'nin liderlik yaptığı isyan, Abbasilere karşı başlatılan ilk ve en tehlikeli ayaklanma özelliği taşımaktadır. İsyanın sürdüğü altı ay boyunca Hâriciler, üzerlerine gönderilen Abbasi ordularını art arda yenmeyi başarmışlardır. Güçlükle bastırılabilen bu isyan diğer Hârici ayaklanmalarının da habercisi olmuş, işin vahametini fark eden Mansur daha fazla tedbir alma ihtiyacı duymuştur.[20]

17 bk. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, C 5, s. 142-171.
18 bk. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, C 5, s. 265-268.
19 Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", DİA, C 1, s. 35-36.
20 Belâzürî, Ensâb, C 4, s. 335-337.

Abbasiler Dönemi'nde Hâricileri kontrol altında tutma amacıyla ribatlar inşa edilmiş, askerî birlikler kurulmuştur. Hâricilerle mücadele hususunda zaman zaman devrin âlimlerinin görüşlerine başvurulmuştur. Abbasi halifelerinin Hârici isyanlarına karşı azim ve sabırla yürüttüğü faaliyetler sonuç vermiş, bölgede Hârici tehlikesi zamanla azalmış ancak devlet ekonomik ve askerî açıdan yıpranmıştır. Hâriciler ise Kuzey Afrika'da kurdukları birkaç küçük devlet dışında amaçlarına ulaşamamıştır.[21]

MUHAKEME

Harici ve Şiîlerin hilafet meselesi sebebiyle çıkardığı isyanların Abbasi Devleti açısından sonuçlarını değerlendiriniz.

4.2. İslam Karşıtı Dinî ve Siyasi Hareketler

Ebu Müslim'in ölümünden sonra onun neslinden geldiğini iddia eden bazı muhalif gruplar birçok isyan ve karışıklık çıkarmışlardır. Bu isyanların bir kısmı Ebu Müslim'in imametine hatta ilah olduğuna dair İslam karşıtı fikirlerle taraftar toplamışlardı. Ebu Müslim'in öldürülmesini bahane ederek ortaya çıkan bu isyanların temelinde Mecûsîlik, Mazdekizm ve Maniheizm gibi İslam öncesinde İran bölgesinde yayılmış olan bazı inanışlar vardı. Eski İran krallığını ve dinlerini yeniden kurmayı amaçlayan bu isyanların başında ise Sünbaz ve İshak et-Türk'ün isyanları gelmektedir.

Sünbaz, İslam'ı hedef göstererek Mecûsîlerin desteğini kazanmış, ekonomik ve siyasi beklentileri karşılanmayan binlerce insanı yanına çekebilmiştir. İshak et-Türk ise Ebu Müslim'in Zerdüşt tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu, Zerdüştlüğü ihya etmek ve adaleti gerçekleştirmek için geri döneceğini iddia ediyordu. Bu iki hareket, liderlerinin öldürülmesiyle bastırılmıştır.[22]

İslam karşıtı bir başka oluşum; Mansur'u ilah, Ebu Müslim'i ise onun peygamberi kabul eden Râvendiyye hareketidir. Ancak Mansur'un bu hareketin elebaşlarını cezalandırması üzerine ona karşı da ayaklanmışlardır. Diğer taraftan Halife halkın desteğini alarak bu tehlikeyi bertaraf etmeyi başarmıştır.[23] Peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan bir başka muhalif ise Mukanna el-Horasanî'dir. Halife Mehdî Dönemi'nde kendisinin ilah olduğunu iddia eden Mukanna, Horasan bölgesine gönderdiği elçileriyle birçok taraftar kazanmaya muvaffak olmuştur. Abbasilere muhalif bazı grupların desteğini de alan isyan, on dört yıl boyunca Abbasileri meşgul etmiştir. Mukanna'ın görüşleri; Zerdüştlük, Maniheizm ve Mazdekizm gibi İslam akidesine aykırı görüşlerin bir karışımı olarak dikkat çekmiştir.[24]

TETKİK

Abbasiler Dönemi'nde görülen İslam karşıtı isyanların nedenlerini araştırınız.

Abbasiler Dönemi'nde ortaya çıkan isyanlar içinde en tehlikelisi büyük bir alana yayılması ve geniş kitleler tarafından desteklenmesi bakımından Bâbek İsyanı olmuştur. İsyanın merkezi Azerbaycan bölgesiydi. Me'mun Dönemi'nde gönderilen ordular Bâbek tarafından mağlup edilmiş, daha sonra isyan yayılarak Bağdat'ı tehdit etmeye başlamıştı. Yirmi yıl kadar süren isyan Mu'tasım'ın görevlendirdiği Türk komutan Afşin tarafından bastırılmış ve yakalanan Bâbek idam edilmiştir.

Yıkıcı etkileri uzun süren bir başka isyan hareketi zındık adı verilen grupların sebep oldukları şiddet eylemleridir. İnkârlarını gizleyen bu kimselerin hedefleri gerçekte eski İran dinleri olan Maniheizm, Mazdekizm ve Mecûsîliği ihya etmek ve Abbasi hanedanının yerine Farslıların geçmesini sağlamaktı. Mehdî, Divanü'z-Zenâdıka adıyla bir müessese kurmuş ayrıca onların bâtıl görüşlerine reddiyeler yazdırarak zındıklarla mücadelede büyük başarı sağlamıştır.[25]

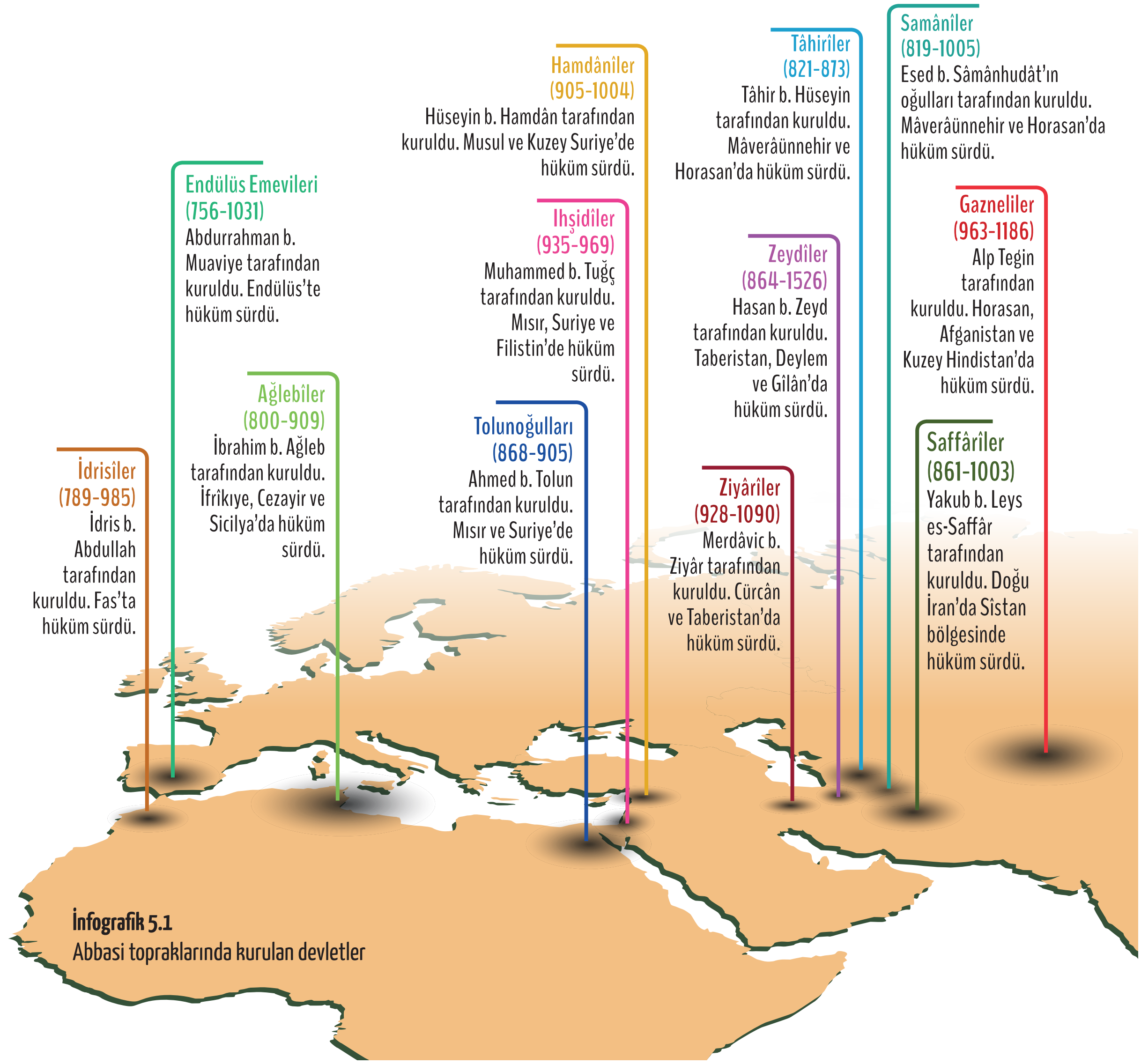
21 Cem Zorlu, "Abbâsî Devleti'ne Karşı İlk Silahlı Hareketler", Marife, S 1, s. 95-127.
22 bk. İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, C 5, s. 113-115.
23 bk. Cem Zorlu, Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar, s. 123-159.
24 Mustafa Öz, "Mukanna el-Horasânî", DİA, C 31, s. 124-125.
25 bk. Süyûtî, Târihu'l-Hulefâ, s. 314, 317.

TEFEKKÜR

Halifelerin politikalarına göre nüfuz ve etkinliği değişen grupların merkezî idareden kopuşlara etkisini yorumlayınız.

5. Merkezî İdareden Kopmalar

Abbasiler iktidarı Emevilerden devraldığında İslam Devleti'nin sınırları muazzam bir genişliğe ulaşmıştı. Devlet otoritesinin ülkenin her köşesinde güçlü bir şekilde var olmasını imkânsız kılan bu genişlik, merkezî idareden kopmaların en önemli sebebi olarak görülmüştür. Bir taraftan iktidar mücadeleleri ve başka iç sorunlarla uğraşmak durumunda kalan halifeler olaylara müdahale etmekte zorlanmışlardır. Siyasi, dinî ve etnik gerekçelerle birçok grup bağımsızlık mücadelesine girişmiş; Abbasi Devleti'nin ilk döneminden başlayarak ülke topraklarında kimi tam bağımsız kimi de yarı bağımsız olmak üzere pek çok yönetim ortaya çıkmıştır.[26]

İnfografik 5.1
Abbasi topraklarında kurulan devletler

26 bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", DİA, C 1, s. 35.

6. Askerî ve Siyasi İlişkiler

Abbasiler iktidarı ele geçirince sınırlarını genişletmek yerine devleti güçlendirmeyi, huzur ve asayişi sağlamayı hedefleyen bir politika takip etmişlerdir. İlk asır Abbasi yönetiminin dönemin en büyük devletlerinden biri olan Bizans'la siyasi ve askerî ilişkileri, Emevilerinki kadar olmasa da devam etmiştir. Mansur Dönemi'nde iki ülkenin karşılıklı olarak gerçekleştirdiği askerî seferlerin yanında elçilerin gidip gelmesi suretiyle diplomatik ilişkiler canlı tutulmuştur. Abbasi orduları Bizans İmparatorluğu'na karşı geleneksel yaz ve kış seferlerine devam etmiş, sınır ihlallerine fırsat vermemek için de küçük akınlar düzenlemiştir. 756 yılında Abbasi Halifesi ile Bizans İmparatoru arasında Bizanslıların Müslüman esirleri serbest bırakmasını içeren bir fidye anlaşması yapılmıştır.[27]

Mehdî ve Harun Reşid dönemlerinde Anadolu'ya seferler düzenlenmiş, sınırlar asker ve istihkâm bakımından takviye edilmiş, İstanbul kuşatılmış ve Bizans'ın cizye ödemesi şartıyla barış antlaşması imzalanmıştır. Savaş ve barışın iç içe olduğu Abbasi-Bizans ilişkileri, Harun Reşid'in halifelik döneminin son yıllarında esir mübadeleleri şeklinde gerçekleşmiştir. Me'mun Dönemi'nde savaşların yanı sıra karşılıklı heyetler ve hediyeler gönderilmiş, bilimsel alanda da iş birliği yapılmıştır. Bu dönemde Bizans'a karşı düzenlenen seferlerin en büyüğü 838 yılında büyük bir ordu ile Anadolu'ya giren Mu'tasım tarafından yapılmıştır. Abbasi ordusu günümüzde Afyon yakınlarında bulunan ve o zaman Anadolu'nun en büyük şehirlerinden biri olan Ammûriye'yi (Emirdağ) muhasara ederek fethetmişti. Mu'tasım'dan sonra Bizans cephesindeki askerî harekât hızını kaybetmiş, iki taraf arasındaki ilişkiler karşılıklı akınlar şeklinde gerçekleşmiştir.

Abbasiler Batı Avrupa'nın güçlü devletlerinden biri olan Franklarla 797-806 yılları arasında dostane ilişkiler kurmuşlardı. Her iki tarafın da karşılıklı menfaatlerinden kaynaklanan bu münasebetlerde Frank Kralı, kendi düşmanı olan Bizans'a karşı Harun Reşid'i bir müttefik olarak görmüş; Harun Reşid de Endülüs Emevilerine karşı onunla iş birliği yapmıştı. Bu gaye ile başlayan münasebetler karşılıklı gönderilen elçiler ve hediyelerle geliştirilmiştir.[28]

Hazarlar, 8. ve 9. yüzyıllarda askerî yönden güçlü olmaları ve önemli ticaret yollarını kontrol altında tutmaları sebebiyle büyük devlet konumundaydı. Bundan dolayı da Abbasiler, Emevilerin aksine Hazarlara karşı barış politikası takip ederek hem kuzey sınırlarını güvence altına almayı hem de bölgenin İslamlaşmasını hedeflemişlerdi. Zaman zaman iki devlet arasında sınır çatışmaları olmakla birlikte uzun süreli ve şiddetli savaşlar meydana gelmemiştir. Diğer yandan Hazarlar ile barış ve dostluk temelinde sürdürülen ilişkiler neticesinde bu topraklarda İslam sessiz sedasız yayılmıştır.[29]

MUHAKEME

Abbasilerin dönemin güçlü devletleriyle geliştirdiği askerî ve siyasi ilişkileri irdeleyiniz.

ÖSYM Sormuş!

Abbasiler, Emevilerin aksine Türklere ve Arap olmayan Müslümanlara karşı iyi davrandı. Bu sayede Abbasiler Dönemi'nde Türklerin İslamiyet'e geçişi hızlandı. Özellikle Mutasım Dönemi'nde Türkleri önemli devlet makamlarına ve ordu komutanlıklarına getirdiler. Ayrıca Bizans sınırına yakın kurdukları şehirlere Türkleri yerleştirerek ülkelerini Bizans saldırılarına karşı güvence altına aldılar.

Buna göre Abbasi Devleti ile ilgili olarak aşağıdakilerden hangisine ulaşılamaz?

A) Bizans topraklarının büyük kısmını fethettiklerine
B) Türklerin askeri yeteneklerinden yararlandıklarına
C) İdari hizmetlerde farklı unsurlardan faydalandıklarına
D) Arap milliyetçiliği yapmadıklarına
E) Bizans ile sınırında anlaşmazlık yaşandığına

(2017-YGS)

Cevap: A
Verilen metin Bizans topraklarının fethine yönelik bilgiler içermemektedir.

27 bk. Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 4, s. 90-92.
28 Nahide Bozkurt, Abbâsîler, s. 128-133.
29 Mustafa Demirci, "Abbasîler İle Hazarlar Arasındaki İlişkiler", UTSAD, S 5, s. 114-118.

İslam dünyasının Moğol tehdidine maruz kaldığı bir dönemde halifelik makamında bulunan Müstansır kendisine tabi olan Müslüman hükümdarlarla iyi ilişkiler kurmuş, birbirine düşen Mısır ve Suriye Eyyûbî Memlüklerini barıştırmaya çalışmıştır.[30]

Emeviler Dönemi'nde Müslüman olmaya başlayan Türkler, Abbasilerin kuruluş sürecindeki iktidar mücadelesi esnasında uygulanan politika gereği askerî alanda varlıklarını yoğun bir şekilde hissettirmişlerdi. Me'mun, Araplara ve İranlılara karşı orduda denge unsuru olarak gördüğü Türkleri, halifeliğinin son yıllarında askerî birliklere almaya başlamış ve bunu bir devlet politikası hâline getirmişti. Mu'tasım Türklerin desteğiyle hilafet makamına geçtiğinden devlet içindeki etkileri daha da artmış ve Türklerden oluşan büyük bir ordu kurulmuştur. Türk komutanlar, ülke içinde çıkan isyanların bastırılmasında görev almış ve Bizans üzerine Anadolu'ya yönelik seferlere katılmışlardır.[31]

7. Moğol İstilası ve Abbasilerin Yıkılışı

Moğollar, Cengiz Han liderliğinde Kuzey Çin'i hâkimiyetleri altına aldıktan sonra 1218 yılından itibaren İslam dünyasını istila etmeye başlamışlardı. Harzemşahların varlığına son verip Mâverâünnehir ve Horasan şehirlerini tahrip ederek halkını katlettikten sonra 1231'de batıya doğru ilerleyen Moğol orduları, geçtikleri şehirlerde büyük yağma ve katliamlar yaptılar. Bunun üzerine Abbasi halifeleri hilafet merkezi olan Bağdat'ın güvenliğinden endişe ederek tedbir alma arayışına giriştiler. Bir yandan şehirlerin savunma tedbirlerini artırırken diğer yandan da birbiriyle çekişme hâlinde olan Müslüman emîr ve hükümdarların aralarını bulma gayesiyle diplomatik girişimlerde bulundular.

HÂŞİYE

Dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kuran Moğollar, Sibirya'nın güney bölgesinde Çin ve Doğu Türkistan'ın kuzeyinde bugün de Moğolistan olarak anılan bölgelerde göçebe kabileler hâlinde yaşıyorlar, hayvancılık ve avcılıkla hayatlarını devam ettiriyorlardı. Çoğu zaman otlak ve yiyecek darlığı sebebiyle kabileler birbirleriyle kanlı savaşlara girişiyorlardı. Bütün bozkır boylarını hâkimiyeti altında toplayan Temüçin, 1206 yılında Cengiz Han ismiyle bütün bozkırın hanı ilan edilmiştir.

(Fatih Güzel, "Moğol İstilasında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Rolü", İTBAD, C 4, S 1, s. 149.)

Moğollar 1236'da Musul yönünde ilerleyince Müstansır yaklaşan tehlike karşısında seferberlik ilan ederek hazırladığı orduyu Moğollar üzerine gönderdi. Ancak yolda Moğol ordusunun bölgeyi terk edip çekildiği öğrenilince İslam ordusu Bağdat'a geri döndü. 1237'de tekrar saldırıya geçen Moğollar Erbil'de büyük bir katliam yaptılar. Halife'nin gönderdiği ordunun yaklaştığını duyunca geri çekildiler. Bu arada Müstansır, Bağdat surlarını tahkim ettirip savunma tertibatı almış, Müslüman hükümdarlardan Moğol saldırılarına karşı hilafet merkezinin korunması için askerî destek istemişti. Moğol İmparatoru Kubilay Han ise ordu komutanı Hülagû'ya, İsmailîlerin ortadan kaldırılması ve Abbasilerin itaat altına alınması emrini vermişti.[32]

İmparatorun emri üzere batıya doğru ilerleyen Hülagû, Abbasi Halifesi Müsta'sım'dan İsmailîlere karşı mücadelesinde asker desteği talep etti. Ancak Halife, bu talebin Bağdat savunmasını zayıflatmak için yapılmış bir taktik olduğunu düşünerek askerî birlik yerine hediyeler gönderdi. Bunun üzerine Hülagû, Halife'yi kınayan bir mektup göndererek Bağdat'ı çevreleyen surların yıkılmasını, hendeklerin doldurulmasını, görüşmelerde bulunmak için karargâhına gelinmesini istedi. Aksi takdirde mağlubiyete hazır olunması uyarısında bulundu. Müsta'sım, Hülagû'nun isteklerini dikkate almadığı gibi ona memleketine geri dönmesini söyledi. Bunun üzerine harekete geçen Hülagû, 1258'de Bağdat'ı kuşattı. Halife, Moğolların şehri ele geçirmelerinin yakın olduğunu fark edince barış yapmak üzere elçiler gönderse de bu kez Hülagû barış teklifini kabul etmedi. Barış teşebbüslerinden olumlu sonuç alamayan Müsta'sım devlet erkânıyla birlikte teslim olmak mecburiyetinde kaldı. Bağdat'a giren Moğollar, benzeri görülmemiş bir katliam ve yağma gerçekleştirdi. Hülagû, teslim olanların hepsini idam ettirdi. İslam dünyasının başşehri durumunda olan Bağdat tahrip edildi. Camiler, medreseler, kütüphaneler yerle bir edildi; kitaplar yakıldı ve Bağdat âlimlerinin çoğu katledildi. Beş asırdan beri hüküm sürmüş olan Abbasi Devleti Bağdat'ın düşmesiyle sona ermiş oldu.[33]

30 İsmail Yiğit, "Müstansır-Billâh", DİA, C 32, s. 118.
31 Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", DİA, C 1, s. 34-35.
32 Mustafa Hizmetli, "Moğol İstilası Karşısında Abbasi Halifelerinin İslam Birliği Siyaseti", UKSAD, C 3, S 2, s. 355-358.
33 bk. Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 4, s. 490-499.

8. Abbasilerin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi

Abbasi Devleti, İslam tarihi için olduğu kadar dünya tarihi açısından da önemi haizdir. İslam medeniyeti, 750-1258 yılları arasında hüküm süren Abbasiler zamanında en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Abbasiler, tarihî süreçte siyasi hâkimiyetini kaybetseler de İslam dünyasının manevi liderliğini sürdürmüşlerdir.[34] Beş asır boyunca İslam âlemini devletinin gölgesinde yaşatan Abbasi hilafeti, Bağdat'ın düşmesiyle sona ermiştir. Ancak son dönem Abbasi halifelerinde olduğu gibi sembolik düzeydeki halifelik, birkaç asır daha Memlükler marifetiyle Abbasi hanedanı adına yaşatılmıştır.[35]

SOSYAL VE İKTİSADİ YAPI

- Çeşitli etnik gruplar ile mezheplere mensup insanlar birlikte yaşamıştır.
- Gayrimüslimler din ve ibadet hürriyetine sahip olarak yaşamışlardır.
- Refahın yükselmesiyle konfor artmış, özellikle saray çevresinde giyim kuşamda Sâsânî etkisinde kalınmıştır.
- İktisadi hayatın temelini ziraat teşkil etmiştir. Ticarete de önem verilmiş; yol emniyetinin sağlanması, kervan yolları üzerinde su kuyuları ve kervansaraylar yaptırılması ticaretin gelişmesine yardımcı olmuştur.

İLMÎ VE KÜLTÜREL YAPI

- Zengin birer kütüphaneye sahip olan camiler eğitim öğretim müessesesi özelliğini devam ettirmiştir.
- Halife Me'mun'un Bağdat'ta kurduğu Beytü'l-Hikme dönemin en büyük eğitim kurumu olmuştur.
- Beytü'l-Hikme; tercüme merkezi, kütüphane ve akademi gibi birçok fonksiyona sahiptir.
- Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün Bağdat'ta kurduğu (1065-1067) Nizamiye Medresesi İslam tarihinde ilk üniversiteyi oluşturmuştur.
- Filolojik, dinî, sosyal ve tabii ilimler müstakil birer ilim dalı hâline getirilmiştir.
- Tercüme faaliyetlerinin de etkisiyle müspet ilimler alanında büyük âlimler yetişmiştir.

ASKERÎ YAPI

- Abbasi ordusu, ücretli denilen nizami ve daimi statüdeki muvazzaf askerlerden oluşmuştur.
- Arapların etkinliğinin kaybolmasıyla orduda üstünlük zamanla Türklerin eline geçmiştir.
- Deniz kuvvetlerine önem verilmiş, kurulan tersaneler ile büyük gemiler inşa edilmiştir.
- Donanma komutanlarına "emîrü'l-mâ" ismi verilmiştir. Daha sonra bu kelime Batı dillerine amiral şeklinde geçmiştir.

İDARİ VE SİYASİ YAPI

- Halifeler "Halîfetü Resulillah" yerine "Halîfetullah" unvanını kullanmıştır.
- Sâsânîlerden vezirlik müessesesi alınmış ve geniş yetkilerle donatılmıştır.
- Şurta teşkilatı şehirlerde asayişi sağlamış, hâcipler ise halifeyi suikastlara karşı korumuştur.
- Devlet ricali arasında yaşanan iktidar mücadelesine son vermek üzere Emîrü'l-Ümerâlık müessesi kurulmuştur.

ADLİ YAPI

- Adliye; mahkeme, mezâlim mahkemeleri ve hisbe teşkilatından teşekkül etmiştir.
- Her vilayete dört mezhebi temsilen kadılar gönderilmiştir.
- Harun Reşid Devri'nden itibaren başkadılık müessesi ihdas edilmiştir.

İnfografik 5.2
Abbasilerin kurduğu Bağdat şehrinin planı ve dönemin devlet yapılanması

34 Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", DİA, C 1, s. 37.
35 Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 4, s. 499.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Abbasi Devleti'nin kuruluşunda mevalinin rolünü Ebu Müslim el-Horasanî örneğinden hareketle yorumlayınız.

2. Abbasilerin devlet idaresinde Emevilerin aksine dine dayalı devlet fikrini öne çıkarmalarının sebepleri nelerdir?

3. Abbasilerin din politikası bağlamında Halife Mansur'un "Ben Allah'ın yeryüzündeki sultanıyım." sözünü değerlendiriniz.

4. Abbasi Devleti'nin uzun süre ayakta kalmasını sağlayan askerî ve siyasi politikalarını değerlendiriniz.

5. Abbasiler Dönemi'nde yoğunlaşan tercüme faaliyetlerinin İslam kültür ve medeniyetine katkıları neler olmuştur?

B. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyunuz ve doğru seçeneği işaretleyiniz.

6. Aşağıdakilerden hangisi Abbasi Devleti'nin kuruluşuna etki eden unsurlardan biri değildir?

A) Mevalinin Abbasi davetine destek vermesi
B) Haşimoğulları sülalesinin iktidara talip olması
C) İhtilal sürecinin planlı bir şekilde yürütülmesi
D) Farklı muhalif grupların birlikte hareket etmesi
E) Moğolların İslam topraklarına doğru ilerlemesi

7. I. Toplumun farklı etnik gruplardan oluşması
II. Bizans ile sürdürülen siyasi ve askerî ilişkiler
III. Hanedan mensuplarının iktidar mücadelesi
IV. Muhaliflerin yönetim aleyhtarı isyanları
V. Mevalinin Abbasi idaresini desteklemesi

Verilenlerden hangileri Abbasilerin karşılaştıkları iç sorunların sebepleri arasında yer alır?

A) I ve II
B) III ve V
C) I, II ve V
D) I, III ve IV
E) II, IV ve V

8. (I) Hilafetin Ali evladının hakkı olduğunu iddia eden Şiîler, gasp edildiğine inandıkları hilafeti geri almak için Abbasilerle mücadele hâlinde olmuşlardır. (II) Özellikle Mütevekkil'in Ali evladına karşı katı tutumu sebebiyle hilafet topraklarının sınır bölgesine çekilen Şiîler bu bölgelerde birçok ayaklanma başlatmışlardır. (III) Bunun sonucunda Alioğullarından Hasan b. Zeyd, Taberistan'da Zeydîler ismiyle bilinen bir devlet kurmuştur. (IV) İsmailî Şiîler de Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren Fatımîleri kurmuştur. (V) Şiîliği benimseyen Büveyhîler ise Abbasilerin başkenti Bağdat'ı bile ele geçirmişlerdir.

Numaralandırılan cümlelerden hangileri Şiî hareketinin sonuçları arasında yer almaz?

A) Yalnız I
B) Yalnız V
C) I ve II
D) II ve III
E) I, III ve IV

9. I. Mecûsîlik, Mazdekizm ve Maniheizmin etkileri
II. Öldürülen Ebu Müslim'in intikamını alma düşüncesi
III. Emevi hanedanının isyancılara destek vermesi
IV. Abbasi yöneticilerinin muhalefete duyarsız kalması
V. Pers Krallığı'nı yeniden diriltme çabaları

Verilenlerden hangileri Abbasiler Dönemi İslam karşıtı dinî ve siyasi isyanların nedenleri arasındadır?

A) I ve III
B) II ve IV
C) I, II ve V
D) I, III ve IV
E) II, IV ve V

10. Abbasiler Dönemi'nde gerçekleşen;

I. Zencî
II. Sünbaz
III. Mukanna
IV. İshak et-Türk
V. Nefsüzzekiyye

isyanlarından hangileri İslam karşıtı dinî ve siyasi isyanlardandır?

A) I ve V
B) I ve IV
C) II ve V
D) II, III ve IV
E) III, IV ve V

11. Abbasiler Dönemi'nde merkezî idareden kopan ilk devlet aşağıdakilerden hangisidir?

A) Samânîler
B) Tolunoğulları
C) Ihşidîler
D) Endülüs Emevileri
E) Ağlebîler

12. Aşağıdakilerden hangisi Abbasi Devleti'nin yıkılışında doğrudan etkilidir?

A) Harzemşahların varlığına son veren Moğolların batıya doğru ilerlemesi
B) Mevaliye devletin yüksek mevkilerinde görevler verilmesi
C) Ali evladının hilafeti elde etmek amacıyla yürüttüğü faaliyetler
D) Abbasi topraklarında bağımsız ve yarı bağımsız devletler kurulması
E) İslam ve yönetim karşıtı isyanların çoğalması

6. Ünite

İslamiyet ve Türkler

NELER ÖĞRENECEKSİNİZ?

1. Türk-Arap ilişkilerinin tarihî seyrini
2. Türklerin İslamlaşma sürecini ve bu süreci hızlandıran etkenleri
3. Müslüman Türk devletlerinin genel özelliklerini
4. Abbasi halifeliğinin korunmasında Selçukluların rolünü
5. Haçlı Seferlerine karşı Anadolu Selçuklularının verdiği mücadelenin önemini
6. İslam coğrafyasının korunmasında Osmanlıların rolünü
7. Osmanlıların kutsal topraklara yaptığı hizmetleri
8. Selçuklu ve Osmanlıların İslam medeniyetine katkılarını
9. Orta Asya, Hint Yarımadası, Anadolu ve Balkanlarda İslam dininin yayılmasında Türklerin rolünü

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Türklerin İslam'ı kabul etmesinin Türk tarihi açısından önemine dair neler söyleyebilirsiniz?
2. İlk Müslüman Türk devletlerinden hangilerini hatırlıyorsunuz?
3. İslam'ın Hindistan'dan Balkanlara kadar uzanan bir coğrafyada yayılmasını sağlayan etkenler sizce neler olabilir?
4. Topkapı Sarayı Müzesinde sergilenen kutsal emanetler hakkında neler biliyorsunuz?
5. Yaşadığınız şehirdeki Selçuklu ve Osmanlıya ait eserler size neler düşündürüyor?

"Yapamaz Ertuğrul evladı sensiz / Can verir, cananı vermez Türkler
Ebedî hâdimü'l-Haremeyniniz / Ölsek de Ravza'nı ruhumuz bekler"

İdris Sabih Bey

1. Türk-Arap İlişkileri

Coğrafi bakımdan birbirinden uzak bölgelerde yaşayan Araplarla Türkler İslam öncesi dönemde ancak dolaylı münasebetler geliştirmişlerdir. Sâsânî ordularında görev alan Araplarla Türkler birbirini tanıma fırsatı bulmuş, ipek yolu sayesinde gelişen ticari seferlerle de var olan ilişkiler daha da gelişmiştir.

1.1. Emeviler Öncesi

Türkler ve Araplar arasında ticari ve askerî sahalarda gerçekleşen dolaylı ilişkiler ilk İslam fetihleri sayesinde yerini doğrudan kurulan münasebetlere bırakmıştır. Nitekim Hz. Ebu Bekir'in dâhilî sorunları kontrol altına almasından sonra dikkatler dış dünyaya çevrilmiş, Hz. Ömer ile Hz. Osman dönemlerinde hızlı ve kapsamlı fetihler gerçekleşmiştir. Bu dönemde İslam ordularının doğuya ilerleyişi karşısında zor durumda kalan Sâsânîlerin Müslüman Araplara karşı Türklerle ittifak kurması netice olarak Türklerle Arapları karşı karşıya getirmiştir.

Müslüman Arapların Sâsânî İmparatorluğu'nu yıkıp Horasan'a yerleşmesi ve fetih hareketlerini sürdürmeleri Türklerle Arapları bu kez sınır komşusu yapmış dolayısıyla iki taraf arasında sürecek bir mücadele başlatmıştır. Bununla birlikte Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci yarısında ve Hz. Ali zamanında yaşanan ihtilaf ve iç karışıklıklar sebebiyle Türk coğrafyasına dönük fetihler kesintiye uğramıştır.[1]

Harita 6.1
Emeviler Dönemi'nde Türk bölgelerine yapılan seferler

1.2. Emeviler Dönemi

Muaviye b. Ebi Süfyan, iç karışıklıklar sebebiyle durmuş olan fetih hareketini hilafeti elde ettikten sonra tekrar başlatmıştır. Ziyad b. Ebih'in Basra Valiliği'ne getirilmesiyle Horasan ve Sicistan'a yapılan askerî harekât planlı bir şekilde yürütülmüş böylece Müslümanlar Horasan'da hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Bölgenin gerçek fatihi ise 705 yılında Horasan Valiliği'ne getirilen Kuteybe b. Müslim olmuştur. Kuteybe'nin, Türklerin hâkim unsur olduğu Toharistan ve Mâverâünnehir bölgelerine yönelik seferleri neticesinde sırasıyla Beykent, Buhara ve Semerkant fethedilmiştir. Kuteybe'den sonra başlayan yeni dönemde karşı saldırıya geçen Türkler Arapların fethettiği şehirleri geri alarak Horasan ve İran içlerine kadar akınlar düzenlemişlerdir. Ancak Türklerin ortak hareket edememesinden faydalanan Emevi valilerinden Nasr b. Seyyar bölgede Arap hâkimiyetini yeniden tesis etmiştir. Doğuda Türklerle Araplar arasında bu mücadele yaşanırken kuzeyde de Mesleme b. Abdülmelik komutasındaki Müslümanlar ile Hazar Türkleri arasında savaşlar devam etmiştir. Bölgede karşılıklı akınlar şeklinde süren mücadele Mervan b. Muhammed'in 737 yılında Hazarları mağlup etmesiyle neticelenmiştir.[2]

1 İrfan Aycan, "Emevîler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", Türkler Ansiklopedisi, C 4, s. 317-319.
2 Osman Çetin, Türk-İslam Devletleri Tarihi, s. 3-5.

1.3. Abbasiler Dönemi

Abbasi ihtilal hareketinde yer alan Türkler, daha sonra Abbasi Devleti'nin çeşitli kademelerinde görevler almışlardır. Özellikle ilk halife Seffah zamanında gerçekleşen Talas Savaşı'nda Türklerin Çinlilere karşı Müslümanlarla birlikte hareket etmesi iki taraf arasındaki ilişkiler açısından bir dönüm noktası olmuştur. Zira yarım yüzyıldan fazla süren karşılıklı mücadeleler, bu tarihten sonra yerini dostane ilişkilere bırakmış, bunun sonucunda İslamiyet Türkler arasında benimsenmeye başlamıştır. Bilhassa askerî kabiliyetleriyle öne çıkan Türkler özellikle Me'mun Dönemi'nde orduda istihdam edilmiş, Türk etkinliği Mu'tasım zamanında daha da belirgin hâle gelmiştir. Mu'tasım'ın Türk birliklerinin desteğiyle halife olması idarede Türk nüfuzunun etkisini artırmış, bu durum ordu içinde ve diğer unsurlar arasında hoşnutsuzluk yaşanmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Türkler, devletin yeni merkezi Sâmerrâ şehrine nakledilmiş böylece Abbasilerde Türklerin iktidar dönemi olarak adlandırılan Sâmerrâ Devri başlamıştır. Türkler bu dönemde yalnız askerî sahada değil siyasi ve idari alanlarda da söz sahibi olmuşlardır. Ne var ki halifeler, bizzat teşkil ettikleri Türk birliklerine karşı daha sonraki süreçte mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadeleler sonunda tabiatıyla halifeler siyasi ve askerî kuvvetlerini, Türkler ise nüfuzlarını kaybetmeye başlamıştır.[3]

> **HÜLASA**
>
> - Türklerle Araplar arasındaki ilişkiler Cahiliye Dönemi'ne kadar uzanır.
> - Fars toprakları kendilerine açılan Müslümanlar doğuya doğru ilerleyişini sürdürmüştür.
> - Araplar, Mâverâünnehir ve Kafkasya bölgelerinde Türklerle karşı karşıya gelmiştir.
> - Emeviler Dönemi'nde Arap olmayan Müslümanlara karşı uygulanan siyaset mevaliyi olumsuz etkilemiştir.
> - Abbasiler Dönemi'nde Türklerin hâkimiyetindeki topraklara düzenlenen fetih hareketleri hız kaybetmiştir.
> - 751 yılında gerçekleşen Talas Savaşı'nda Karluklular Müslümanlara yardım ederek Çinlilerin mağlup olmasında rol oynamışlardır.
> - Talas Savaşı'nı müteakip Türk-Arap ilişkileri olumlu bir seyir takip etmiştir.
> - Abbasi ihtilaline iştirak eden Türklerin daha sonraki süreçte idaredeki etkinliği artmıştır.
>
> (bk. Abdülkerim Özaydın, "Türklerin İslâmiyeti Kabulü", Türkler Ansiklopedisi, C 4, s. 239-262.)

2. Türklerin İslam Dinine Girişi

7. yüzyılın ortalarında Müslümanlarla ilk teması gerçekleştiren Türkler, Emeviler Devri'nden itibaren İslam Devleti'nin hizmetinde yer almaya başlamışlardır. Türklerin bölge üzerindeki etkinliklerini temin eden Talas Savaşı'ndan sonra geçmişte mücadeleye dayalı Türk-Arap ilişkileri dostane bir hâl almış böylece İslam dini Türkler arasında yayılmaya başlamıştır. İslam'ın münferit olarak benimsenmesi şeklinde başlayan süreç daha sonra Türklerin İslam dinini toplu olarak kabul etmeleriyle neticelenmiştir. İslam'a girmeden önce Gök Tanrı inancına sahip olan Türkler, bununla birlikte muhtelif zamanlarda yaşadıkları çevreye göre de çeşitli dinleri benimsemişlerdi. Ancak bu dinler hiçbir zaman Türklerin karakterine uymamıştır.[4]

Mâverâünnehir'in Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle Türkler İslam'la tanışmış, bölge halkının İslam dinini öğrenmesi yönünde atılan adımlar neticesinde İslamiyet'i kabul edenler olmuştur. Özellikle Kuteybe b. Müslim'in gayretleri bölgenin İslamlaşmasında etkili olmuş ancak Kuteybe'nin öldürülmesinden sonra bu süreç sekteye uğramıştır. Halife Ömer b. Abdülaziz'in Arap olmayan Müslümanlardan alınan cizyeyi halifeliği döneminde kaldırması mevali üzerinde olumlu tesir etmiş, Horasan Valisi Nasr b. Seyyar'ın da gayretleri ile Türklerin yaşadığı bölgede İslam tekrar yayılma imkânı bulmuştur.[5]

---

3 Mahmut Karapınar, "Abbasiler Dönemi Türklerin Siyasi Faaliyetleri", Türkler Ansiklopedisi, C 4, s. 352-363.
4 Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 1-2.
5 Hasan Kurt, "Maveraünnehir'e İslam'ın Girişi", Türkler Ansiklopedisi, C 4, s. 279-287.

Emevilerin Arap üstünlüğüne dayalı siyaseti Abbasiler Dönemi'ne gelindiğinde değişikliğe uğramıştır. Nitekim Abbasi hanedanı kendilerini iktidara taşıyan gayri Arap Müslüman halka iyi davranmış, mevaliden alınan cizye vergisi de bu dönemde kaldırılmıştır. Dolayısıyla Abbasilerin izlediği politika değişikliği Horasan ve Mâverâünnehir coğrafyasında İslam'ın yayılmasına bir ivme kazandırmıştır. Halife Mehdî, Türklerle Araplar arasında oluşan yakınlaşmadan istifadeyle Soğd, Toharistan, Fergâna, Karluk, Uygur ve diğer bazı Türk hükümdarlarına elçiler göndererek onları İslam'a davet etmiştir. Me'mun, Mâverâünnehir'de tam anlamıyla hâkimiyet elde ettikten sonra özellikle bölgedeki hükümdar aileleri arasında İslam dininin yayılması için çaba harcamıştır.

Müslüman hâkimiyetine girmeyen Türk boylarında ise zaman zaman düzenlenen seferler ve ticari faaliyetler neticesinde İslam yayılma imkânı bulmuştur. Samânîler de Türkler arasında İslamiyet'in yayılması için çalışmış, başkent Buhara ve diğer şehirlerde camiler, türbeler ve zamanla bir ilim merkezi hâline gelen ribatlar inşa etmişlerdir. Ribatlarda kalan âlimler ve gaziler bölgede İslam'ın yayılmasında önemli derecede etkili olmuşlardır. Ticaretin en yaygın ve yoğun olduğu Mâverâünnehir ile Harezm bölgesine tüccar kafileleri ile gelen ulema ve sufiler de halk arasında İslam'ı tebliğ ederek İslamlaşma sürecine katkı sağlamışlardır. Netice olarak Türklerin İslam'ı kabul etmeleri 10. yüzyılın başlarından itibaren hız kazanmıştır. İslam'ı resmî olarak kabul eden ilk devlet İdil Bulgarları kabul edilir. Nitekim Bulgar Hükümdarı, Abbasi Halifesi'nden kendilerine İslam dinini öğretecek fakihler göndermesini istemiş Halife de bu talebi memnuniyetle yerine getirmiştir. İslam'ı devlet dini olarak kabul eden ikinci büyük Türk devleti ise Karahanlılar olup onların hâkimiyetindeki Karluk, Yağma ve Çigil gibi boylar arasında İslam büyük oranda benimsenmiştir. Aynı dönemde Oğuzların da Müslüman olmasıyla eski Türk kültürünün hâkim olduğu Siriderya Havzası'nda İslamlaşma hızlanmıştır.[6]

HÂŞİYE

Türkler aşina oldukları tek tanrı anlayışı sebebiyle İslam'ın tevhid inancını kabul etmekte bir zorluk yaşamamışlardır. Türk toplumunda bulunan ozanlar ile mutasavvıf dervişler arasındaki benzerlik ile İslam dininin cihat anlayışı İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında etkili olmuştur.

(Erdoğan Merçil, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi, s. 2-3.)

3. Müslüman Türk Devletleri

Müslümanlığı kabul eden Türkler askerî ve siyasi alanda elde ettikleri güç nispetinde İslam dünyası içerisinde varlıklarını uzun süre devam ettirmişlerdir. Öyle ki bizzat Abbasi halifeleri tarafından vazifelendirilen Türk valiler, gönderildikleri bölgelerde Tolunoğulları, İhşidîler ve Sâcoğulları gibi yarı bağımsız devletler kurmuşlardır. Bu siyasi oluşumlar müstakil devletler olarak ortaya çıkacak olan Türk İslam devletlerinin de bir nevi habercisi olmuştur.[7]

ÖSYM Sormuş!

ÖSYM

Müslümanlığı kabul eden toplumlar, İslamiyet'i kendi kültürel değerleriyle ilişkilendirerek anlamaya ve yaşamaya başladılar. Örneğin, Türkler arasında savaşçı kahramanlar için kullanılan alp ve alperen kavramları, İslamiyet'in kabulüyle birlikte "Allah'ın yüce dinini yayma" ilkesiyle yeniden harmanlanarak gazilik ülküsüne dönüşmüştür.

Bu parçada aşağıdakilerden hangisi vurgulanmaktadır?

A) İslamiyet'in Türklerin yapısına en uygun din olduğu
B) İslami hükümlerle Türklere ait değerlerin kaynaştığı
C) Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle yeni meziyetler kazandığı
D) Türklerin kimliklerini korumalarında İslamiyet'in etkili olduğu
E) Türklerin İslamiyet'in bayraktarlığını uzun bir süre üstlendiği

(2015-YGS)

Cevap: B
Parçada, Türklere ait bazı değerlerle İslam'ın hükümleri arasındaki yakınlığa ve Türklerin Müslüman olduktan sonra bu hükümleri kendi kültürleriyle kaynaştırdığına vurgu yapılmıştır.

6 Abdülkerim Özaydın, "Türklerin İslâmiyeti Kabulü", Türkler Ansiklopedisi, C 4, s. 239-262.
7 Nesimi Yazıcı, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, s. 41-42.

OSMANLI DEVLETİ

- Osman Bey tarafından Söğüt'te kurulmuştur.
- Bir hanedan devleti olan Osmanlılar, hâkimiyetlerinin temelini İslam anlayışından ve Türk geleneğinden almışlardır.

1299-1922

TİMUR DEVLETİ

- Timur tarafından Mâverâünnehir bölgesinde kurulmuştur.
- Orta Asya bozkır geleneğinin son temsilcisi olmuşlardır.

1396-1507

KARAKOYUNLULAR

- Bayram Hoca tarafından Doğu Anadolu'da kurulmuştur.
- Karakoyunlulardan kalma mavi çinilerle süslü Gök Mescit sanat değeri yüksek mimari bir eser olarak kabul edilmiştir.

1351-1469

AKKOYUNLULAR

- Oğuzların Bayındır boyundan Kara Yülük Osman Bey tarafından Doğu Anadolu'da kurulmuştur.
- Anadolu ve İran'da cami, medrese, kervansaray, hastane, türbe ve saray gibi pek çok eser yapmışlardır.

1340-1514

BÂBÜRLÜLER

- Bâbür Şah tarafından Hindistan'da (Delhi) kurulmuştur.
- Kendilerine has bir mimari tarz geliştirmişlerdir. Agra'daki Tac Mahal ulaştıkları medeniyetin en güzel örneğidir.

1526-1858

HAREZMŞAHLAR

- Harezm bölgesini Selçuklular adına fiilen yöneten Harezmşahlardan Atsız tarafından kurulmuştur.
- Moğollarla mücadele etmiş ancak başarılı olamamışlardır.

1097-1231

MEMLÜKLER

- İzzeddin Aybek tarafından Mısır'da kurulmuştur.
- Kölelikten gelme askerlerin tahta çıktığı bir yapıya sahip olması bakımından alışılagelmiş haneden usullerinden farklılık arz etmiştir.

1250-1517

EYYÛBÎLER

- Selahaddin Eyyûbî tarafından Mısır'da kurulmuştur.
- Kudüs'ü Haçlılardan geri alarak Kudüs ve çevresinde hâkim olan ilk Türk İslam devletidir.

1171-1250

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

- Selçuk Bey tarafından İslam ülkeleri ile Türk ülkelerinin birleştiği bir uç şehir olan Cend'de kurulmuştur.
- Alparslan zamanında yapılan Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır.

1040-1157

GAZNELİLER

- Alp Tegin tarafından Afganistan'da kurulmuştur.
- En önemli hükümdarları Gazneli Mahmut İslam'ı Hindistan'da yaymıştır.

963-1186

KARAHANLILAR

- Bilge Kül Kadir Han tarafından Orta Asya'da kurulmuştur.
- İslam'ı kabul ederek Türk İslam medeniyetinin temellerini atmışlardır.

840-1212

İDİL (VOLGA) BULGAR DEVLETİ

- Volga Nehri'nin orta havzasında kurulmuştur.
- İslam'ı kabul ederek İslam topraklarının en kuzey sınırını oluşturmuşlardır.

7-15. yy

İnfografik 6.1
Müslüman Türk Devletleri

4. Türklerin İslam Dünyasındaki Faaliyetleri

Türklerin büyük gruplar hâlinde Müslüman oldukları bir dönemde Selçuklular liderliğinde İslam dünyasına hâkim olan Oğuzlar, İslam tarihinde yeni bir dönemi başlattılar. Türkler bir taraftan Abbasi Halifeliği'ni iç ve dış güçlere karşı savunurken diğer taraftan Haçlı Seferlerine karşı koydular. Batı Anadolu'nun kuzeyinde bir Türkmen beyliği olarak ortaya çıkan Osmanlılar da İslam coğrafyasının birliğini sağlayarak bu birliğin devamı için çalışmıştır. Nitekim hem Selçuklu hem de Osmanlılar İslam medeniyetinin gelişmesi ve yerleşmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

4.1. Selçuklular ve Abbasi Halifeliğinin Korunması

Selçuklular tarih sahnesine çıktıklarında Sünni İslam dünyasının liderliğini Abbasi halifeliği temsil ediyordu. 10. yüzyılın ortalarına doğru siyasi gücünü gittikçe kaybeden Abbasi Devleti, Büveyhîlerin 945 yılında Bağdat'ı işgaliyle yeni bir sürece girdi. Bir asrı aşan bu zaman diliminde halifelik, Şiî Büveyhî hâkimiyeti altında büyük bir itibar kaybına uğradı. Öyle ki bütün yetkileri ellerinden alınan halifeler siyasi ve askerî otoritelerini kaybettiler. Sünni anlayışı benimseyen Selçuklular ise 10. yüzyıldan itibaren batı istikametinde İslam ülkelerine göç ve akınlara başlamışlardı. Önce Mâverâünnehir'e, sonra Horasan'a yerleşerek siyasi ve askerî bir güç hâline geldiler. Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah, 1038'de Nişabur'un Selçuklular tarafından ele geçirilmesi üzerine Tuğrul ve Çağrı beylerden yağma ve tahripten kaçınarak şehirlerde imar faaliyetlerine girişmelerini istedi. İslam beldelerini koruma hususunda Halife'nin emrinde olduklarını bildiren Tuğrul Bey hâkimiyeti altındaki yerlerde Halife adına hutbe okuttu.

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1040'ta Dandanakan Zaferi'ni müteakiben Abbasi Devleti'ne gönderdiği mektupta Halife'ye bağlılığına karşılık kendi devletlerinin tanınmasını istedi. Kâim Biemrillah da hem Büveyhî sultasından kurtulabilmek hem de siyasi ve askerî gücünü yeniden kazanmak için doğuda egemen bir güç hâline gelen Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti. Yapılan davet üzerine Selçuklu Sultanı 1055 yılında Bağdat'a girerek Büveyhî hâkimiyetine son verdi. Tuğrul Bey'i büyük bir coşkuyla karşılayan Halife kendisine "Rükneddin" unvanını verip ardından da adına hutbe okunmasını emretti. Böylece Abbasi hilafeti Selçuklu himayesi altına girmiş oldu.[8]

Bağdat'ta on üç ay kalan Tuğrul Bey'in kardeşiyle iktidar mücadelesinden dolayı şehirden ayrılmasını fırsat bilen Şiîler tarafından 1058'de Bağdat yeniden işgal edildi. Abbasi hilafetinin ilga edildiği şehirde bir yıl boyunca Fatımî Halifesi adına hutbe okutuldu. Bu durum Selçukluları yeniden harekete geçirdi.

HÂŞİYE

İslam tarihinde ilk defa Tuğrul Bey zamanında, halifenin yetkileri bir anlaşmayla sultana devredilmiş, halife sadece İslam ümmetinin dinî lideri olarak kalmıştı. Buna göre biri dinî diğeri devlet işleriyle ilgilenen iki lider İslam dünyasını idare etmiştir. Ancak otoritede eşitlik söz konusu olmayıp halifenin Müslümanlar üzerindeki nüfuzu oldukça güçlü olmuştur.

[bk. André Miquel, İslam Medeniyeti Doğuştan Günümüze, C 1, s. 246.]

Görsel 6.1
İran'da bulunan Tuğrul Bey türbesi
(Fotoğraf: Kemal Özkurt)

8 bk. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", Türkler Ansiklopedisi, C 4, s. 659-664.

Görsel 6.2
Türkmenistan'da bulunan Sultan Sencer Türbesi
(Fotoğraf: Dawud Orazsahedov)

ÖSYM Sormuş!

ÖSYM

Selçuklular, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan 1176 Miryokefalon Savaşı'na kadar geçen sürede hem Bizans ve Haçlı saldırılarını durdurmak hem de Türk beylikleriyle özellikle de Danişmentliler ve Suriye'deki Eyyubilerle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Bu durumun aşağıdakilerden hangisine neden olduğu savunulabilir?

A) Anadolu'nun hızla Türkleşmesine

B) Bizans ve Haçlılara karşı Anadolu'da Türk siyasi birliğinin sağlanmasına

C) Anadolu Selçuklularının sosyal ve ekonomik gelişiminin yavaşlamasına

D) Selçuklularda merkezî yönetim anlayışının değişmesine

E) Hanedan üyeleri arasındaki taht kavgalarının azalmasına

2014-YGS

Cevap: C

Metinde Selçukluların birçok cephede mücadele ettiği belirtilmiştir. Söz konusu mücadeleler sebebiyle sosyal ve ekonomik alanlarda gelişmesinin yavaşladığı sonucu çıkmaktadır.

İktidar mücadelesini tamamlayan Tuğrul Bey, yeniden Bağdat'a döndü ve şehri Fâtımî hâkimiyetinden kurtararak Halife'ye itibarını iade etti.

Halife Kâim Biemrillah kendisini ikinci defa Şîîlerin baskısından kurtaran Tuğrul Bey'i minnettarlığının ifadesi olarak "Doğunun ve Batının Sultanı" unvanıyla taltif etti ve adına hutbe okuttu. Ardından da egemenliği altındaki bütün toprakların yönetimini Tuğrul Bey'e devrettiğini duyurdu.[9] Böylece Abbasi Halifesi'nin siyasi yetkilerini kendi rızası ile sultana devrettiği ve sadece dinî bir lider olarak kaldığı resmen tescil edilmiş oldu. Bu durum sonraki Selçuklu sultanları döneminde de sürdü. Selçuklular Bağdat'ta asayişi sağladıktan sonra Mekke ve Medine'deki Fatımî hâkimiyetine son verdiler. Böylece Kuzey Afrika ve Endülüs dışındaki İslam ülkelerinde birlik sağlanmış oldu.

Tuğrul Bey'in 1063'te vefatının ardından yerine Çağrı Bey'in oğlu Alparslan geçti. Abbasi Halifesi ile ilişkilerini geliştirmeye büyük özen gösteren Alparslan, okuttuğu hutbelerde kendinden önce halifenin adını ve unvanlarını zikretmiştir, buna mukabil Abbasi Halifesi Kâim Biemrillah da kendisine "Büyük Sultan" unvanını vermiştir. Böylece Alparslan Dönemi'nde de Selçuklu Devleti'ne bağlı bir kurum olarak varlığını sürdüren halifeliğin itibar ve saygınlığı artmıştır.

Alparslan'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melikşah, Selçuklu sultanlarının himaye ettikleri halifelere biat etme geleneğini sürdürerek Mısır ve Suriye'de Fatımîlere karşı mücadele etmiştir. Melikşah'ın ölümünden sonra kardeşler arasındaki taht mücadelelerinde genellikle tarafsız kalan Abbasi halifeleri Bağdat'a hâkim olan taraf adına hutbe okutmuşlardı. Sultan Sencer'in 1157'de ölümünü müteakip Bağdat'ta, Selçuklular adına okunan hutbeler tamamen kaldırılmıştır.[10]

Abbasi halifeleri yarım asır boyunca Selçukluların siyasi hâkimiyetleri altında varlıklarını devam ettirdiler. Selçuklular da halifelik merkezine Türk devletinin bir vilayeti, başkentten sonra gelen ikinci büyük şehri gözüyle bakmışlar ve daima saygı gösterdikleri halifeyi kendi tebaaları olarak saymışlardır.

9 bk. Süleyman Genç, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", Türkler Ansiklopedisi, C 4, s. 639-658.
10 bk. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", Türkler Ansiklopedisi, C 4, s. 664-667.

4.2. Haçlı Seferleri Karşısında Anadolu Selçukluları

Haçlı Seferleri, 11. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'nın "kutsal toprakları kurtarmak" sloganı ile Türkleri Anadolu'dan atmak ve bütün Yakın Doğu'yu ele geçirmek için başlattığı bir harekettir. İlki 1096 yılında gerçekleştirilen Haçlı Seferleri, 1291'de Latin Hıristiyanların doğuda son merkezleri olan Akka'dan çıkarılmalarına kadar süren yaklaşık iki yüzyıllık bir dönemi kapsar. Bu dönem içinde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden çok büyük kitleler bir araya getirilerek dokuz sefer düzenlenmiş, bu seferler haricinde bazı küçük girişimler de olmuştur.

Selçuklu Devleti'ni yıkarak Anadolu'daki Türk varlığını ortadan kaldırmayı hedefleyen Haçlı ve Bizans ordularının tehdidi ile karşı karşıya kalan Sultan I. Mesud, sabırlı ve ihtiyatlı savaş taktiğiyle Bizans ve Haçlıları mağlup etmiştir. Uyguladığı siyaset ile Türkler için Anadolu'yu emniyetli bir vatan haline getirmiş ve Batı dünyasına Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu gerçeğini kabul ettirmiştir. Nitekim Batı, II. Haçlı Seferi sonrasında Türklerin büyük bir gayretle savundukları Anadolu'yu "Turkia" adıyla anmaya başlamıştır.

(bk. Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, s. XV-XVI;
Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, s. 295.)

- **I. Haçlı Seferi (1096-1099):** Anadolu üzerine yapıldı. Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik Haçlıların eline geçti. Sultan I. Kılıç Arslan baskın savaşları düzenleyerek Haçlılara büyük kayıplar verdirdiyse de onları durdurmada başarılı olamadı ve 1099'da Kudüs Haçlılar tarafından ele geçirildi.

- **II. Haçlı Seferi (1147-1149):** Alman İmparatoru ve Fransız Kralı'nın yardımıyla düzenlendi. Haçlılar Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud karşısında başarısız oldular.

- **III. Haçlı Seferi (1189-1192):** Selahaddin Eyyûbî'nin 1187'de Haçlılardan geri aldığı Kudüs'ü yeniden ele geçirmek amacıyla düzenlendi. Fransız ve İngiliz Kralı ile Alman İmparatoru'nun bizzat katıldığı Haçlı seferi Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın başarılı savunmasıyla hedefine ulaşamadı.

- **IV. Haçlı Seferi (1202-1204):** Kudüs'ü almak için düzenlendiyse de Bizans'taki iç karışıklık nedeniyle Haçlıların hedefi İstanbul oldu. Haçlılar, 1204'te işgal ettikleri İstanbul'u yağmaladılar ve 1261 yılına kadar hüküm süren bir Latin İmparatorluğu kurdular.

İnfografik 6.2
Haçlı Seferlerinin güzergâhları

4.3. İslam Coğrafyasının Korunmasında Osmanlıların Rolü

Batı Anadolu'nun kuzeyinde bir Türkmen beyliği olarak ortaya çıkıp zamanla üç kıtaya yayılan ve Türk-İslam dünyasında en uzun ömürlü devlet olan Osmanlı Devleti, Bitinya bölgesinde (Bilecik-Bursa-İznik) kuruluşunu tamamladıktan sonra özellikle batı ve doğu istikametinde büyümeye başlamıştır. Batı istikametinde yapılan fetihlerle Balkanların hâkimiyeti, doğu istikametinde yapılan ilhaklarla da Anadolu'nun siyasi birliği sağlanmıştır. Fatih Sultan Mehmet Devri'nde Osmanlı Devleti'nin sınırları Tuna'dan Fırat'a kadar ulaşmıştır. II. Bayezid Devri'nde İran Safevî Devleti ile Doğu Anadolu'nun, Memlük Devleti ile Güneydoğu Anadolu'nun hâkimiyetini sağlama hususunda mücadele edilmiştir. Yavuz Sultan Selim ile Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde yapılan İran, Suriye, Mısır, Irak, Yemen ve Hint seferleri sonucu Osmanlı Devleti büyük bir alana hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti böylece 11. asırda bozulan İslam siyasi birliğini coğrafi olarak yeniden tesis etmiştir. 1517'de Mısır'a hâkim olan Yavuz Sultan Selim saltanat ve hilafeti birleştirerek devletin gücünü artırmıştır. [11]

Görsel 6.3
Balkanlardaki Osmanlı mirası: Mostar Köprüsü

Osmanlı, 15. ve 16. yüzyıllarda gerçekleştirdiği fetihlerle bir dünya devleti hâline gelmişti. Nitekim Endülüs, Kuzey Afrika ve Hindistan gibi coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar bu sebeple Osmanlıyı bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Müslümanlar gayrimüslimlerin saldırı ve baskılarına karşı zor durumda kaldıklarında Osmanlıdan yardım talep etmişlerdir. Gerek uzaklık gerekse dâhili sorunlar sebebiyle Osmanlı Devleti zaman zaman yardım etmekte zorlansa da İslam coğrafyasının yabancı işgali altına girmemesi için mücadele etmiştir.

Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere üç kıtada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının genişlemesiyle hâkimiyeti altına giren dinî ve etnik grupların çeşitliliği artmıştı. Öyle ki Osmanlı topraklarında Türk, Arap, Boşnak ve Arnavut gibi Müslüman toplulukların yanında, Müslüman olmayan farklı etnik kökenden din ve mezheplere mensup topluluklar da yaşıyordu. Osmanlı idaresi tek bir çatı altında toplanan farklı millet ve etnik grupları adaletle yönetmiştir. Sistemli bir iskân politikası uygulanarak fetihler kalıcı hâle getirilirken din ve ibadet özgürlüğü politikası ile fethedilen yerlerde halkın sempatisi kazanılmıştır. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler yan yana ibadet etme ve kendi kültürel kimliklerini zenginleştirme imkânı bulabilmişlerdir. Osmanlıların uyguladığı bu çok kültürlü yaşam sayesinde asırlardan beri din ve mezhep kavgalarının yaşandığı Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlarda huzur ve asayiş sağlanmıştır.[12] Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu politika, coğrafi sınırların uzunca bir süre korunmasında önemli bir faktör olmuştur.

HÂŞİYE

Endonezya'daki Müslüman Açe Sultanlığı 16. yüzyılda Portekiz saldırılarına karşı Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmişti. II. Selim Osmanlıya bağlılıklarını bildiren Açelilere askerî birlik ve savaş malzemesinin yanında meslek erbabı ve sanatkâr kimseler de göndermiştir. Osmanlılar ile Açeliler arasındaki münasebetler asırlarca devam etmiştir. Sıkıntılı zamanlarında Türklere yardım etmekten geri kalmayan Açeliler Kırım Savaşı'nda savaş harcamalarına maddi katkıda bulunarak Osmanlıya desteklerini bir defa daha ortaya koymuşlardır.

(bk. İsmail Hakkı Göksoy, "Güneydoğu Asya İslâm Ülkelerinde Türk İzleri", Türkler Ansiklopedisi, C 9, s. 618-625.)

11 bk. Mustafa Alkan, "Osmanlı Devletinin 'İslam Birliği' Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması", Gazi Akademik Bakış Dergisi, C 9, S 18, s. 20-30.
12 bk. Uğur Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S 8, s. 58-63.

İslam'ın Afrika'da yayılmaya başladığı 7. asırdan itibaren Müslüman Araplar birçok bölgede kısa zamanda hâkimiyet tesis etmişlerdi. Osmanlı Devleti 16. ve 20. yüzyıl arasında bugünkü Fas Devleti'nden kıtanın güneydoğusundaki Somali'ye kadar günümüzde mevcut on üç devletin topraklarını hâkimiyeti altına aldı. Zamanla buralara yerleşen Türk aileler güçlü eyalet düzeni içerisinde yarı bağımsız bir devlet gibi hüküm sürdüler. Kuzey Afrika sahillerini Avrupalılar ele geçirmeye başlayınca Müslüman halk Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Türk denizcileri sayesinde Kuzey Afrika sahillerinin birer birer Osmanlı eyaletlerine dönüşmesi sağlandı. 16. asırda Afrika'daki Müslümanların tamamına yakını Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş oldu.[13]

HÂŞİYE

II. Mahmud'un emriyle Mescid-i Nebi'de tamirat ve düzenlemeler için hazırlıklar başladı. Sultan Kayıtbay tarafından hücre-i saâdetin üzerine yaptırılan ve "kubbetü'l-hücre" veya "Kubbetü'n-nûr" diye anılan kubbenin yerine taştan yeni bir kubbe yapıldı, üstü de kurşunla kaplanarak yeşile boyandı. Günümüze kadar gelen ve Mescid-i Nebi'nin simgesi olan bu kubbe renginden dolayı "Kubbetü'l-Hadrâ" adıyla anılmaktadır.

(Mustafa Sabri Küçükaşçı, Nebi Bozkurt, "Medine", DİA, C 29, s. 284.)

4.4. Osmanlıların Kutsal Topraklara Hizmetleri

Yıldırım Bayezid'den itibaren Mekke ve Medine halkına her yıl yardımlar gönderen Osmanlı padişahları Yavuz Sultan Selim'in Hicaz bölgesini Osmanlı topraklarına katmasından sonra kendilerini Mekke ve Medine'nin hizmetkârı ve koruyucusu görmüşlerdir. Bu tarihten itibaren "Hâdimü'l-Haremeyn" unvanını kullanan padişahlar bölgenin ihtiyaçlarını karşılamak için hazineden Mekke ve Medine için özel bütçe ayırmışlardır.

Osmanlı padişahları hac zamanı geldiğinde Mekke ve Medine halkına dağıtılmak üzere "surre" adı verilen para, altın ve değerli hediyeler gönderirlerdi. I. Dünya Savaşı'nın zorlu koşullarında dahi Osmanlılar Hicaz'a surre alayı tertip etmekten geri kalmamışlardır. Kâbe örtüsünün her yıl değiştirilmesi de padişahların Haremeyn sorumlulukları arasında sayılırdı. III. Ahmet zamanından itibaren İstanbul'da dokunmaya başlanan Kâbe örtüsü yenisiyle değiştirilmek üzere surre alayı ile yollanmıştır.[14]

Osmanlı sınırları içinde yer alan kutsal topraklarda hastane, medrese, sebil, su kuyusu gibi imar faaliyetlerini yürüten birçok vakıf kurulmuştur. Yol güzergâhlarının bakımı, onarımı, emniyetinin sağlanması ve hacıların ziyaretini kolaylaştırmanın yanı sıra burada yaşayan fakirler, görevliler, seyyit ve şerifleri gözeten vakıflar da kurulmuştur. Burada yaşayanların ihtiyaçlarının büyük bir kısmı devlet hazinesi ya da vakıflar aracılığıyla karşılandığı gibi Haremeyn'de oturanlardan vergi de alınmamıştır.[15]

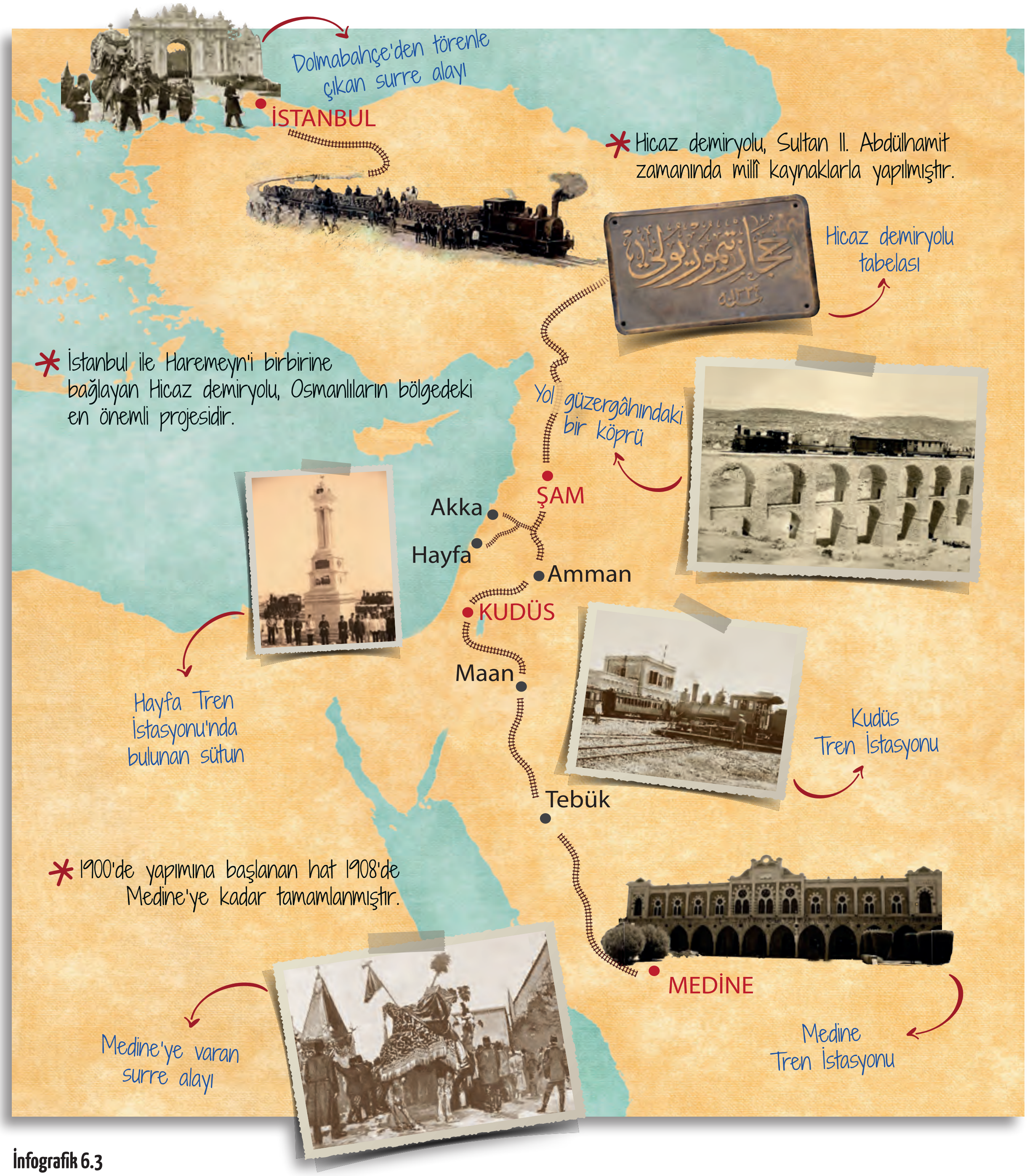

Görsel 6.4
Mescid-i Nebi'deki Osmanlı izi: Kubbetü'l-Hadrâ

Kurulduğu yıllardan itibaren kutsal topraklara ayrı bir önem veren Osmanlı Devleti bölgenin imarı için hiç bir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Osmanlı sultanlarının Haremeyn bölgesinde yaptığı düzenlemelerin merkezinde Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi yer almıştır. Osmanlı padişahları Mescid-i Haram'a yedinci minareyi ekletmiş, kıymetli kandiller ile aydınlatılan mescidin zeminini yenilemiş, Kâbe ve bazı minareleri tamir ettirmiştir. Yine metaf alanının çevresinde kubbe ve revaklar yapılmıştır. Kâbe'de bulunan "altın oluk" bir Osmanlı hatırası olarak günümüze erişmiştir. Kanuni zamanında mescidin yanı başına medreseler inşa edilmiştir.

13 bk. Ahmet Kavas, "Afrika'da Türklerin Hâkimiyeti ve Kurdukları Devletler", Türkler Ansiklopedisi, C 9, s. 575-580.
14 Münir Atalar, Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümâyun ve Surre Alayları, s. 119-124; Ş. Tufan Buzpınar, "Surre", DİA, C 37, s. 567-569.
15 Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Haremeyn", DİA, C 16, s. 153-154.

II. Selim zamanında ise mescidin çevresindeki binalar kaldırılmış ve şehrin su şebekesi yenilenmiştir. Osmanlılar Dönemi'nde Mescid-i Nebi'de en kapsamlı çalışmalar Sultan Abdülmecit tarafından yaptırılmış, genişletilen ve yenilenen mescidin dört bir yanı hatlarla tezyin edilmiştir. Medine'de de birçok medrese, imaret ve hastane kuran Osmanlılar bunun yanında şehre gelenlerin konaklayabileceği ribatlar inşa etmiştir. Mekke ve Medine'nin su ihtiyacını karşılamak için çeşmeler ve hamamlar yaptırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk elektrik tesisatının Mekke ve Medine'ye kurulması devletin kutsal topraklara olan ilgisinin açık bir örneğidir.[16]

İnfografik 6.3
Osmanlının kutsal topraklara hizmetlerinden surre alayı ve Hicaz demiryolu

16 Mustafa Sabri Küçükaşcı, Nebi Bozkurt, "Mescid-i Nebevî", DİA, C 29, s. 281-290; Zekeriya Kurşun, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S 9, s. 281-311.

4.5. Selçuklu ve Osmanlıların İslam Medeniyetine Katkıları

Selçuklular ve onun mirasını devralan Osmanlılar hâkimiyeti altındaki bölgelerde kurdukları müesseselerle İslam kültür ve medeniyetinin gelişip yayılmasında büyük pay sahibi olmuşlardır. Selçuklu ve Osmanlılar İslam dünyasının her tarafını cami, medrese, kütüphane, hastane, imaret, zaviye ve kervansaraylarla imar etmiş iki büyük hanedanlıktır.[17]

Hem Şiî Fatımîlerle hem de Bizansla mücadelesinde önemli üstünlükler elde eden Selçuklular İslam dünyasına liderlik etmiştir. Başta Nizamiye Medresesi olmak üzere kurdukları eğitim kurumlarında İslam dışı bazı düşüncelere karşı koymuşlardır. Selçuklular topraklarındaki bilginleri inanç farkı gözetmeksizin himaye etmiş, bu dönemde fıkıh, tefsir, hadis ve kelam gibi İslami disiplinlerde önemli âlimler yetişmiştir. Dinî ilimlerin yanı sıra matematik, astronomi, tıp ve felsefe gibi ilimlerin okutulduğu medreselerde de pek çok ilim insanı yetişmiştir. Cüveynî, Gazzâlî, Fahreddin er-Razî, İmam Serahsî, Ebu İshak eş-Şirazî ve Muhammed b. Yahyâ en-Nisâburî, Zemahşerî, Muhammed Beyhakî ve Ömer Hayyam Selçuklu Dönemi'nde yetişen önemli şahsiyetlerden bazılarıdır.[18]

Görsel 6.5
Bir Selçuklu eseri: Erzurum Çifte Minareli Medrese

Selçukluların darüşşifa ismiyle inşa ettiği hastaneler tıp alanının öncü kurumları olmuştur. Sultan Alparslan zamanında açılan yeni hastanelerde ünlü hekimler görev yapmıştır. Müslüman hekimlerin eserleri Latinceye çevrildikten sonra Avrupa tıp fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Selçuklular; eczacılık, kimya, botanik, biyoloji ve fen bilimleri yanında mimarlık ve güzel sanatlar konusunda da önemli eserler bırakmışlardır. Mirasının önemli bir kısmı Moğollar tarafından tahrip edilmiş olmasına rağmen günümüze ulaşan eserler dikkate alındığında Selçukluların büyük bir medeni birikime sahip olduğu görülmektedir.[19]

Türk-İslam dünyasının en uzun ömürlü devleti olan Osmanlılar aynı zamanda İslam medeniyetinin son ve en görkemli imparatorluğudur. İlim, kültür, sanat, mimari gibi pek çok alanda ortaya koyduğu eserler ve yetiştirdiği insanlar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti Orta Asya'dan gelenek hâlinde aldığı değerlere ve hükmettiği coğrafyada karşılaştığı farklı kültür mirasına sahip çıkmasıyla Türk-İslam medeniyetinin kudretli bir temsilcisi olmuştur.

Osmanlılar âlimlere değer vermiş, onları himaye ederek devlet kademelerinde görevlendirmiştir. Altı asırlık tarihi boyunca sınırlarında Bursa, Edirne,

HÂŞİYE

Eserlerini Anadolu Selçukluları Dönemi'nde veren Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin düşüncesiyle ilgili Doğu'da ve Batı'da pek çok çalışma yapılmıştır. Onun görüşleri, hakkındaki çalışmalar ve eserlerinden yapılan tercümeler vasıtasıyla bugün dünyada geniş bir kitleyi etkilemiştir.

(bk. Reşat Öngören, "Mevlana Celaleddin-i Rumi", DİA, C 29, s. 446.)

17 Yaşar Bedirhan, Zeki Atçeken, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, s. 174.
18 İbrahim Kafesoğlu, Selçuklular ve Selçuklular Tarihi Üzerine Araştırmalar, s. 110-116.
19 Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, s. 401-402.

İstanbul, Üsküp ve Saraybosna gibi önemli kültür ve bilim merkezleri ortaya çıkmıştır. Orhan Gazi Dönemi'nde İznik'te kurulan İlk Osmanlı medresesine devrin önemli âlimlerinden Dâvûd-i Kayserî görevlendirilmiştir. 19. yüzyıla kadar etkisini sürdüren Enderun'da ise idari ve askerî kadrolar yetiştirilmiştir. Fatih Sultan Mehmet zamanında açılan Sahn-ı Semân ve ondan bir asır sonra açılan Süleymaniye medreseleri ile Osmanlı, eğitimde asrının zirvesi sayılabilecek kurumlarını oluşturmuştur.[20]

I. Murad Dönemi'nin meşhur âlimi ve ilk Osmanlı Şeyhülislamı Molla Fenârî'den ders alan Kadızâde-i Rûmî, Osmanlıların ilk matematikçisidir. Hocasının tavsiyesi üzerine gittiği Mâverâünnehir'de yazdığı eserleri ve yetiştirdiği öğrencileri ile Osmanlı astronomi ve matematiğinin temellerini atmıştır. Büyük astronom ve matematikçi Ali Kuşçu onun öğrencisidir. İstanbul'da bir gözlemevi kuran Takıyyüddin Mehmet ise Osmanlı bilim tarihinin köşe taşlarından biridir. Osmanlı ilmiye teşkilatının kurulmasında ve Osmanlı hukuk sisteminin yerleşmesinde Molla Hüsrev ayrıca zikredilmelidir.[21]

Hem ülke içi hem de komşu devletlere yaptığı seyahatlerini kaleme alan Evliya Çelebi ile Keşfü'z-Zünûn isimli eseri birçok Batı diline çevrilen Kâtip Çelebi dikkate değer simalar arasındadır. Pîrî Reis, çizdiği iki dünya haritası ve yazdığı Kitâb-ı Bahriyye isimli eseriyle büyük ün kazanmıştır. Mimaride ünü bütün dünyaya yayılan Sinan; yaptırdığı cami, köprü, külliyelerle imparatorluğun dört bir yanını aynı zamanda bir sanat galerisine çevirmiştir. Sinan'ın mimarbaşı sıfatıyla ilk gerçekleştirdiği iş olan Haseki Külliyesi; Şehzade Camii, Süleymaniye Camii, Selimiye Camii, Drina Köprüsü, Çinili Hamam onun yüzlerce eserinden birkaçıdır. Sultan Ahmet Camii ise Sinan'ın öğrencisi olan bir başka büyük mimar Sedefkâr Mehmet Ağa tarafından yapılmıştır.[22]

Şeyh Hamdullah, Ahmed Karahisârî, Hafız Osman, İsmail Zühdî, Mustafa Râkım, Kazasker Mustafa İzzet, Mahmud Celâleddin, Mehmed Şevki ve daha nice hattat Osmanlı kültür ikliminde yetişmiş ve hat sanatını zirveye taşımışlardır.[23] Hâfız Post, Osman Dede, Buhûrîzâde Mustafa Itrî, Köçek Derviş Mustafa Dede ve Hammâmizâde İsmail Dede Efendi Osmanlı Dönemi Türk müziğinin en önemli isimleri arasında sayılabilir. Tezhip, minyatür, ebru ve çini alanlarında da eser veren sanatkârların günümüze ulaşan eserleri Osmanlının bu konuda da devrinin

ÖSYM Sormuş!

1526-1585 yılları arasında yaşamış, Osmanlı Devleti'nde müderrislik ve kadılık yapmış, III. Murat Dönemi'nde İstanbul'da bir rasathane kurarak gözlemlerde bulunmuş ünlü bilim adamı aşağıdakilerden hangisidir?

A) Molla Lütfi
B) Ali Kuşçu
C) Kâtip Çelebi
D) Takıyüddin Mehmet
E) Matrakçı Nasuh

(2012-LYS)

Cevap: D

Metinde Takıyüddin Mehmet'e ait bilgiler verilmiştir.

Görsel 6.6
"Sakın terk-i edebden kûy-i mahbûb-i Hudâ'dır bu
(Saygıda kusur etme sakın, burası Allah'ın habibinin mahallesidir.)"
(Hattat Murat Necmi)

20 Mehmet İpşirli, "Medrese", DİA, C 28, s. 327-328.
21 İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlılar", DİA, C 33, s. 548-556.
22 bk. W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 76; Turgut Cansever, Mimar Sinan, s. 71-72, 400.
23 bk. Süleyman Berk, Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı, s. 21-47.

ilerisinde olduğunu göstermektedir. Osmanlıda edebiyat denince akla gelen ilk tür şiiridir. Divan şiiri başlığında incelenen Osmanlı Dönemi şiirinde Süleyman Çelebi, Necati Bey, Fuzuli, Baki, Nabi, Neşati, Nefi, Şeyh Galip, Nedim gibi kendi asırlarının büyük şairleri yetişmiştir.[24]

Selçuklu ve Osmanlı sadece mekânı değil ortaya koydukları eserlerle âdeta zamanı da fetheden bir anlayışla hareket etmişlerdir. Böylelikle dinin daha geniş bir alana yayılmasının yanında büyük bir İslam medeniyeti de teşekkül etmiştir.

Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin gayretleriyle İslam daha geniş bir alana yayılmakla kalmamış bu coğrafyada üretilen ilim ve kültür İslam uygarlığının gelişmesine de büyük katkıda bulunmuştur.

5. İslam Dininin Yayılmasında Türklerin Rolü

Türklerin Müslüman olmaları İslam tarihinin olduğu kadar dünya tarihinin de en önemli olaylarından birisidir. Türkler kurdukları güçlü devletler ile İslam'ın Hindistan'dan Orta Avrupa'ya kadar yayılmasında, İslam kültür ve medeniyetinin bu bölgelerde yerleşip gelişmesinde başat rol üstlenmişlerdir. Bu bakımdan İslam dininin ve medeniyetinin ilk mensupları olan Araplardan ve kendilerinden daha önce Müslüman olan milletlerden daha fazla bu tarihî görevi sürdürmüşlerdir.[25]

5.1. Orta Asya'da İslam Dininin Yayılması

Orta Asya günümüzde Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ı içine alan Moğolistan ile Hazar Denizi arasında kalan coğrafyayı ifade etmektedir. Dünya tarihinin biçimlenmesinde önemli etkileri olan birçok devletin kurulduğu Orta Asya, tarihin mühim merkezlerinden birisidir. Türklerin ana yurdu kabul edilen Altay dağları bu bölgededir.

Görsel 6.7
İslam'ın yayılmasında etkin rolü olan sufilerden Ahmed Yesevî'nin Kazakistan'da bulunan türbesi

Abbasilerin kuruluş yıllarından itibaren Türklerin İslam'ı benimsemeye başlamaları Samânîlerle ivme kazanmıştır. Samânîler Türkler arasında İslam'ı yaymak için büyük gayret göstermişlerdir. Samânî Hükümdarı İsmail b. Ahmed 893'te Talas'ı fethettikten sonra büyük bir kiliseyi camiye çevirmiştir. Ayrıca Samânîler; Buhara, Özkent, Taşkent gibi şehirlerde cami, türbe ve ribatlar inşa ederek İslam kültürünün yerleşmesine çalışmışlardır. Müslüman Türklerin yaşadığı şehirlerde kurulan kültürel ve ticari münasebetler sayesinde İslam, Türkler arasında yayılma imkânı bulmuştur. Ticaretin canlı olduğu bölgelerden birisi de Harezm olmuştur. Ticaret kafileleriyle buraya gelen din bilginleri ve sufiler, halk arasında İslam'ın yayılmasına çalışmışlardır.[26]

Harezmli tüccarlar hiçbir Müslüman beldeyle sınır bağlantısı olmayan İdil Bulgarlarının İslam'ı kabul etmelerinde etkili olmuşlardır. Bulgar hakanının da Müslüman olarak Abbasi Halifesi'ne bağlılığını bildirmesiyle İdil Bulgarları, İslam'ı resmî din olarak kabul eden ilk Türk devleti olmuştur.[27]

Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm süren ilk Müslüman Türk hanedanı Karahanlılardır. Karahanlı Hakanı Satuk Buğra'nın Müslüman olması Türk-İslam tarihinde bir dönüm noktasıdır. Satuk Buğra Müslüman olduktan sonra İslam'ın Karahanlıların batısındaki topraklarda yayılması için çalışmıştır. Karahanlı kültürüne mensup ünlü sufi Ahmed Yesevî de eserleriyle Türk toplulukları arasında İslam'ın yayılmasında çok etkili olmuştur.[28] Karahanlı Dönemi'nde yazılan Kutadgu Bilig ve Divânü Lügâti't-Türk gibi eserler Türk-İslam medeniyetine ait önemli örnekler arasındadır. Karahanlı hükümdarları, devletin sınırlarını Aral gölüne ve Ceyhun nehrine kadar genişletmişler, özellikle Orta Asya'daki Türklerin Müslüman olmalarında büyük pay sahibi olmuşlardır.[29]

---

24 bk. Cinuçen Tanrıkorur, Osmanlı Dönemi Türk Mûsikisi, s. 35-39; A. Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 21-22.
25 bk. Salim Koca, "Türkler ve İslâmiyet", Erdem Dergisi, C 8, S 22, s. 263.
26 Abdülkerim Özaydın, "Türklerin İslâmiyeti Kabulü", Türkler Ansiklopedisi, C 4, s. 255.
27 Osman Çetin, Türk-İslâm Devletleri Tarihi, s 7.
28 bk. Nesimi Yazıcı, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, s. 80-104.
29 Yakup Anat, Ahmet Almaz, Karahanlılar Tarihi, s. 215.

HÂŞİYE

11. ve 12. yüzyıllarda Hint toplumu sıkı bir kast sistemi üzerine kuruluydu. Hindu kast düzenine dâhil olanlar şehirlerde yaşıyorlardı ve geniş imkânlara sahiptiler. Diğerleri ise şehirlerin varoşlarında yaşamaya zorlanıyordu, zira kast dışı Hinduların (paryalar) bulundukları yeri kirlettiklerine inanılıyordu. Müslümanların fethettikleri şehirlerin halkına müsamahakâr davranmaları ise özellikle kast dışı Hinduları cezbetmiş ve İslam'ı kabul etmelerini sağlamıştır. Bunda sufilerin de çok etkisi olmuştur.

(bk. Khaliq Ahmad Nizami, "Hindistan", DİA, C 18, s. 86.)

Selçuklu hanedanından Müslüman olan ilk şahıs Selçuk Bey'dir. O, Buhara ve Harezm'e elçiler gönderip kendilerine İslam'ı öğretecek kişiler talep etmiştir. Bu tarihten sonra Oğuzlar arasında İslam hızla yayılmaya başlamıştır. Cend'i ele geçirip devletinin merkezi hâline getiren Selçuk Bey'e İslam'ı yayma çabaları sebebiyle "el-Melikü'l-Gazî" denilmiştir.[30]

5.2. Hint Yarımadası'nda İslam Dininin Yayılması

Hint Yarımadası'ndaki İslam fetihleri Emeviler Dönemi'nde başlamıştır. Muhammed b. Kâsım es-Sakafi, Sind bölgesini fethetmiş ve cizye ödemeleri karşılığında halka din özgürlüğü ve istikrar sözü vermiştir. Onun bu müsamahalı tutumu bölgede İslamlaşmanın önünü açmıştır. Ömer b. Abdülaziz'in kurduğu diplomatik temaslar neticesinde bazı Hint racalarının İslam'ı kabul etmesi de bölgenin İslamlaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir.[31]

Hindistan'da İslam kültürünün yerleşip gelişmesi Gazneliler Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Türk-İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük sultanlardan kabul edilen Gazneli Mahmut'un 1000-1027 tarihleri arasında Hindistan'a düzenlediği on yedi sefer sonucunda bölgede İslamlaşma hızlandığı gibi asırlarca sürecek Türk hâkimiyetinin de temelleri atılmıştır. Gazneli Mahmut ordusuna aldığı Hindu askerler de dâhil olmak üzere Hintlilere karşı müsamahalı bir tavır takınmış ve onları Müslüman olmaya zorlamamıştır. Buna ilaveten fethettiği bölgelere camiler yaptırmış ve İslam'ı öğretmeleri için âlimler göndermiştir. Sultan'ın bu çabalarıyla birlikte başta Moğol baskısı olmak üzere çeşitli sebeplerle Hindistan'a göç eden Müslümanlar sayesinde birçok şehirde Müslüman topluluklar oluşmuştu. Ancak gerçek anlamda Müslüman Hint toplumunun oluşması Kuzey Hindistan'ın Gurlular tarafından fethedilmesiyle mümkün olmuştur. Türk komutanlar eliyle gerçekleşen bu fetihle başlayan süreçte Türkler, Kuzey Hindistan'a hâkim olarak uzun yıllar burayı vatan edinmişlerdir.

Görsel 6.8
Türk-İslam medeniyetinin Hindistan'daki görkemli anıtı: Kutub Minar

Gurlulardan sonra Hindistan'a hâkim olan Delhi Sultanlığı zamanında Orta Asya'dan göç eden Müslüman aileler bölgenin İslamlaşmasında önemli bir paya sahiptir. Zira Hindistan'ın farklı şehirlerine yerleşen bu ailelerin oluşturduğu dinî ve kültürel etkinin sonucu olarak ortaya çıkan cami, medrese ve tekkeler irşat faaliyetleri için birer merkez hâlini almıştır. Çoğunlukla Türk asıllı hanedanlar tarafından idare edilmiş olan Delhi Sultanlığı zamanında Hindistan'da sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan oldukça etkili adımlar atılmıştır. Merkezî idare sağlamlaştırılarak Delhi, dönemin önemli bir merkezi hâline getirilmiş, Moğol istilasından kaçan âlimler himaye edilerek ilim ve kültür geliştirilmiştir. Hindistan'daki Türk-İslam hâkimiyetinin görkemli anıtı kabul edilen Kutub Minar da bu dönemde inşa edilmiştir.[32]

30 Ali Sevim, Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, s. 16.
31 bk. Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi, C 3, s. 174-175, 205.
32 S. Haluk Kortel, "Bilimin Koruyucuları Olarak Delhi Türk Sultanları", ASEAD, C 4, S 11, s. 161; bk. Khaliq Ahmad Nizami, "Hindistan", DİA, C 18, s. 85-86.

5.3. Anadolu'nun İslamlaşması

Anadolu'nun İslamlaşma süreci Türklerin buraya yerleşmesiyle başlamıştır. Türkmen beyleri tarafından 11. yüzyılın sonlarında Anadolu topraklarında kurulmaya başlayan devletler bu sürecin ilk adımları sayılabilir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın İznik'i fethedip Anadolu'daki ilk Türk devleti olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin temellerini atmasıyla Anadolu topraklarında Müslümanların devri başlamıştır. Malazgirt Savaşı ile birlikte hız kazanan Müslüman Türklerin Anadolu'yu yurt edinme serüveni Orta ve Doğu Anadolu'da kurulan Danişmentli, Saltuklu, Mengücüklü ve Artuklu beylikleri ile devam etmiştir. Başta Bizans olmak üzere çevredeki gayrimüslimlerle mücadele ederek bu topraklarda kalıcı olmaya çalışan beylikler sayesinde Anadolu'da dinî ve siyasi bakımdan büyük bir değişim gerçekleşmiştir.[33]

Görsel 6.9
Kars'ta bulunan Menuçehr Camii, Anadolu'daki ilk Selçuklu eseridir.

Anadolu'da kurulan ilk beyliklerin iskân politikası bölgenin İslamlaşmasındaki etkin faktörlerden olmuştur. Zira fethedilen topraklara yerleşik ve göçebe Türkler getirilerek onların burada üretici konuma gelmesi sağlanmıştır. Bunun yanında kervansaray, medrese, cami ve zaviyeler inşa edilerek Anadolu'nun Türk-İslam kültürünün merkezi hâline gelmesine gayret edilmiştir. Anadolu'nun İslamlaşmasına katkı sağlayan unsurlardan biri de göçlerdir. Özellikle Moğol istilasının etkisiyle Anadolu topraklarına göç eden Müslüman Türkler burada kalabalık bir nüfus oluşturmuşlar ve bunların arasında yer alan pek çok âlim ve mutasavvıfın taşıdığı kültür bölgenin İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Beyliklerin arazilerine yerleşerek sağlam bir teşkilatlanma ile ticari ve sosyal hayatı yönlendiren ahiler İslamlaşmayı hızlandıran faktörlerden bir diğeri olmuştur.[34]

Osmanlılar Dönemi'nde Horasan erenleri ya da Rum abdalları diye anılan, çoğu bir kabileye mensup, hatta bir obanın ya da boyun önde gelen temsilcisi niteliğindeki baba ve abdal lakaplı dervişlerin Anadolu sathına yayılmış vaziyette kendi inşa ettikleri tekke ve zâviyeler aracılığı ile yerleşik hayata geçişleri dikkati çeker. Hacı Bektâş-ı Velî, Emirci Sultan, Barak Baba, Dede Garkın, Sarı Saltuk gibi dervişler daha çok yol güzergâhlarına ve geçitlerin yakınlarına konarak tekke inşa edip gelen geçenlere dinî ve sosyal hizmetler sunarken gayrimüslim komşuların da İslamlaşmasında önemli rol üstlendiler. Bunlar 14. yüzyıldan itibaren Balkanlarda da faaliyet yürüttüler.[35]

HÜLASA

"Anadolu'nun İslamlaşması Türk tarihinin olduğu kadar İslam tarihinin de en önemli hadiselerinden biridir. Ancak burada "İslamlaşma" tabiri, sadece 11. yüzyılda Anadolu'nun Türkler tarafından fethiyle başlayıp fethin tamamlanmasıyla sona eren bir süreç değildir. Anadolu'nun İslamlaşması, 11. yüzyılda fetihler ve ilk yerleşmelerle başlayan, bir bakıma 14. yüzyılın ortalarına kadar devam eden dinî, aynı zamanda siyasi, içtimai, etnik ve kültürel bir süreç olarak anlaşılmalıdır."

(bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", DİA, C 3, s. 110.)

33 bk. Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 51-57.
34 Osman Çetin, "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi", Türkler Ansiklopedisi, C 6, s. 260-268.
35 Yunus Koç, "İskân", DİA, C Ek-1, s. 659.

TEFEKKÜR

Fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, onları himaye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, dinî konularda serbestiyet verme, vergi hususunda kolaylık gösterme Osmanlı istimâletinin başlıca unsurlarıdır. Aslında Kur'an'da "müellefe-i kulûb" şeklinde ifade edilen istimâlet siyaseti Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran önemli bir ilke olarak benimsenmiştir. Osmanlı istimâlet siyasetinin asıl dikkat çekici neticeleri Trakya ve Balkan fetihlerinde ortaya çıkar. Edirne'nin alınmasından sonra gelişen Balkan fütuhatının sadece kılıçla değil yerli Hıristiyan halkın himayesi, haklarının iadesi, kendilerine dinî serbestiyet verilmesi, vergi muafiyeti tanınması gibi ısındırıcı bir politika sonucunda gerçekleştiği bilinmektedir.

(Mücteba İlgürel, "İstimâlet", DİA, C 23, s. 362.)

Metinde anlatılan Osmanlı politikasının İslam'ın yayılmasına etkilerini yorumlayınız.

Görsel 6.10
Türk-İslam kültürünün Bosna-Hersek'teki izlerinden: Blagay Tekkesi

5.4. Balkanlarda İslam Dininin Yayılması

Balkanların İslamlaşması daha çok Türkler eliyle olmuştur. Balkanlara yerleşen ilk Türk topluluğu 13. yüzyılda Selçuklulardaki iktidar mücadelelerinin saikiyle göç ederek Bizans İmparatoru'nun himayesinde Dobruca civarını vatan edinen obalar olmuştur. Bölgede İslam'ın yayılmasında çok büyük tesiri olan Sarı Saltuk Baba isimli mutasavvıf da bu ilk Türkmen grubunun içinde yer almaktadır. Daha sonra bazı Anadolu beylikleri Balkanlara akınlar düzenlemişler, bölge idarecileri ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Ancak Türklerin Balkanlara kalıcı bir şekilde yerleşmesi ve İslam dininin hızlı bir şekilde yayılması Osmanlının bölgeye hâkim olmasıyla gerçekleşmiştir.

Osmanlıların Çimpe Kalesi'ni elde etmesi ve ardından Gelibolu'yu fethetmesi Balkanlarda yüzyıllarca sürecek Türk-İslam döneminin başlangıcı olmuştur. Bölgedeki feodal yapının Hıristiyan halk üzerinde olan baskısı ve haksız uygulamaları halkın Osmanlıyı kabullenmesini hızlandırmıştır. Zira Osmanlılar; adaleti tesis etmiş, halkın can ve mal güvenliğini sağlamış, bunun yanında ekonomiyi canlandırmıştır. Osmanlı Devleti fethettiği Balkan topraklarında kalıcı olabilmek için sistemli bir iskân siyaseti izlemiştir. Anadolu'dan çeşitli sebeplerle sürgün edilerek Balkanlara yerleştirilen topluluklar hem bölgenin Türkleşmesine hem de yerleşime elverişsiz toprakların hayat bulmasına katkıda bulunmuşlardır. Bunun yanında Anadolu'daki Timur istilasından kaçan Türklerin çoğu da Balkanlara göç edip burayı vatan edinerek bölgedeki Türk-İslam hâkimiyetini perçinlemişlerdir.[36]

Devlete ait toprakların askerî ve idari gayelerle tahsisine dayalı bir uygulama olan tımar sistemi ile Balkanlarda ekonomik istikrar sağlanmış ve askerî güç önemli ölçüde desteklenmiştir. İnşa edilen tekke ve zaviyeler Türk-İslam kültürünün ihyası açısından önemli bir rol üstlenmiştir. Buralardaki şeyh ve dervişlerin halkı irşat etme gayretleri olumlu sonuçlar vererek bölgenin İslamlaşmasında etkili olmuştur.[37]

36 bk. Mehmet İnbaşı, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskân Siyaseti", Türkler Ansiklopedisi, C 9, s. 154-164.
37 bk. Halil İnalcık, "Balkanlar'da Osmanlı Fetihleri'nin Sosyal Koşulları", Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, C 1, S 1, s. 1-2.

ÖLÇME VE **DEĞERLENDİRME**

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Türk-Arap ilişkilerinin Emeviler Dönemi'nden ziyade Abbasiler zamanında gelişme göstermesinin sebepleri nelerdir?

2. Türklerin İslamlaşma sürecinde etkili olan unsurlar nelerdir?

3. Müslüman Türk devletlerinin kurulduğu bölgelerden yola çıkarak bunların daha çok hangi kıtalarda yoğunlaştığını söyleyiniz.

4. Osmanlı Devleti dünyanın dört bir yanındaki Müslümanların korunmasında nasıl bir rol üstlenmiştir?

B. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyunuz ve doğru seçeneği işaretleyiniz.

5. Osmanlı padişahlarının Haremeyn hizmetleri ile ilgili verilen bilgilerden hangisi doğru değildir?

A) İlk surre alayını II. Mehmet göndermiştir.
B) Hicaz demiryolunu II. Abdülhamit inşa ettirmiştir.
C) Kubbetü'l-Hadrâ II. Mahmut zamanında yapılmıştır.
D) Yavuz Sultan Selim, Hâdimü'l-Haremeyn unvanı almıştır.
E) Kâbe örtüsü III. Ahmet zamanında İstanbul'dan gönderilmiştir.

6. Selçuklu Veziri Nizamülmülk, ehl-i sünnet akidesini güçlendirmek için ülkenin her tarafında kendi adıyla anılan medreseler açmıştır. Başta Bağdat olmak üzere birçok şehirde medreseler inşa edilmiştir. Bunların bir kısmı Nizamülmülk'ün ölümünden sonra kurulmuş olup Nizamiye medreseleri esas alınarak yapıldığı için bu adla anılmıştır.

Verilen metinden Nizamiye medreseleri hakkında aşağıdaki yargıların hangisine ulaşılabilir?

A) Eğitim kurumlarına örnek olmuştur.
B) İslam dünyasındaki ilk medresedir.
C) Devlet merkezinde inşa edilmiştir.
D) Sultanın emriyle kurulmuştur.
E) Birçok bilim insanı yetişmiştir.

7. I. Seferin amacı Kudüs'ü almaktır.
II. İznik Haçlıların eline geçmiştir.
III. Sultan II. Kılıç Arslan önlemiştir.
IV. Haçlılar İstanbul'u işgal etmiştir.
V. Haçlılar Kudüs'ü ele geçirmiştir.

Verilenlerden hangileri II. Haçlı Seferi ile ilgilidir?

A) I ve II
B) I ve III
C) II ve IV
D) III ve V
E) IV ve V

8. Abbasileri önce Büveyhîlerin sonra da Fatımîlerin hâkimiyetinden kurtaran Tuğrul Bey'e Halife Kâim Biemrillah tarafından "Rükneddin" ve "Doğunun ve Batının Sultanı" unvanları verilmiş ve adına hutbe okutulmuştur. Halife daha sonra egemenliği altındaki bütün toprakların yönetimini Tuğrul Bey'e devrederek sadece dinî bir lider olarak kalmıştır.

Buna göre;

I. Hilafet kurumu ortadan kalkmıştır.
II. Selçuklular Abbasi hilafetini himaye etmiştir.
III. Halifelik unvanı Tuğrul Bey'e geçmiştir.

ifadelerinden hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız II
B) Yalnız III
C) I ve II
D) I ve III
E) II ve III

9. Arap fütuhatı sayesinde Orta Asya'ya giren İslamiyet çetin ve sabırlı bir mücadeleden sonra yerli halkın büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. İslam, Müslüman tüccarlar vasıtasıyla Çin'e kadar yayılmıştır. İslam sayesinde diğer dinlerin etkisi azalmış, din ve kültür birliği sağlanmıştır. Bölgede yaşanan bu gelişmeler aynı zamanda büyük bir İslam kültür ve medeniyetinin doğmasına da sebep olmuştur.

Verilen metinde Orta Asya'da İslam dininin yayılışı ile ilgili;

I. Askerî ve iktisadi
II. Dinî ve siyasi
III. Sosyal ve kültürel

unsurlardan hangilerine yer verilmiştir?

A) Yalnız III
B) I ve II
C) I ve III
D) II ve III
E) I, II ve III

10. Kendilerini hak yolunda seferber eden ve her türlü fedakârlığı göze alan dervişler, pek çok bölgede İslam'ı tanıtıp sevdirerek insanların Müslüman olmalarına vesile olmuşlardır. Dervişler, tebliğ faaliyetlerinin yanı sıra şartlar gerektirdiğinde İslam'ı savunma noktasında üzerine düşeni en iyi şekilde yapmışlardır. Bunlardan bazıları gazilerle birlikte yeni topraklar fethetmekle meşgulken bazıları ise kırsal yerlere yerleşip ziraat ve hayvancılıkla uğraşmışlardır.

Metinden çıkarılacak en kapsamlı yargı hangisidir?

A) Dervişler tebliğ için çeşitli zorluklara katlanmıştır.
B) Fetihlerde dervişlerin büyük katkısı olmuştur.
C) İslam'ın yayılmasında dervişler önemli bir rol üstlenmiştir.
D) Dervişler günlük hayatta tarım ve hayvancılıkla meşgul olmuştur.
E) Dervişler gerektiğinde savunma faaliyetlerine iştirak etmişlerdir.

7. Ünite

Günümüz İslam Dünyası

NELER ÖĞRENECEKSİNİZ?

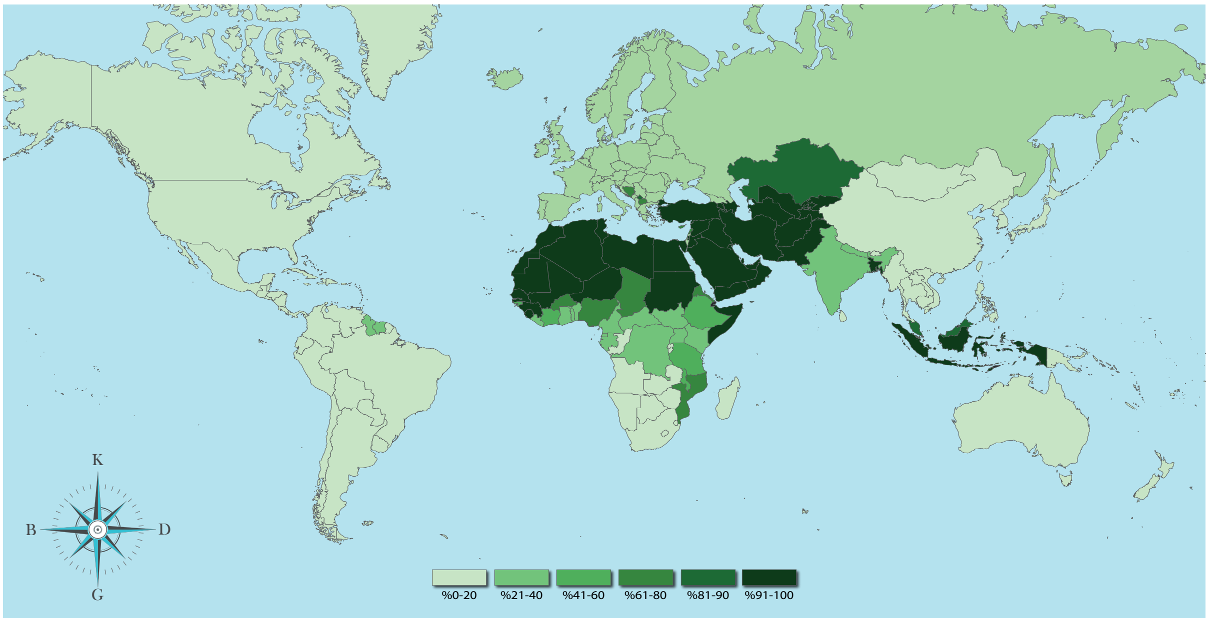
1. Asya kıtasındaki Müslüman ülke ve toplulukların temel özelliklerini, yaşadıkları coğrafi bölgelerin siyasi ve ekonomik önemini ve çözüm bekleyen sorunlarını
2. Afrika kıtasında İslam'ın yayılışını ve buradaki Müslüman devletler ve toplulukların genel özelliklerini
3. Balkan ülkelerindeki Müslüman toplulukların dinî, sosyal ve kültürel değerleri ve Balkanlarda Müslümanların yaşadıkları temel sorunları
4. Batı Avrupa'da yaşayan Türk ve Müslüman toplulukları ve bunların sorunlarını
5. Amerika ve Avustralya kıtasında yaşayan Müslümanları
6. Günümüz İslam dünyasındaki siyasi ve iktisadi gelişmeleri
7. Müslümanların dünya ekonomisine katkısı ve İslam ülkelerinin doğal zenginliklerini
8. İslam ülkelerinin ilmî ve fikrî gelişmelere katkısını
9. İslam dünyasının medeniyetler arası ilişkiler ve kültürel gelişmelere katkısını
10. İslam dünyasının siyasi ve uluslararası teşekkülleri
11. Türkiye'nin İslam dünyası içindeki konumu ve diğer İslam ülkeleri ile ilişkilerini
12. BM, OECD, NATO ve diğer uluslararası siyasi ve iktisadi teşekküller içinde Müslüman ülkelerin payı ve rolünü
13. Müslüman ülkelerin birlik ve beraberlik içinde olmalarının önemini

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. İbn Haldun'un "Coğrafya kaderdir." sözü size neler düşündürüyor?
2. Dünyadaki savaşlar ile doğal zenginlikler arasında nasıl bir bağlantı vardır?
3. Medeniyetlerin insanlığın ortak mirası olması sizce ne anlama geliyor?
4. İslam medeniyetinin parlak günlerine dönmesinde gençlere düşen rol sizce nedir?
5. Türkiye'nin İslam âlemi için bir umut olarak görülmesinin sebepleri neler olabilir?
6. Uluslararası teşekküllerin yaptırım gücü hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
7. İslam âleminde birlik ve beraberliğin sağlanmasının önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

"Girmeden bir millete tefrika düşman giremez
Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez"

Mehmet Akif Ersoy

Harita 7.1
Müslüman nüfusun dünya üzerindeki dağılımı

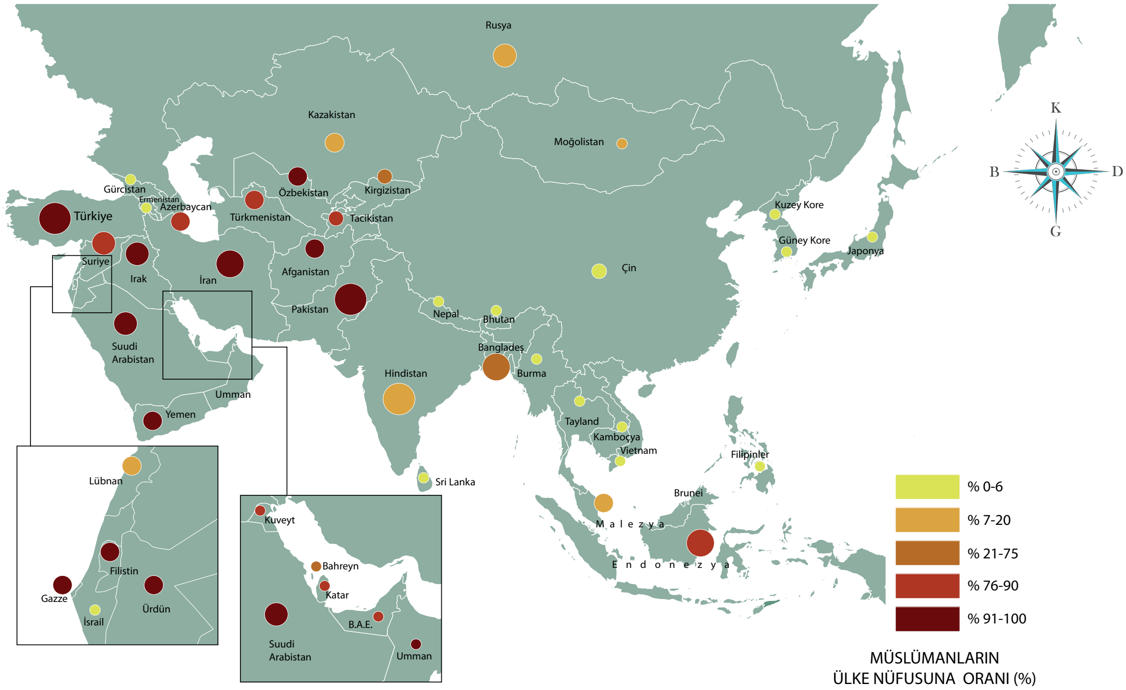
1. Asya Kıtasında Müslümanlar

Dünya nüfusunun yarısından fazlasına sahip bir kıta olan Asya; tarih boyunca sadece ticarette değil kültür, bilgi ve teknik alanlarında da önemli bir konuma sahip olmuştur. Günümüzde zengin enerji kaynaklarının yanı sıra yer altı ve üstü kaynakları ile Asya-Pasifik bölgesi son yıllarda ortaya koyduğu atılımlarıyla jeopolitik önemini daha da artırmıştır. Dünya ekonomisinin %30'unu kapsayan Asya; siyasi, askerî ve ekonomik alanlarda dünyadaki başat rolünü artırmaktadır.

Alan itibariyle yeryüzündeki karaların üçte birini oluşturan Asya, Müslüman nüfusun da en çok bulunduğu kıtadır. Bu bölge içinde en kalabalık Müslüman ülkeler, İslam'ın doğduğu Arap Yarımadası değil; Endonezya, Pakistan, Bangladeş, Türkiye ve İran'dır. Dünyanın en kalabalık Müslüman azınlığını barındırmasıyla Hindistan dikkate alınması gereken bir diğer ülkedir. Başka bir söyleyişle dünyadaki Müslümanların neredeyse yarısı Endonezya, Pakistan, Bangladeş ve Hindistan'da yaşamaktadır. Sovyet Rusya'nın dağılmasından sonra bağımsızlıklarını elde eden Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan nüfuslarının büyük bir kısmı Müslüman ülkelerdir.[1] Uzak Doğu'da büyük Müslüman topluluklarına ev sahipliği yapan Filipinler ve Tayland'a nispetle Japonya ve Kore gibi gelişmiş ülkelerde yaşayan Müslümanların durumu daha iyi sayılabilir.[2]

Hindistan'da en büyük azınlık durumundaki Müslümanların durumu hiç iç açıcı değildir. Her bakımdan pasifize edilmiş Müslümanlar etnik temizlikle karşı karşıyadır. Ülkede Müslümanların genel nüfusa oranı %11 iken kamu kurum ve kuruluşlarda sayıları en iyimser tahminle %3'ü geçmemektedir. Can ve mal emniyetleri Hindu milliyetçileri tarafından hedef alınan Müslümanlar saldırılara maruz kalmaktadır. Hintli Müslümanların kültür ve uygarlıklarını ortaya koydukları dilleri Urducaya hayat hakkı tanınmamakta böylece dinî ve kültürel kimlikleri yok edilmek istenmektedir. Yıllardır işgal altında bulunan Keşmir ise kanayan bir yara olarak vicdanları sızlatmaya devam etmektedir.[3]

1 Masoud Kheirabadi, Religions of the World, s. 14.
2 İ. Hakkı Göksoy, "Uzak Doğu", Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar, s. 284.
3 Ahmed Asrar, "Hint Alt Kıtası", Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar, s. 296-300.

Harita 7.2
Asya kıtasındaki Müslüman nüfusun dağılımı

Hindistan'dan sonra en büyük Müslüman azınlık Çin'de bulunmaktadır. Bu Müslüman topluluk hicri 1. yüzyıldan itibaren varlığını günümüze kadar kesintisiz sürdürmeyi başarmıştır. Çin Devleti'nin sınırları içinde bulunmakla birlikte Türk-İslam dünyasının ayrılmaz bir parçası olan Doğu Türkistan Müslümanları bugün başta inanç, ibadet hakkı olmak üzere en temel insan haklarından mahrum durumdadır.[4]

En çok Müslüman nüfusa sahip Güneydoğu Asya'da İslam, askerî fetihlerle değil 12-13. yüzyıllarda Müslüman tüccar ve sufilerin barışçıl gayretleriyle yayılmıştır. Bugün Endonezya dünyanın en büyük Müslüman nüfusuna sahiptir. Nüfusun çoğunluğunu Budistlerin oluşturduğu Myanmar'da ise durum biraz farklıdır. 1982'de çıkarılan bir yasa ile ataları 1824'ten önce bu bölgeye gelen Müslümanlar vatandaş olarak kabul edilmemektedir. Myanmar'da Müslümanlara karşı baskı, katliam, sürgün ve sınır dışı etmeler devam etmektedir.[5]

Görsel 7.1
Afrika ülkesi Mali'de eğitim gören çocuklar

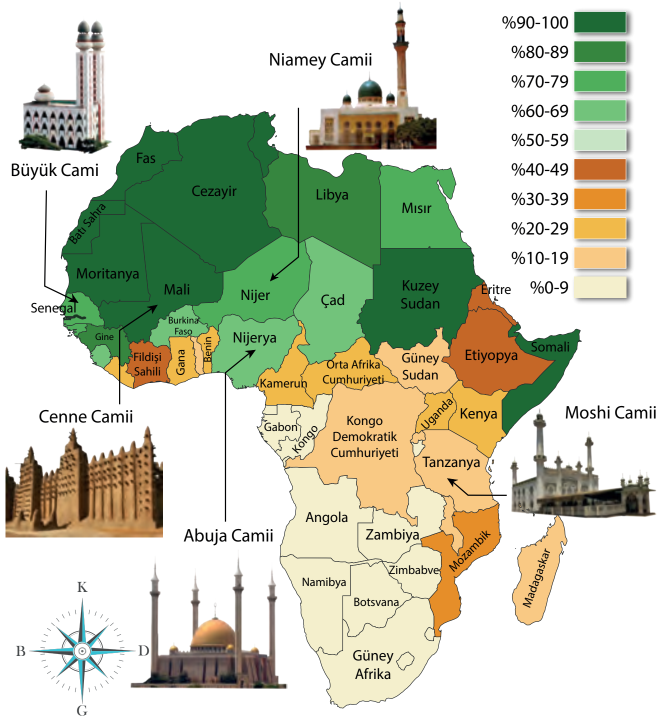
2. Afrika Kıtasında Müslümanlar

Afrika'nın İslam'la tanışması, Müslümanların Habeşistan'a hicretiyle başlamıştır. İslam diğer bölgelerde olduğu gibi Afrika'da da ticari münasebetler ve fetihlerle yayılma olanağı bulmuştur. Günümüzde Müslümanlar başta kıtanın kuzeyi olmak üzere doğusu ve batısında nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Orta ve Güney Afrika'da Müslümanlar azınlık durumundadır.[6] Son beş asırda Avrupalı devletler eliyle kıtada yoğun bir misyonerlik politikası benimsenmesine rağmen Büyük Sahra'dan Batı Afrika'ya kadar Müslüman Afrikalılar bu bölgeye Hıristiyanlığı sokmamışlardır. İslam, Kuzey Afrika'daki bütün topluluklar tarafından benimsenmiş ve Gine Körfezi'ne kadar yayılmıştır. Büyük Sahra'nın

4 M. Rıza Bekin, "Doğu Türkistan", Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar, s. 261-266.
5 bk. Masoud Kheirabadi, Religions of the World, s. 123-124; 141-144.
6 Ahmet Kavas, "Afrika", Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar, s. 132.

güneyindeki ülkelerde geleneksel kabile dinlerinden sonra ikinci sırayı İslam alır. Afrika nüfusunun yaklaşık yarısı Müslüman olmakla beraber Gine Körfezi'nin kuzey kıyıları boyunca sıralanan ülkelerde bu oran %80'e ulaşır. Afrika'nın en kalabalık Müslüman nüfusa sahip ülkeleri Mısır ve Nijerya'dır. Kuzey Afrika ülkeleri ile doğuda Somali'nin tamamı Müslümandır. İslam; sosyal, kültürel ve iktisadi bakımdan da kıtada bir gelişme unsuru olmuştur.[7]

Afrika, sömürge döneminin oluşturduğu karmaşık bir yapıya sahiptir. Batılı ülkelerin 16. ve 19. yüzyıllar arasında sömürgeleştirdikleri Afrika'da bazı ülkeler hâlâ siyasi ve ekonomik olarak bağımlı durumdadırlar. Topraklarında çıkan yer altı zenginlikleri Batılı şirketler tarafından işletilen, millî ordusu dahi bulunmayan, ülke güvenliğini Fransa'ya bırakan Cibuti bunun tipik bir örneğidir.[8]

Harita 7.3
Afrika kıtasındaki Müslüman nüfusun dağılımı

3. Balkanlarda Müslümanlar

Yugoslavya'nın dağılmasından sonra kurulan devletlerle Arnavutluk, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'nin Trakya bölümünü de içine alan bölge Balkanlar olarak adlandırılır. BM verilerine göre Balkanlarda her beş kişiden biri Müslümandır. İslam Güneydoğu Avrupa'da toplu olarak ikinci din durumundadır. Bu bölgede İslam sayıca en çok Arnavut ve Boşnaklar tarafından temsil edilmektedir.

Balkanlar, Osmanlının 14. ve 15. yüzyılda bölgeye hâkim olmasından itibaren hızla İslamlaşmaya başlamıştır. Balkanların Osmanlı tarafından Anadolu'daki birçok şehirden önce fethedilmesi bölgenin İslam'la olan münasebetinin ne kadar derin olduğunun bir göstergesidir. 20. yüzyıla gelindiğinde cami, medrese, han, kervansaray gibi eserlerle İslam mührünün vurulmadığı bir Balkan şehri kalmamıştır.[9] Bölge insanının İslam'a olan bağlılığı her daim çok kuvvetli olmuştur.

Görsel 7.2
Banyabaşı Camii, Sofya

Balkanlarda beş asırdan fazla süren Türk hâkimiyeti sona erdikten sonra bu bölgedeki Müslümanlar siyasi, askerî ve dinî sorunlarla karşı karşıya gelmişlerdir. Osmanlıların bıraktığı eserler II. Dünya Savaşı'nın sonrasında oluşan ortamda sistematik bir şekilde yok edilmek istenmiştir. Geçen yüzyılın başlarında, Balkanlarda Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş binlerce eser ya tamamen yıkılmış ya da başka maksatlarla kullanılmıştır. 1992-1996 arasındaki savaş sırasında sadece Sırplar tarafından tahrip edilen eserlerin sayısı sekiz yüzün üzerindedir.[10]

Günümüzde siyasal, etnik, dinî, kültürel gibi birçok konuda en karmaşık bölgelerden biri Balkan coğrafyasıdır. Bu karmaşadan en fazla Müslümanların etkilendiği

7 Davut Dursun, "Afrika", DİA, C 1, s. 428-430.
8 Mehmet Mahfuz Söylemez, "Günümüz İslam Ülkeleri", İslâm'a Giriş, Evrensel Mesajlar, s. 561.
9 Ali Pajaziti, "Islam and the New Balkans", Balkanlarda İslam, s. 31-33.
10 Mehmet Özdemir, "Müslüman Azınlıklar", İslâm'a Giriş, Evrensel Mesajlar, s. 582.

söylenebilir. 1900'lü yılların ortalarına doğru Balkanlarda da siyasi gücü ellerine geçiren komünist yönetimler Müslümanların yaşamlarına çok fazla müdahalede bulunarak büyük bir baskı kurmuşlardır. Dinlerini dolayısıyla kimliklerini korumakta hayli müşkül duruma düşen Müslümanlar kurtuluşu Türkiye'ye göç etmekte bulmuşlardır. Özellikle Marmara Bölgesi'nde nüfusun önemli bir kısmını Balkan kökenli insanlar oluşturmaktadır. Balkanlarda kalan Müslümanların günümüzde eskiye oranla daha rahat bir ortamda yaşamlarını sürdürdükleri söylenebilir. Bununla birlikte birçok bölgede özellikle Batı Trakya'da azınlık durumunda olan Müslümanların özgürlükleri sınırlıdır. Avrupa'nın birçok yerinde olduğu gibi Balkanlarda da yükselen İslamofobi, faşist ve Neonazi hareketler bölge Müslümanları için büyük tehlike arz etmektedir.[11] Nitekim 1992'de başlayan savaşta Müslüman Boşnaklar, Sırplar tarafından soykırıma uğratılmışlardır. Müslümanların az da olsa kendilerini göstermeye başlaması bölgedeki gayrimüslim unsurlar açısından Osmanlı rolünün tekrar canlandırılması olarak algılanmakta ve büyük bir tepkiye neden olmaktadır.

4. Avrupa Ülkelerinde Müslümanlar

Müslümanların, Avrupa'da varlıkları yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Endülüs ve Osmanlı Devleti hâkimiyet kurdukları dönemde Avrupa kıtasını siyasi, kültürel ve ekonomik olarak etkilemişlerdi. Bununla birlikte 17. yüzyıldan sonra başlayan sömürge dönemlerinde Afrika kıtasındaki Müslümanlar köle olarak Avrupa kıtasına taşınmaya başlamıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde kısa aralıklarla Avrupa merkezli iki dünya savaşının patlak vermesi kıtadaki genç nüfusun çok fazla azalmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan işçi açığı özellikle Güney Asya, Kuzey Afrika ve ülkemizden pek çok Müslüman'ın çalışmak üzere Avrupa'ya gelmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Son yıllarda İslam coğrafyasında meydana gelen savaşlar bölge Müslümanlarını mülteci durumuna düşürmüş ve bunlardan bir kısmı Avrupa'ya gitme yolunu seçmişlerdir. Bugün Avrupa'da bulunan Müslümanların sayısı büyük ölçüde göç, iltica gibi nedenlerle kıtaya gelenlerin etkisiyle artmıştır.

Yurtdışında 6,5 milyonu aşan Türk vatandaşının yaklaşık 5,5 milyonu Batı Avrupa ülkelerinde yaşamaktadır. Müslümanlar genel olarak Avrupa'da nüfusun yaklaşık %5'ini oluştururken Fransa, İsveç, Almanya ve İsviçre Avrupa'daki en büyük Müslüman nüfusa sahip ülkelerdir.[12]

Müslümanlar azınlık olarak yaşadıkları Avrupa'da yükselen İslam karşıtı eğilimin ve yabancı düşmanlığının tehdidi altındadır. 11 Eylül saldırısı sonrasında Müslümanlara yönelik olumsuz algının arttığı söylenebilir. Zaman zaman Müslümanlara ait mabet ve merkezler ırkçı saldırılarla hedef alınmaktadır. Batı Avrupa ülkelerindeki Müslüman nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan Türkler de bu ayrımcılıktan doğrudan etkilenmektedir.

Müslümanların Avrupa'daki nüfusa oranı her geçen yıl daha da artmaktadır. Sadece 2010'un ortasından 2016'nın ortasına kadar Müslümanların Avrupa'daki payının %3.8'den %4.9'a (19.5 milyondan 25.8 milyona) artması bunun en açık kanıtıdır.

MUHAKEME

Avrupalı bir yazarın "Dışarıdan iş gücü istendi ama insanlar geldi." şeklindeki sözü Almanya'ya göç edenlere sadece iş gücü olarak bakıldığını, insani yönlerinin ihmal edildiğini göstermesi bakımından çarpıcı bir ifadedir. Alman devletinin yabancılarla ilgili yıllarca belirli bir politikası olmaması sebebiyle entegrasyon eksikliği, gettolaşma, dinî ve kültürel sorunlar, eğitim, dil, işsizlik, dışlanma, ötekileştirme, yabancı düşmanlığı gibi birçok alanda sıkıntı yaşanmıştır.

İrfan Başkurt, "Almanya'da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi", Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, S 12, s. 93.

Metinden de hareketle Almanya'da yaşayan Türklerin sosyal hayatta karşılaştığı sorunları yorumlayınız.

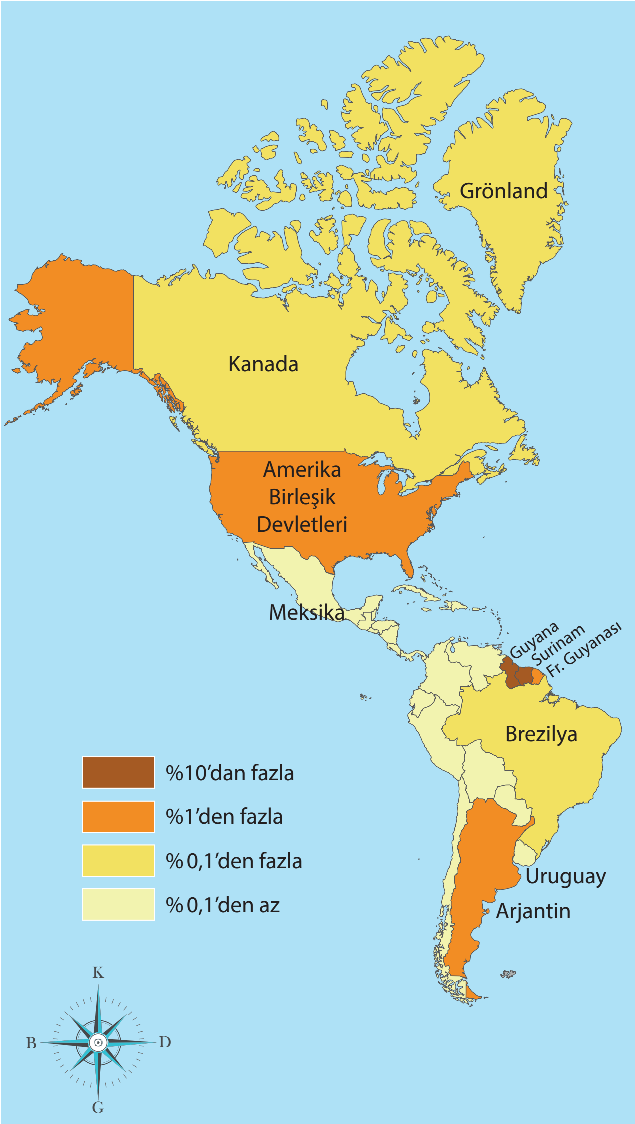
11 Ali Pajaziti, "Islam and the New Balkans", Balkanlarda İslam, s. 39.
12 http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler.tr.mfa (Erişim tarihi: 27.01.2020)

5. Amerika Kıtasında Müslümanlar

Amerika kıtasının keşfinden sonra deniz aşırı sömürge döneminde İspanya ve Afrika'dan birçok Müslüman'ın bu yeni kıtaya yerleştiği iddia edilmiştir. Amerika'da Müslümanlık tarihi 17. ve 19. yüzyıllarda özellikle Afrika kıtasından bu kıtaya zorla getirilen Müslümanlarla başlar. 20. yüzyılın ikinci yarısında gelindiğinde eğitim, iş fırsatları ve iltica gibi nedenlerle gelen Müslümanların sayısı Amerika'da büyük artış göstermiştir. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Amerika'da da en hızlı büyüyen din İslam'dır. Günümüzde Afro-Amerikalılar kimliklerini yeniden inşa etmekte ve köklerini araştırmaktadırlar. Amerikalı Müslümanların beşte birini oluşturan Afrika asıllı Müslümanların sayısı hızla artmaktadır. İslam'ı benimseyen siyah, beyaz ve Latin kökenlilerle birlikte Amerika'da çoğunluğunu göçmenlerin oluşturduğu yaklaşık 4 milyon Müslüman yaşamaktadır.[13]

Amerika'da yaşayan Müslümanlar kurdukları birçok cami, eğitim kurumu, yardım kuruluşu, İslam Merkezi, dergi, yayınevi, Müslüman öğrenci birlikleri ve dernekleri ile güçlü bir örgütlenme içindedirler. Amerika'da ilk mescit inşası 1920'lerde başlamıştır. Günümüzde binlerce Müslüman kuruluşundan yarısından fazlası camiler etrafında şekillenmiştir. Dünyanın geri kalanına oranla Amerika'da yaşayan Müslümanların eğitim seviyesi daha yüksektir. İslami okulların sayısının artmasına karşın, Amerikalı Müslümanların çocuklarına dinî eğitim vermek sorununu çözdükleri söylenemez.[14]

Kuzeybatı Avrupa kültürünün hâkim olduğu Kanada'da Müslümanlar göçmen dalgalarının son birkaç yüzyılda şekillendirdiği mozaiğin pek çok parçasından bir tanesiydi. 1850'lerde Kanada'ya yerleşen ilk aileden günümüze Müslümanların sayısı bir milyonu geçmiş durumdadır. Toplam nüfusun yaklaşık %3'ten fazlasını oluşturan İslam toplumu dinî gruplar arasında da en hızla gelişen kesimdir.[15] Müslümanlar zamanla yaşadıkları şehirlerde iş, ibadet ve eğitim yerleriyle sosyal kurumlarını kurmuşlardır. 1920'de ilk teşkilatlarını kuran Müslümanlar 1938'de ilk camilerini Edmonton'da (Edmıntın) inşa etmişlerdir. Daha sonra diğer şehirlerde de yeni cami ve mescitler açılmıştır. 1972'de Kanada Müslüman Toplulukları Konseyi ülkedeki bütün Müslümanları tek çatı altında toplamıştır. Bugün Kanada'nın birçok şehrinde anayasanın güvence altına aldığı din ve inanç özgürlüğü çerçevesinde İslam merkezleri ve çeşitli Müslüman dernekleri çalışmaya devam etmektedir.[16]

Görsel 7.4
Amerika kıtasındaki Müslüman yoğunluğu

13 Mehmet Özdemir, "Müslüman Azınlıklar", İslâm'a Giriş, Evrensel Mesajlar, s. 576-578.
14 Recep Şentürk, "Amerika'da Yaşayan Müslümanlar", Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar, s. 107.
15 Kemal Çiçek, "Kanada'da Müslümanlar Araştırması", Yeni Türkiye Dergisi, C 4, S 98, s. 424.
16 Davut Dursun, "Kanada", DİA, C 24, s. 292.

Görsel 7.3
Washington İslam Merkezi

Daha önce sömürgesi oldukları Portekiz ve İspanyol kültürünün etkisinde olan ve bu sebeple Latin Amerika olarak ifade edilen Orta ve Güney Amerika, kıtanın diğer bölgelerine göre daha az gelişmişliğe sahiptir. Portekiz ve İspanya bugünkü Latin Amerika topraklarını işgal ettiğinde Endülüslü Müslümanlar buraya hicret etmişlerdir. Afrika'dan kaçırılan kölelerin bu bölgeye getirilmesiyle de Müslümanların sayısı ciddi bir artış göstermiştir. 1860'lı yıllardan itibaren artan göçlerle yeni bir devre başlayarak bugünkü Müslüman nüfus ortaya çıkmıştır. 1911-1913 yılları arasında Arjantin'e yaklaşık 46.000 Osmanlı göçmeni gelmiştir. Güney Amerika nüfusunun hemen hemen yarısının yaşadığı Brezilya'da 1960'da Latin Amerika'nın ilk camisi Sao Paulo'da inşa edilmiştir. Günümüzde Arjantin kanunları Müslüman isimlerin kullanılmasını yasaklamakta, dolayısıyla Müslümanları Hıristiyan ismi almaya zorlamaktadır. Arjantin'de Müslümanların teşkilatlanmaları da oldukça sınırlıdır. Güney Amerika'da dağınık şekilde yaşayan Müslümanların dinî eğitim alma konusunda imkânları oldukça kısıtlıdır. Latin Amerikalı Müslümanlar uzun süre İslam geleneğinden uzakta kalmış olmanın sıkıntılarını aşmaya çalışmaktadırlar.[17]

6. Avustralya Kıtasında Müslümanlar

Dünyanın tek kıta ülkesi olan Avustralya'da İslam'ın varlığı oldukça eskidir. Buna karşılık Avustralya'da İslam'ı kabul eden yerli nüfusun sayısı Müslüman nüfusa nispetle oldukça azdır. Avustralya'da Müslümanların kıta nüfusunun yaklaşık %3'ünü oluşturduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun tamamına yakını bu kıtaya farklı zamanlarda göç eden Türk, Arap, Malay, Pakistanlı, Arnavut ve Boşnak Müslümanlardan oluşmaktadır.

Müslüman teşekkülleri, 1964 yılında merkezi Sydney'de (Sidney) bulunan Avustralya İslam Federasyonu şemsiyesi altında toplanmışlardır. Bugün her eyalette Müslümanlara ait dernek ve merkezler bulunmaktadır. Müslümanlar, inşa ettikleri cami ve merkezlerinde çocuklarına temel din eğitimi verilmesi için çaba içerisindedirler. Avustralya'daki Müslümanlar arasında sayıca büyük bir nüfusa sahip Türkler tarafından kurulan dernek, cami ve merkezler de faaliyetlerini sürdürmektedir.[18]

7. İslam Dünyasındaki Siyasi ve İktisadi Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda gerileme sürecine girmesiyle farklı etnik kökene sahip Müslüman toplumlar Osmanlıdan ayrılarak birer ulus devlet olma yolunda harekete geçmişti. Bu durum İslam dünyasının siyasal ve toplumsal anlamda parçalanmışlığını da beraberinde getirdi. Orta Doğu'da Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Ürdün; Kuzey Afrika'da Mısır Cezayir, Tunus, Sudan, Libya, Fas gibi ülkeler kışkırtılan etnik ayrıştırmanın yeni tezahürleri olurken İslam coğrafyasındaki bu dağılma sürecinde Müslüman devletler işgal ve sömürgeleşme süreci yaşadı. Batılı devletlerin bu ülkeleri işgali ve emperyalist politikaları 1950'li yıllara kadar devam etti. 1940'lardan itibaren Batılı güçler, bu ülkelerden çekilirken diktatör yöneticileri Müslüman ülkelerin yönetiminde kaldı. Sömürü ve işgal yaşayan Fas, Tunus, Cezayir, Mısır gibi ülkeler otoriter yönetim ve toplumsal gerginlikler bağlamında adından söz ettirirken Somali, Etiyopya gibi Afrika ülkeleri ise açlık ve yoksulluk ile mücadele etmektedir.[19]

17 Rıza Kurtuluş, "Amerika", DİA, C 3, s. 37-42.
18 M. Ali Kettanî, Muslim Minorities in the World Today, s. 213-224.
19 bk. Mustafa Tekin, "İslam Dünyasının Genel Durumu Üzerine", VIII. Kur'an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar, s. 22-26.

Osmanlı hâkimiyetindeyken üç dinin mensuplarının refah içinde yaşadıkları bir yer olan Filistin, I. Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin kontrolüne geçmişti. 19. yüzyılın sonlarında Filistin'de Yahudi Devleti kurma idealiyle ortaya çıkan Siyonizm, İngilizlerin 1917'de yayınladığı Balfour (Balfor) Deklarasyonu ile siyasi bir aktör olarak dünya sistemine girdi. Ardından Filistin topraklarına yoğun bir Yahudi göçü başladı. 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen kanunla bu topraklar Araplarla Yahudiler arasında paylaştırıldı. Yahudilerin bir devlet elde etmesi, Filistinli Arapların ise yurtsuz kalması sonucunu doğuran bu gelişme ile Filistin sorunu başlamış oldu. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından da Orta Doğu'nun en önemli ve karmaşık sorunlarından birisi hâline geldi. Bu süreçte Arap-İsrail Savaşları yaşanmış, milyonlarca Filistinli topraklarından göç etmeye zorlanmış ve İsrail hızla Filistin topraklarını işgal ederek sınırlarını genişletmiştir. Filistinliler ile Yahudiler arasında yaşanan çatışmalar ve İsrail'in baskıcı politikaları dünyanın gözü önünde hâlen devam etmektedir.[20]

Orta Doğu'nun önemli devletlerinden biri olan İran, 1979 devrimiyle uluslararası alanda çokça tartışılan ve çeşitli değerlendirmelere konu olan bir ülke olmuştur. Tarih boyunca büyük imparatorlukların kurulduğu İran coğrafyası zengin petrol ve doğal gaz yatakları, jeopolitik ve stratejik konumundan dolayı sürekli dünyanın gündeminde yer almaktadır. İslam coğrafyasının büyük bir bölümünü içeren Orta Asya'nın neredeyse tamamı 1880'lerde Rus Çarlığı tarafından ele geçirilmiş ve Rusya'nın Orta Asya üzerindeki hâkimiyeti Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasına kadar sürmüştür. Sonrasında Türk devletlerinden Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan bağımsızlıklarını kazanmıştır. Böylece Orta Asya Türk cumhuriyetleri de tarih sahnesinde yeniden yer almaya başlamıştır.

TEFEKKÜR

19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısı arasında Afrika kıtası Avrupalıların menfaatleri doğrultusunda siyasi, askerî, stratejik, dinî ve iktisadi bakımdan sömürgeleştirildi. Osmanlı Devleti dört asır kaldığı kıtada doğrudan kendi kültürünü emperyalist bir tavırla ve zorla tebaasına kabul ettirmediği için bugün başta Cezayir, Tunus ve Trablusgarp gibi eski eyaletlerinde Türkçe konuşan bir toplum yoktur. Oysaki Afrika'da bugün 25 ülkenin resmî dili Fransızca ve yine bir o kadar ülkenin resmî dili İngilizce olup Portekiz ve İspanya'nın birkaç eski sömürgesinde de kendi dilleri resmî dil olarak kullanılmaktadır.

(Ahmet Kavas, "XXI. Yüzyılda Afrika Havzası", XXI. Yüzyılda İslâm Dünyası ve Türkiye, s. 214.)

Metinden de hareketle sömürgeci zihniyetin millî benliğin kaybolmasına etkisini yorumlayınız.

Avrupa ve Amerika'daki Müslümanlar 11 Eylül 2001'de meydana gelen olayların ardından büyük bir baskıya maruz kalmışlardır. Bu terör saldırısı gerekçe gösterilerek Afganistan ve Irak müdahaleleriyle başlayan süreç Arap Baharı sonrası Libya, Suriye, Mısır ve Yemen'i içine alan küresel bir çatışmaya dönüşmüştür. Bugün Orta Doğu'da yer alan birçok Müslüman devlet çok uluslu güçlerin etkisi altındadır. Suriye bunun en açık örneğidir. Hafız Esed Dönemi'nden beri devam eden baskıcı yönetim, Beşşar Esed ile doruğa ulaşmış ve bir iç savaş patlak vermiştir. Irak'tan dış güçler her ne kadar çekilmiş olsa da bölgede hâlâ iç savaş, karışıklık, PYD ve DAEŞ gibi terör örgütlerinin de müdahil olduğu çatışmalar devam etmektedir. Diktatör yönetimler kadar sömürü politikaları ve iktisadi alandaki adaletsizliklerden dolayı Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı adı verilen halk hareketleri Mısır, Yemen, Libya gibi ülkeleri de ciddi şekilde etkilemiş ve bu ülkelerin liderleri iktidardan düşmüşlerdir. Mısır, Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin ardından Mursi ile yeni bir sürece girmişken yapılan darbe ile ülke yeniden çalkantılı bir döneme girmiştir. Libya, Kaddafi'nin ardından sömürü ve çatışmalara teslim olmuştur. Yemen'de ise karışıklık ve iç savaş hâlen devam etmektedir.[21]

20 Sedat Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", KÜSBD, C 2, S 1, s. 44-61.
21 bk. Mustafa Tekin, "İslam Dünyası'nın Yapısal Sorunları", Günümüz İslam Dünyası'nda Meseleler ve Çözüm Yolları, s. 322-325.

HÂŞİYE

Eski dünyanın merkezinde yer alan ve Çin sınırından başlayıp bütün İç Asya, İran, Kafkasya, Karadeniz'in kuzeyinden Kırım ve Tataristan, Anadolu, Orta Doğu, Arabistan Yarımadası, Pakistan, Afrika'nın ortalarından kuzeye, Akdeniz'e ve oradan Batı Afrika'dan Atlas Okyanusu'na kadar uzanan İslam coğrafyası, dünyanın kalbi niteliğindedir. Kıtalararası her türlü kara ve deniz yolları bu coğrafyadan geçmektedir.

(Mustafa Öztürk, "İslam Coğrafyasının Stratejik Önemi", Van YYÜSBED, İslam Kongresi Özel Sayısı, s. 214.)

Türkiye 15 Temmuz hadisesinde devleti ele geçirmeye çalışan FETÖ yapılanmasını devletin bütün kurumlarının dirayeti, milletin sağduyusu ve ortak tavrıyla aşmıştır. 20. yüzyılda İslam dünyasında yaşanan savaşlar ve çatışmalar; Müslüman ülkelerde iktisadi gelişmenin durmasına, kaynakların heba olmasına, hayat standardının düşmesine, hepsinden önemlisi milyonlarca Müslüman'ın hayatına mal olmuştur.

Günümüzde Müslüman ülkeler gerek jeostratejik bakımdan gerekse doğal gaz ve petrol gibi enerji kaynakları açısından önemli bir konumda bulunmasına rağmen mevcut kaynakları ve stratejik imkânları gerektiği şekilde kullanamamaktadır. Batılı sömürgeci güçlerin İslam coğrafyasını doğrudan veya dolaylı yollarla işgal etmeleri; ticari faaliyetlerin sınırlandırılmasına, ülkeler ve bölgeler arası çatışmaların başlamasına, ham madde kaynaklarının sömürgeci merkez ülkelere aktarılmasına ve bu bölge halkının yoksullaşmasına sebep olmuştur. Nitekim zengin doğal ve beşerî kaynaklara, yüksek ticari potansiyele sahip olmalarına rağmen İslam ülkelerinin ortalama gelir düzeyi, dünya ortalamasının hayli altındadır. Müslüman ülkeler mevcut sosyal yapılarını ülke halkının dünya görüşü ve değer ölçülerine göre yeniden şekillendirirlerse bugün sahip oldukları beşerî ve doğal kaynaklarını daha verimli kullanabilir ve iktisadi gelişmelerini sürdürebilirler.[22]

8. İslam Dünyasının Ekonomik Yapısı ve Doğal Zenginlikleri

Dünya nüfusunun yaklaşık beşte birini içinde barındıran ve dört kıtaya yayılmış olan İslam ülkelerinin ekonomik yapıları üç grupta incelenebilir. Birinci grubu küçük ticaret hacmine sahip, az nüfuslu ve çok düşük gelirli Çad, Maldivler, Cibuti, Komor gibi ülkeler oluşturmaktadır. Bu ülkeler, daha ziyade gıda maddeleri açığı olan ülkelerdir. İkinci grupta yüksek petrol geliri ve satın alma gücüne sahip olan Irak, Libya, Suudi Arabistan gibi ülkeler bulunmaktadır. Üçüncü grupta ise kalkınma gayretlerinde önemli aşama kaydetmiş Türkiye, Malezya ve Endonezya gibi ülkeler yer almaktadır.[23] Diğer yandan İslam ülkelerini ihracat potansiyelleri ve kişi başına düşen millî gelirlerine göre az gelişmiş, petrol zengini ve kısmen sanayileşmiş şeklinde ayırmak da mümkündür. Az gelişmiş İslam ülkelerinin ihracatında tarım ürünleri ilk sırayı alırken kişi başına düşen millî gelir ise bin doların altındadır. Mozambik, Gine, Togo, Nijer gibi ülkeler yüksek dış borcu bulunan fakir ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Zengin petrol rezervlerine sahip ve OPEC üyesi olan İslam

Görsel 7.4
Avrupa'nın en büyük havaalanı: İstanbul Havalimanı

22 bk. Arif Ersoy, Merve Büşra Altundere, "İslam Coğrafyasının İktisadi Sorunları ve İslam İktisadinin Vadettikleri", Van YYÜSBED, İslam Kongresi Özel Sayısı, s. 10-20.
23 bk. Kahraman Arslan, İslam Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Geliştirilmesi, s. 180-186.

ülkelerinde ise kişi başına düşen millî gelir oldukça yüksektir. Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan petrol zengini İslam ülkeleridir. Kısmen sanayileşmiş İslam ülkelerinde ise ekonomik faaliyet sahaları dünyadaki gelişmelere paralel olarak tarımdan sanayiye ve hizmetler kesimine kaymakta, böylece üretimdeki tekdüzelik, yerini giderek çeşitliliğe bırakmaktadır. Türkiye, Malezya ve Ürdün kısmen sanayileşmiş İslam ülkelerine örnek olarak gösterilebilir.[24]

Görsel 7.5
Katar'ın başkenti Doha gelişmiş bir şehirdir.

İslam coğrafyası zengin ve farklı doğal kaynakları yanında yer altı kaynakları açısından da olağanüstü bir servete sahiptir. Dünya petrol ve gaz rezervlerinin %70'i İslam ülkelerindedir. Gübre sanayinde kullanılan fosfat; Fas, Cezayir, Tunus, Senegal, Mısır, Ürdün ve Suriye'de çıkarılırken metalürji sanayinde kullanılan krom üretiminin %45'i Müslüman ülkelerden elde edilmektedir. Türkiye, İran, Pakistan ve Sudan krom bakımından zengin kaynaklara sahip sayılı ülkeler arasında bulunmaktadır. Ayrıca kömür, demir, manganez, kalay, kobalt gibi yer altı madenleri de Müslüman ülkelerde ciddi miktarlarda çıkarılmaktadır.[25]

Müslüman ülkelerin iktisadi kaynakları sadece petrol ve madenlerden ibaret değildir. Türk boğazları, Süveyş Kanalı ve Basra Körfezi gibi en stratejik su yollarına sahip İslam coğrafyasında Dicle, Fırat, Nil ve İndus gibi önemli nehirler de yer almaktadır. Sahip olduğu büyük nehirler ve hâkim olan iklim sebebiyle dünyanın en verimli coğrafyasında bulunan İslam ülkelerinin çoğu temel zirai ürünler bakımından da oldukça zengindir. Bu ülkeler ürün çeşitliliği bakımından her türlü sebze ve meyveyi ihraç etmeye elverişli olduğu gibi deniz ürünleri açısından da zengindir. İslam ülkeleri; coğrafi konumları, zengin tarihleri ve kültürel varlıkları sebebiyle de önemli birer turizm merkezidir.

MUHAKEME

İslam coğrafyasının zengin doğal kaynaklara, hızla artan genç ve dinamik bir nüfusa sahip olmasına rağmen arzu edilen gelişmeyi gösterememesinin sebeplerini değerlendiriniz.

Konumu itibari ile dünya ticaretinin hem kaynağı hem de güzergâhında bulunan Müslüman ülkeler tarih boyunca bu coğrafyada serbest ticari faaliyetleri teşvik etmiş ve desteklemişlerdi. Bu geniş bölgede ticaret hacminin büyümesi ve yoğunlaştırılması ile beşerî ve doğal kaynaklar harekete geçirilerek halkın refah seviyesi yükseltilmişti. Ürün, emek, bilgi ve teknolojinin serbest dolaşımı birçok ticaret, kültür ve bilgi merkezlerin gelişmesine ortam hazırlamıştı. Osmanlının gerileme sürecinde İslam coğrafyasında uygulanan sömürgeci ve emperyalist politikalar Müslümanların sahip oldukları enerji kaynaklarını ve ekonomik potansiyellerini değerlendirmelerine imkân vermemiştir. Bu potansiyellerin hakiki sahipleri tarafından adil bir şekilde kullanılması hem İslam ülkelerinin refahını arttıracak hem de dünya barışına katkıda bulunacaktır.[26]

24 Kahraman Arslan, "İslam Ülkeleri Arasında İşbirliğine Giden Yolda Yeni Arayışlar", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, C 10, S 21, s. 182-183.
25 İsmail Hakkı Göksoy, Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi, s. 15.
26 bk. Mustafa Öztürk, "İslam Coğrafyasının Stratejik Önemi", Van YYÜSBED, İslam Kongresi Özel Sayısı, s. 212-223.

HÂŞİYE

"Fuat Sezgin çok dil bilen bir 'filolog-linguist'tir. Matematik, coğrafya, tarih-bilim tarihi gibi ilimlerle İslami ilimleri mezcetmiş bir âlimdir. Çoğu İslam bilim tarihine dair olmak üzere ardında büyük bir bilimsel miras bırakmıştır. Onun yazdıkları arasında en dikkat çekeni kısaca GAS diye bilinen Türkçeye 'Arap-İslam Bilim Tarihi' diye çevrilebilecek 17 ciltlik Almanca eseridir. Bu eseriyle pozitivist anlayışta sıkça dillendirilen 'Müslümanların bilime katkıları olmadığı' yönündeki ön kabulü yıkmıştır."

(Özcan Hıdır, "Fuat Sezgin'in İslam Bilim Tarihine Katkısı", Diyanet Aylık Dergisi, S 337, s. 26-28.)

9. İslam Dünyasındaki İlmî ve Fikrî Gelişmeler

İslam dünyasında ilk dönemlerden itibaren mescit ve camiler birer ilim merkezi olmuştur. İlme atfettikleri önem sebebiyle Müslümanlar; Yunan, Hint, İran gibi farklı medeniyet kaynaklarından tercüme faaliyetleri neticesinde istifade etmişler bununla birlikte bu ilmî mirastan bağımsız kendilerine mahsus bir medeniyet inşa etmeyi de başarmışlardır. Dinî bir gayretle ilme sarılan Müslümanların İslam medeniyeti içerisinde değerli eserler ortaya koymasında ilim ehline özel önem verilmesinin payı büyüktür. Öyle ki çoğu halife; içlerinde filolog, hekim, matematikçi ve mühendislerin de bulunduğu ulemayı maddi yönden desteklemiştir.[27]

İslam, başta Araplar olmak üzere Müslüman olan diğer milletlerin önünde geniş ufuklar açmıştır. Müslüman âlimler dinî sahada olduğu kadar tarih, coğrafya, astronomi, matematik ve tıp gibi daha pek çok alanda eserler ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar dünya bilim tarihine de önemli katkılar sağlamıştır. Örneğin fizik alanında İbn Heysem'in küresel aynalar, mercekler ve ışığın kırılması konusundaki araştırmaları klasik fizikte optiğin temellerini oluşturmuştur. Harezmi'nin matematik problemlerinin çözümünde sabit sayılar yerine değişkenleri kullanması matematik tarihinin en önemli konularından biri sayılmaktadır. Müslümanlar, Galileo ve Kopernik gibi Batılı fizikçilerden çok daha önce güneş sistemi ve dünyanın yuvarlaklığı ile ilgili fikirler geliştirmiş ve bu hususta ölçümler yapmışlardır. Müslümanların modern bilimin gelişmesine yaptıkları en büyük katkı deney, gözlem ve ölçmeye dayanan bir araştırma metodolojisini geliştirmiş olmalarıdır.[28]

Görsel 7.6
Müslümanların bilim tarihinde önemli bir yeri vardır.

İslam medeniyeti tarihinin büyük isimlerinden Kindî ilk İslam filozofudur. Felsefe dışında matematik, astronomi, mantık ve tıbba dair çok sayıda eser yazmıştır. Küresel bir evren modeli geliştirmiş ve geometriden yararlanarak onun şeklinin sınırlı olduğunu öne sürmüştür. Matematik ve astronomi sahasındaki önemli şahsiyetlerden biri olmasının yanı sıra büyük bir şair de olan İranlı Ömer Hayyam cebirde denklemleri sınıflandırmış, bilhassa ikinci dereceden denklemlerin çözümünü açıklamıştır. Trigonometri sahasında ilk müstakil eser ise Bîrunî'ye aittir. Eserinde trigonometriye dair önemli problemleri inceleyen Bîrunî, aynı zamanda küresel trigonometriyi bir ilim dalı olarak kuran kişidir. Astronomi, felsefe, tarih, coğrafya ve fizikle de uğraşmıştır. İslam âleminin astronomi alanındaki en büyük isimlerinden biri olan Ferganî, Me'mun Dönemi'nde yapılan yer ölçüm çalışmalarına katılmış, yerin bu günkü gerçek değerine oldukça yakın bir değer bulmuştur. Bu değer daha sonra Kristof Kolomp tarafından kullanılmıştır.

İslam dünyasının tıp alanındaki zirvelerinden biri olan Razî, dünya tarihinin de en büyük hekimlerinden kabul edilir. Yazdığı tıp ansiklopedisi Arapçadan Latinceye tercüme edilerek Batı'da yayımlanmıştır. Bulaşıcı hastalıklar hakkında yazılan ilk kitap olma özelliğini haiz "Kitabü'l-Hâvî" isimli eseri çiçek ve kızamık hastalıklarının teşhisine

27 Şakir Gözütok, "İslam ve İlim", Dinî Araştırmalar, C 8, S 22, s. 85-87.
28 Şakir Kocabaş, "İslam ve Bilim", Divan, C 1, S 2, s. 73-74.

yarayacak bilgiler de içermektedir. Bu alanın ikinci büyük ismi olan İbn Sina birçok hastalık hakkında teşhis ve tedavi yöntemleri geliştirmiştir. Önemli eserlerinden biri olan “el-Kanun”, 17. yüzyılın ortalarına kadar üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bütün kadim tıbba ait bilgileri ve Müslüman tıp ilmini ihtiva eden bu ansiklopedi asırlarca aşılamamıştır.[29]

Müslümanlar, sosyal bilimler alanında birçok katkıda bulunmuştur. Hukuk sistemi içerisinde ilk defa, hak ve görevleri tanımlayarak bunlara yer verenler Müslüman hukukçular olmuştur. Mukayeseli hukuk alanında ed-Debusî ve İbn Rüşd gibi âlimler inceleme ve araştırma eserleri ortaya koymuştur. Biyografik eserler Müslümanların tarih edebiyatının çarpıcı özelliklerindendir. Dünya çapında evrensel tarihleri kaleme almak bakımından Müslümanlar ilk tarihçiler olarak göze çarpmaktadır. İbn Haldun sosyolojik ve filozofik incelemeleri “Mukaddime” adlı eserinde çok ilerilere götürmüştür. Sanat alanında özellikle figüratif olmayan sahalarda İslam dünyasında şaşırtıcı gelişmeler yaşanmıştır. İstanbul’daki Süleymaniye Camii, Agra’daki Taç Mahal, Gırnata’daki el-Hamra Sarayı süsleme sanatında zirve örnekler olmuştur.[30]

10. İslam Dünyasında Medeniyetler Arası İlişkiler ve Kültürel Gelişmeler

Bütün medeniyetler kendi kimliklerini oluştururken diğer uygarlıklar ile temasa geçmiş ve karşılıklı etkileşimler gerçekleştirmişlerdir. Medeniyetler ve kültürler inşa ettikleri değer ve ürünleri uzun vadede sonraki dönemlere aktardıkları için bütün bu bilgi ve değerler bir nevi insanlığın ortak birikimi olmuştur. Bu nedenle başkasından değerli ve doğru olanı alma hususunda hiçbir rahatsızlık duymayan Müslümanlar tevarüs ettikleri bütün ilmî ve felsefi eserleri yeniden üretmek için çaba göstermişlerdir. Antik kültürlerden Arapçaya yapılan çeviriler ilk aşamada insanların gündelik hayatlarında ihtiyaç duydukları daha çok uygulamalı bilimlere yönelik alanlarda olmuştur. Bunu teorik ve soyut olması bakımından daha üst düzeydeki mantık, doğa bilimleri, matematik ve metafizik gibi alanlarda yapılan tercümeler takip etmiştir. Dolayısıyla İslam dünyası geniş coğrafyasıyla bir taraftan kendi gelişiminin zirvelerini zorlarken diğer taraftan da Batı dünyasını büyülemeye başlamıştır.[31]

TEFEKKÜR

9. yüzyıldan itibaren sürekli gelişme gösteren İslam bilim tarihi 10. ve 13. yüzyıllar arasında, hatta 14. yüzyılın ortalarına kadar altın çağını yaşadı. Geçen bu zaman diliminde Müslüman âlimler bir yandan eski medeniyetlerden aldıkları teori ve fikirleri geliştirip bilimsel temellere oturttular. Diğer yandan da yeni teoriler ve icatlar ortaya koydular. Bu icat ve teorilerine de İslam dininin esaslarına dayanarak oluşturdukları bir bilim felsefesiyle yön verdiler.

(Mehmet Bayrakdar, “İslam Bilim Tarihi”, Diyanet Aylık Dergisi, S 337, s. 8.)

Metinden hareketle Müslümanların ilme duydukları ilgiyi ve bu alana yaptıkları katkıyı yorumlayınız.

HÂŞİYE

İstanbul, İslam dünyası için büyük medeniyet merkezlerinden biri oldu. Medeniyete yapılan hizmet, yalnız mazide kalmış yadigârları tanıtmakla kalmadı. Yeni bir temel üzerinde ayrı bir mimari üslubu da meydana getirdi. Büyük Türk mimarı Sinan, en büyük eseri olarak Edirne’deki Selimiye Camii’ni yaptı. Kâtip Çelebi’nin eserlerinden biri coğrafyaya dair olup bu eserin benzeri Avrupa’da o gün için henüz tecrübe edilmemişti. Evliya Çelebi’nin meşhur eseri içindeki malumatın bolluğu ve genişliği bakımından, Avrupa’nın en büyük coğrafyacılarını çok geride bırakmaktadır.

(W. Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi, s. 75-76.)

29 Etem Çalık, “İslâm Medeniyetinin İlmî Kaynakları”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C 2, S 5, s. 56-70.
30 Muhammed Hamidullah, İslâm’a Giriş, s. 268-283.
31 Muhittin Macit, “Medeniyetlerin Kimlik ve Kendilik Oluşturma Süreçlerinde Çeviri Faaliyetlerinin Psiko-Sosyal Yönü”, MÜİFD, S 25, s. 80-86.

İslam dünyasındaki ilmî ve fikrî gelişmeler sebebiyle 11. yüzyıl sonlarında Avrupa'da Doğu'ya karşı bir ilgi uyanmıştı. Haçlı Seferleri, Endülüs ve Sicilya medreseleri, Batı eğitim sisteminin yetersizliği gibi sebepler İslam âlemi ile teması zorunlu kılmıştı. Diğer taraftan İslam dünyasının Batı'yı etkilemesinde ticari faaliyetler de önemli bir rol üstlenmiştir. Avrupa ile ticari faaliyetler iki yoldan gerçekleşmiştir. Biri Akdeniz üzerinden Suriye, Mısır sahilleriyle İtalyan liman şehirleri arasındaki deniz yolu diğeri İspanya'dan Avrupa içlerine kadar uzanan kara yoludur. Bunlar aynı zamanda kültürel geçişlerin de güzergâhı olmuştur. Müslümanlarla geliştirilen ticari münasebetler neticesinde İtalya'da dokumacılık başlamış, desenlerde de yoğun olarak Arap motifleri kullanılmıştır. İspanya ve Sicilya'ya hâkim olan Müslümanların refah seviyesinin yüksek olması bir süre sonra yerli halkın onları taklit etmesine sebep olmuştur. Dış görünüş itibariyle başlayan bu benzeme daha sonra onların kültürlerine de etki etmiştir.[32]

İslam medeniyetinin Avrupa'ya taşınmasında Haçlı Seferlerinin de rolü olmuştur. Bu seferler haçlıların peşinde koştukları gayeye uygun bir şekilde neticelenmemiştir. Ancak haçlılar, doğudaki hayat tarzını kültürel açıdan benimsemiş ve memleketlerine taşımıştır. Haçlı Seferlerine katılan devletlerde, Arapçadan Latinceye bazı tercümeler de gerçekleşmiştir. Avrupalı âlimler 12. asırda Müslümanlardan ne kadar çok şey öğrenmek zorunda olduklarını idrak etmiş, pek çok sahadaki Arapça eseri inceleyerek Latinceye tercüme etmeye başlamışlardır. Bunlarla birlikte İslam kültür ve medeniyetinin Avrupa'yı etkilemesi daha çok İspanya ve Sicilya'da yaşayan Müslümanlar sayesinde gerçekleşmiştir. Nitekim Hıristiyanlar Müslümanlarla paylaştıkları Endülüs kültürünü kendilerininmiş gibi kabul etmiştir.[33]

TEFEKKÜR

İslam kültür ve medeniyeti Batı'da dil yönünden de izler bırakmıştır. Bu sebeple bazı Arapça kelimeler Batı dillerine geçmiştir. Arapçada delil, senet anlamında kullanılan sakk, Batı'da çek şeklini almıştır. Bayanların giydikleri jupe, Arapçaki cübbeden, müslin adı verilen kumaş üretildiği yer olan Musul'dan gelmektedir. Arapçada şeker anlamına gelen süker kelimesi İtalyanca zucchero, Fransızca sucre olmuştur. Şerbet kelimesi sorbet şeklinde Fransızcalaşmıştır. Algebre, cebir kelimesinden; chiffre, sıfırdan; cafe, kahveden gelmektedir.

(İsmet Kayaoğlu, "İslâm Medeniyetinin Batı'ya Etkileri", AÜİFD, C 29, S 1, s. 220-221.)

Metinden hareketle medeniyetler arası etkileşimin kültürel boyutunu yorumlayınız.

Bağdat'ta çeviri faaliyetlerinin kurumsallaştığı mekân olan Beytü'l-Hikme'de 800'lü yıllarda başlayan tercüme faaliyeti Moğolların istilasına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında hem Doğu'nun hem de Batı'nın kayda değer eserleri çevrilerek önemli bir birikim elde edilmiştir. Avrupa'nın Rönesans'ta ortaya koyduğu gelişmeler de muayyen bir dönemin ürünü olmaktan çok zaman içindeki birikim ve tecrübelerin tezahürleridir. Zira Kopernik, daha önce İbn Şatır'ın ortaya koyduğu yer merkezli düzeneğe Güneş'i yerleştirerek Güneş merkezli âlem modeline ulaşmıştır.[34]

11. İslam Dünyasının Siyasi ve Uluslararası Teşekkülleri

Küreselleşen dünya şartlarında ilk olarak 20. yüzyılda ortaya çıkan uluslararası teşekküllerin temel çıkış noktası devletler arasındaki çatışmaların bertaraf edilmesidir. Ancak küresel güçlerin İslam coğrafyası üzerindeki tahakkümü ve sömürge faaliyetleri karşısında mevcut uluslararası kuruluşlar işlevsiz kalınca İslam dünyası kendi içinde örgütlenme ihtiyacı duymuştur. Bu anlamdaki ilk çabalar 1945'ten sonra başlamış; sonraki yıllarda genel, bölgesel ve iktisadi olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar oluşturulmaya çalışılmıştır.[35]

32 İsmet Kayaoğlu, "İslâm Medeniyetinin Batı'ya Etkileri", AÜİFD, C 29, S 1, s. 217-219.
33 Montgomary Watt, İslâm Avrupa'da, s. 116-119.
34 Mehmet Çaycı, Oryantalizm Oksidentalizm ve Sanat, s. 118-119.
35 Hüseyin Yıldırım, İslâm Dünyası'nda Yapısal Sorunların Çözümünde Uluslararası Kuruluşların Rolü, s. 1-3.

GELİŞEN SEKİZ ÜLKE (D-8)

Kalkınma yolundaki ülkelerin dünya ekonomisi içindeki konumlarını iyileştirmek, ticari ilişkilerini çeşitlendirmek ve ticaret alanında üye ülkelere yeni imkânlar yaratmak, uluslararası seviyede karar verme mekanizmalarına güçlü biçimde katılımlarını sağlamak ve halklarının yaşam seviyesini yükseltmek amacıyla 1997 yılında kurulmuştur.

Üye Ülkeler: Türkiye, Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan.

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (EİT)

Üye ülkelerin sürdürülebilir ekonomik kalkınması; ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve bölge içi ticaretin teşvik edilmesi; üye ülkelerin birbirleriyle ve dünya ile bağlantısını sağlayan ulaştırma ve haberleşme altyapısının geliştirilmesi amacıyla 1985 yılında kurulmuştur.

Üye Ülkeler: Türkiye, Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan.

ARAP DEVLETLERİ LİGİ (AL)

Arap ülkeleri arasındaki iş birliği ve dayanışmayı güçlendirmek ve Arap dünyasını ilgilendiren konularda ortak tutum geliştirmek amacıyla 1945 yılında kurulmuştur.

Üye Ülkeler: Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Cibuti, Fas, Filistin, Irak, Katar, Komorlar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Moritanya, Umman, Somali, Sudan, Suriye (Üyeliği askıya alınmıştır.), Suudi Arabistan, Tunus, Ürdün, Yemen.

MAĞRİP ARAP BİRLİĞİ (MAB)

Mağrip ülkeleri arasındaki diyaloğun artırılması; ortak ekonomi, tarım, ticaret ve sanayi politikasının tesis edilmesi amacıyla 1989 yılında kurulmuştur.

Üye Ülkeler: Fas, Cezayir, Libya, Moritanya, Tunus.

KÖRFEZ ARAP ÜLKELERİ İŞBİRLİĞİ KONSEYİ (KİK)

Üye ülkeler arasında bütünleşmeyi sağlamak, üye ülkelerin ekonomik ve siyasi güçlerini bir araya getirerek bölgesel bir güç oluşturmak amacıyla 1981 yılında kurulmuştur.

Üye Ülkeler: Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri , Suudi Arabistan, Umman, Katar, Kuveyt.

İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (İİT)

Üye devletler arasında işbirliği ve dayanışmayı güçlendirmek, İslam dünyasının hak ve çıkarlarını korumak amacıyla İslam Konferansı Örgütü ismiyle 1969 yılında kurulmuş, 2011 yılında ismi İslam İşbirliği Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Dünyanın en geniş katılımlı ikinci uluslararası kuruluşudur. Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK), İslam Ülkeleri İstatistik Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC), İslam İşbirliği Teşkilatı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) gibi alt kuruluşları Türkiye'de bulunmaktadır.

Üye Ülkeler: Türkiye, Afganistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Benin, Birleşik Arap Emirlikleri, Brunei Darüsselam, Burkina Faso, Cezayir, Cibuti, Çad, Endonezya, Fas, Fildişi Sahili, Filistin, Gabon, Gambiya, Gine, Gine Bissau, Guyana, Irak, İran, Kamerun, Katar, Kazakistan, Kırgızistan, Komorlar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Maldivler, Malezya, Mali, Mısır, Moritanya, Mozambik, Nijer, Nijerya, Özbekistan, Pakistan, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Surinam, Suriye (Üyeliği askıya alınmıştır.), Suudi Arabistan, Tacikistan, Togo, Tunus, Türkmenistan, Uganda, Umman, Ürdün, Yemen.

TÜRK KONSEYİ (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)

Türk dünyasının tarihi ve kültürel birikimlerinden en geniş şekilde yararlanılmak suretiyle Türk dili konuşan ülkeler arasındaki çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla 2009 yılında kurulmuştur.

Üye Ülkeler: Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan.

İnfografik 7.1
Müslüman ülkelerin kurduğu uluslarası teşkilatlar

12. Türkiye ile Diğer İslam Ülkeleri Arasındaki İlişkiler

Bulunduğu coğrafya içerisinde köklü bir geçmişi ve devlet geleneği olan birkaç ülkeden biri olan Türkiye, jeostratejik konumu dolayısıyla da oldukça önemlidir. Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu ile coğrafi, ekonomik ve kültürel bağlara sahip olmasının yanında Batı ile sürdürdüğü ilişkileri neticesinde Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları ile doğrudan ve özgün ilişkiler ağına sahip bir ülkedir.[36]

Görsel 7.7
Türkiye Suriyeli mültecilere kucak açmıştır.

Türkiye, bölge halklarıyla arasında tarihî, kültürel ve sosyal yakınlık bulunmasının yanında bölgedeki gelişmelerden doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği için Orta Doğu ile yakından ilgilenmektedir. Kıtalar arası stratejik konumu, petrol ve doğal gaz açısından zengin oluşu gibi sebeplerle Batılı ülkelerin ilgi odağı olan bölge sürekli bir gerilime sahne olmaktadır. Türkiye'nin son yıllarda belirginleşen çok boyutlu ve yapıcı dış politikası Orta Doğu'da barış, istikrar ve refahın egemen olmasına yöneliktir. Bu amaçla atılan her adıma destek olan Türkiye, girişim ve katkılarıyla sorunların çözümünde aktif rol üstlenmektedir.

Suriye'de 2011 yılında başlayıp bir iç savaşa dönüşen halk hareketi bölgedeki güvenlik ve istikrarı önemli ölçüde zedelemiştir. Türkiye bir yandan ülkedeki çatışmaların sona erdirilip halkın meşru taleplerinin kabul edilmesine yönelik bir siyaset izlerken diğer yandan savaştan kaçan Suriyelilere vatan olmuştur. Bunun yanında güvenliğini tehdit eden terör örgütlerinin sınır bölgesinden temizlenmesi hususunda mücadeleden taviz vermemektedir.

Karşılıklı çıkarlar çerçevesinde sürdürülen Türkiye-İsrail ilişkileri İsrail'in ortaya koyduğu olumsuz politikalar ve sert müdahaleler sebebiyle zaman zaman sekteye uğramaktadır. İsrail'in 2010 yılında Gazze'ye insani yardım götüren gönüllüleri taşıyan Mavi Marmara gemisine saldırması iki ülke arasında ciddi bir kriz yaratmıştır. İlişkiler ancak 2016 yılında İsrail'in özür dileyip tazminat ödemeyi kabul etmesiyle normalleşme yoluna girmiştir. İsrail-Filistin geriliminde her zaman Filistinlilerin yanında olan Türkiye diplomatik çabaların yanında Filistin'in kalkınması için yardımlarda bulunmakta ve insani yardım projeleri yürütmektedir.

TETKİK

İslam dünyasının güncel sorunlarından birini ele alarak Türkiye'nin konuya yaklaşımını araştırınız.

Türkiye, Irak'ta kalıcı istikrar ve güvenliğin oluşması için gayret gösteren ve ülkenin yeniden imarına destek olan devletlerdendir. Geniş bir yelpazede ve ortak projeler temelinde iş birliği geliştirilmesi maksadıyla iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi oluşturulmuş ve bu kapsamda çeşitli faaliyetler yürütülmüştür. Irak'ın DAEŞ terörü ile mücadelesine destek veren Türkiye'nin Irak'tan beklentisi de PKK terör örgütünün ülkedeki varlığına son verilmesine yönelik adımlar atılmasıdır.[37]

Türkiye-İran ilişkileri mevcut bölgesel sorunlar ile ABD ve Rusya gibi küresel aktörlerin Orta Doğu politikaları gölgesinde sürdürülmektedir. Bölgede mezhepleşmeden doğabilecek bir karışıklığın önüne

36 Mustafa Bıyıklı, "Uluslararası Politikalar ve Afriavrasya Stratejiler Çemberinde Türkiye'nin Önemi ve Hayat Sahası", Türk Dış Politikası, C 1, s. 13-17.
37 www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7 (Erişim tarihi: 28.01.2020)

geçmek isteyen Türkiye, azami iletişim ve iş birliği ile bloklaşmaların önlenmesini savunmaktadır. ABD'nin İran'a uyguladığı ekonomik yaptırımlar karşısında ara bulucu ve yapıcı bir tutum içinde olan Türkiye nükleer silahlar konusunda da İran'a gösterilen tepkinin aynı şartlardaki diğer ülkelere gösterilmemesini tutarsız bulmaktadır.[38]

Türkiye, Orta Asya ülkelerinden olan Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan'ı bağımsızlıklarını ilan ettikten hemen sonra tanımış ve diplomatik temaslara başlamıştır. Türkiye ile ortak dil, tarih ve kültüre sahip olan bu ülkeler ile diplomatik ilişkiler ve iş birliği kısa sürede gelişmiştir. Türkiye TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı) vasıtasıyla bu ülkelere kalkınma yardımları yapmakta; eğitim programları, projeler ve teknik yardımlarla da bölgede önemli bir misyon üstlenmektedir. Türkiye'nin bölgede açtığı Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullar, yürüttüğü "Türkiye Bursları" programı ve Türk-Kazak Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi ile Türk-Kırgız Manas Üniversitesi eğitim alanındaki iş birliğinin örnekleridir.

Görsel 7.8
TİKA'nın 2018 yılında Cezayir'de ihya ettiği eserlerden Keçiova Camii

Türkiye, Afrika ülkeleriyle 1990'ların sonunda canlandırdığı ilişkilerini giderek ilerletmiş, Afrika'ya açılım söylemiyle başlayan politika, Afrika ile ortaklık söylemine dönüşmüştür. Karşılıklı olarak açılan büyükelçilikler ile ilişkiler güçlendirildiği gibi TİKA, AFAD (Afet ve Acil Durum), Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı, Anadolu Ajansı, Türk Hava Yolları gibi kurumlarla kıtadaki faaliyetler yaygınlaştırılmıştır. Türkiye sunduğu burs olanaklarıyla Afrikalı gençlere Türk üniversitelerinde okuma imkânı vererek bölgedeki yetişmiş eleman ihtiyacının karşılanmasına destek olmaktadır.

Kökleri Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan Türkiye-Somali dostluğu ülkedeki iç savaşın sona ermesiyle yeniden canlanmıştır. Bir Afrika ülkesi olan Somali'nin 2011 yılında yaşadığı büyük kıtlık felaketinin ardından Türkiye en büyük yurt dışı yardımını bu ülkeye yapmıştır. Eğitim, sağlık, ulaştırma ve güvenlik alanlarında yaptığı faaliyetlerle ülkenin yeniden inşasına destek olmaktadır. Türk şirketleri ülkede büyük yatırımlar yapmakta, iki ülke arasındaki ticaret hacmi her geçen gün artmaktadır.

Balkanlar, Türkiye için öncelik taşıyan bölgelerden biridir. Zira bölgenin Türkiye ile coğrafi, siyasi ve ekonomik bağları olduğu gibi tarihî, kültürel ve insani bağları da bulunmaktadır. 1980'li yılların sonundan itibaren Yugoslavya'nın dağılma süreci Balkanları dengelerin alt üst olduğu istikrarsız bir döneme sürüklemiştir. Bölgede tahribatı çok yüksek ve hatta soykırıma varan çatışmalar yaşanmıştır. Bu aşamada bölgesel sahiplenme ve kapsayıcılık ilkelerini temel alan bir siyaset güden Türkiye; ilişkilerini bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı ve iç işlerine karışmama prensipleri üzerinden yürütmüştür. Türkiye, kurulmasına ön ayak olduğu Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci, Bölgesel İş Birliği Konseyi ve üçlü danışma mekanizmaları ile iyi komşuluk ilişkileri ve bölgesel iş birliğine dayalı politikasını somutlaştırmıştır.

Bosna-Hersek'in 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesi ile patlak veren savaşta aktif bir politika takip etmeye çalışan Türkiye, uluslararası örgütleri devreye sokmak amacıyla diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Savaş boyunca Bosna halkının yanında yer almış, savaşın ardından da ülkede kurulan siyasi dengenin korunması çabalarını desteklemiştir. Türkiye ticari ilişkilerini canlı tuttuğu Bosna-Hersek'e TİKA başta olmak üzere çeşitli kurumları vasıtasıyla kalkınma yardımlarında bulunmaktadır. Ortak mirasa sahip iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler kapsamında Yunus Emre Türk Kültür Merkezi önemli faaliyetler yürütmektedir.

38 Kemal İnat, Mustafa Caner, "Türkiye'nin İran Politikası 2018", Türk Dış Politikası Yıllığı 2018, s. 27-29.

Güney Asya ülkelerinden olan Pakistan ile Türkiye arasında dostluğun ön plana çıktığı bir ilişki mevcuttur. Pakistanlı Müslümanların Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'na verdiği destek bu dostluğun temelini oluşturmaktadır. Bağımsızlık mücadelesinde Türkiye'yi örnek alan Pakistan ile diplomatik ilişkiler yüksek düzeyli ziyaretlerle sürerken iki ülke halkı da her türlü felakette hemen birbirinin yardımına koşmaktadır. Bölgenin bir diğer ülkesi Afganistan ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler daha cumhuriyet ilan edilmeden TBMM'nin kurulmasıyla başlamıştır. O tarihten beri Afganistan'ın gelişmesi, güvenlik ve istikrarın sağlanması hususunda yoğun çaba sarf eden Türkiye, ikili ilişkilerinin yanında uluslararası kuruluşlar aracılığıyla da bu ülkeye desteğini sürdürmektedir.

Görsel 7.9
Türkiye İslam ülkeleri arasındaki dayanışmaya öncülük etmektedir.

Asya-Pasifik ülkelerinden olan Endonezya ve Malezya ile Türkiye arasında çok boyutlu ve geniş kapsamlı ilişkiler mevcuttur. Türkiye, Güneydoğu Asya'daki en büyük ekonomiye sahip olan Endonezya ile ticari ilişkilerini geliştirmektedir. Malezya, savunma sanayiinde Türkiye'nin önemli bir ortağıdır. Türkiye'de enerji, havalimanı, sigorta ve sağlık sektörlerinde önemli yatırımları mevcuttur. Endonezya ve Malezya uluslararası platformlarda Türkiye ile iş birliği içinde hareket etmekte ve bu üç ülke önemli bir dayanışma örneği sunmaktadır.[39]

13. İslam Ülkeleri ve Bunların Uluslararası Teşekküllerle İlişkisi

Uluslararası sorunların çözümü maksadıyla kurulan örgütlerin en geniş katılımlı olanı Birleşmiş Milletlerdir. Kuruluşun 193 üyesi içinde çok sayıda İslam ülkesi de bulunmaktadır. Temel amacı uluslararası anlaşmazlıkları çözmek olan Birleşmiş Milletler; erken uyarı, ara buluculuk, barışı koruma, uluslararası yardımlar, küresel sağlık, güvenlik, para politikaları gibi çok geniş bir alanda farklı işlevler üstlenmektedir. Çeşitli alt organları bulunmakla birlikte bağlayıcı kararlar alma yetkisi yalnızca Güvenlik Konseyine aittir. Konseyde tüm üye devletlerin temsil edilmemesi, 5 daimi üyenin (ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin) veto hakkının bulunması gibi hususlar eşitlik ilkesini zedelediğinden başta Türkiye olmak üzere pek çok ülke tarafından bu durum eleştirilmektedir. Üstelik daimi üyelerin zaman zaman jeopolitik ve jeoekonomik çıkarları doğrultusunda oy kullanmaları adaletsiz kararların alınmasına yol açmaktadır. Bu da Birleşmiş Milletlerin güvenilirliğini zedelemekte ve reform taleplerine sebep olmaktadır.[40] Türkiye, Birleşmiş Milletlerin yürüttüğü barışı destekleme ve koruma operasyonlarına fiilî olarak destek veren ülkelerdendir. Çeşitli tarihlerde Kore, Irak, Bosna-Hersek, Somali, Sudan, Lübnan ve Afganistan gibi çeşitli ülkelerde gerçekleştirilen Barış Gücü operasyonlarına katkıda bulunmuştur.[41]

KALEM

İslam coğrafyasında siyasi ve askerî sahalarda yaşanan olumsuz gelişmelerden hareketle Müslüman ülkelerin birlik içinde olmasının önemini anlatan bir yazı kaleme alınız.

39 www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7 (Erişim tarihi: 28.01.2020)
40 İlyas Kutlu, "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Reform Tartışmaları", Bilge Strateji, C 10, S 19, s. 177-182.
41 Ayşe Burçak Başak, Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Birleşmiş Milletler Barış Gücü Operasyonları ve Türkiye, s. 103-104.

Esas hedefi siyasi ve askerî organları ile üyelerinin özgürlük ve güvenliklerini korumak olan NATO'nun tek Müslüman üyesi Türkiye'dir. NATO'nun siyasi organlarının üyeler veya komşuları arasında yaşanabilecek anlaşmazlıkları önlemek, demokratik değerleri korumak ve fikir alışverişine destek vermek gibi amaçları bulunmaktadır. Anlaşmazlıklar ve çatışmalara barışçıl çözümler bulmak, diplomatik çabalar yetmediğinde geniş çaplı savaşları veya sınırlı krizleri idare etmek üzere askerî müdahalelerde bulunmak ise NATO'nun askerî organlarının amaçlarındandır. Körfez Savaşı, Bosna-Hersek ve Kosova'daki savaşlar NATO'nun askerî gücünü kullanarak müdahil olduğu hadiselerdendir.

NATO'nun etki alanının genişlemesi ve görevlerinin revize edilmesi için 1991-2001 yılları arasında bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda üye ülkelerin güvenliğinin sağlanması açısından Orta Doğu, Doğu Avrupa ve Kafkasların NATO'nun görev bölgesi olarak kabul edilmesi önemsenmektedir.[42] Akdeniz Bölgesi'nin tamamında barış ve istikrara katkıda bulunmak ve bölge ülkeleri ile NATO arasında ortak anlayışı geliştirmek amacıyla 1994 yılında Akdeniz Diyalogu oluşturulmuştur. Bu diyaloga katılan ülkeler; Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Fas, Moritanya ve Tunus'tur. Orta Doğu Bölgesi'nde oluşturulan İstanbul İş Birliği Girişimine ise Kuveyt, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri katılmaktadır. Makedonya ve Bosna-Hersek başta olmak üzere Balkanlardaki ülkelerin NATO'ya üyelik süreçlerinin ilerletilmesi ve Kosova'da güvenliğin tam olarak sağlanması Türkiye tarafından desteklenen hususlardandır.[43]

Ekonomik konularda uzmanlaşmış, hükümetler arası bir istişare kuruluşu olan İktisadi İş Birliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) 1961 yılında kurulmuştur. Kuruluş, ekonomi ile ilgili konularda analitik incelemeler yapmakta ve sonuçlar doğrultusunda üye ülkelere tavsiyelerde bulunmaktadır. Üye ülkeler hakkında ekonomi alanında periyodik olarak raporlar hazırlayan teşkilat, inceleme yaptığı ülkenin içinde bulunduğu şartları objektif olarak ortaya koymaya çalışmaktadır.

OECD tarafından hazırlanan ekonomik analiz ve istatistikler IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlere referans olmaktadır. Teşkilatın kurucu üyeleri arasında yer alan Türkiye, toplam 36 üye içindeki tek Müslüman ülkedir.[44]

TEFEKKÜR

"Müminler, birbirini sevmede, birbirine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer."

(Müslim, Birr, 66.)

Hadis-i şerifin dikkat çektiği hususu devletler arası münasebetler açısından yorumlayınız.

ÖSYM Sormuş!

ÖSYM

Aşağıda, bir küresel örgütün kuruluş amaçlarından bazıları verilmiştir.

- Üye ülkelere kendi kendine yetecek ekonomik gelişme ve istihdam sağlamak
- Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarına destek sağlamak
- Uluslararası ticaretin gelişmesini desteklemek

Amaçları belirtilen bu örgüt aşağıdakilerden hangisidir?

A) Birleşmiş Milletler (BM)
B) İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)
C) Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)
D) Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)
E) Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)

2019-AYT

Cevap: E
Metinde amaçları belirtilen kuruluş Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütüdür.

42 Taha İmran Aktürk, Soğuk Savaş Dönemi Sonrası NATO'nun Orta Doğu Politikaları, s. 5-18.
43 www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ad66d2ab-64b7-4bc7-b3a1-eb06097f75c7 (Erişim tarihi: 28.01.2020)
44 www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-_oecd_.tr.mfa (Erişim tarihi: 28.01.2020)

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A. Aşağıdaki açık uçlu soruları cevaplayınız.

1. Çin ve Hindistan'da yaşayan Müslümanların karşı karşıya olduğu en temel sorunu açıklayınız.

2. Avrupa'daki Müslümanların yaşadığı entegrasyon sorununda ırk ve dil farklılığının etkisini yorumlayınız.

3. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda gerileme sürecine girmesi İslam dünyasını nasıl etkilemiştir?

4. Arap Baharı adı verilen halk hareketlerinin sonuçları neler olmuştur?

5. İslam ülkelerinin doğal zenginliklerini etkin bir şekilde kullanamamasının nedenlerini yorumlayınız.

6. Müslümanların ilmî sahadaki çalışmalarının farklı disiplinlere ve bilimsel gelişmelere katkısını yorumlayınız.

7. Türkiye'nin Orta Doğu, Balkanlar ve Afrika'ya yönelik dış politikasını şekillendiren unsurlar nelerdir?

8. İslam dünyasının siyasi ve ekonomik haklarının korunmasında Türkiye'nin NATO'ya ve OECD'ye üye tek Müslüman ülke olmasının önemini yorumlayınız.

9. İslam dünyasının geleceği açısından birlik ve beraberlik içerisinde olmanın önemini yorumlayınız.

B. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları okuyunuz ve doğru seçeneği işaretleyiniz.

10. Afrika kıtası ile ilgili aşağıda verilen bilgilerden hangisi yanlıştır?

A) İslam kıtanın her alanda gelişmesine katkı sağlamıştır.
B) İslam ticari ilişkiler ve fetihlerle yayılma imkânı bulmuştur.
C) En fazla Müslüman nüfusa sahip ülkeler Gine ve Nijerya'dır.
D) Bazı ülkeler hâlâ ekonomik ve siyasi açıdan Batı'ya bağımlıdır.
E) Tarih boyunca yoğun bir misyonerlik faaliyetine sahne olmuştur.

11.
- İslam 14. ve 15. yüzyıllardan itibaren bölgede hızla yayılmıştır.
- Cami, medrese, kervansaray gibi eserler İslam'ın bölgedeki tezahürleri olmuştur.
- 20. yüzyılın ortalarında bölgede yönetim komünistlerin eline geçmiştir.
- Kimliklerini koruma gayesiyle bölgeden Türkiye'ye göç edenler olmuştur.

Balkanlar hakkında verilen bilgilerin ilgili oldukları alanlar aşağıdakilerin hangisinde doğru sıralanmıştır?

A) Sosyal-Dinî-Kültürel-Siyasi
B) Dinî-Kültürel-Siyasi-Sosyal
C) Siyasi-Kültürel-Dinî-Sosyal
D) Dinî-Sosyal-Siyasi-Kültürel
E) Kültürel-Sosyal-Siyasi-Dinî

12. Haritada numaralandırılmış alanlardan hangileri Müslüman nüfusun en az olduğu bölgelerdendir?

A) Yalnız I
B) Yalnız IV
C) I ve V
D) II ve V
E) III ve IV

13. Aşağıdaki bilgilerden hangisi <u>yanlıştır</u>?

A) Türkiye, Malezya ve Ürdün kısmen sanayileşmiş İslam ülkelerindendir.
B) Türkiye, İran ve Pakistan krom bakımından zengin ülkeler arasındadır.
C) Kuveyt, Katar ve Suudi Arabistan'da kişi başına düşen millî gelir yüksektir.
D) Çad, Komor ve Maldivler satın alma gücü yüksek İslam ülkelerindendir.
E) Gine, Togo ve Nijer az gelişmiş İslam ülkeleri arasındadır.

14. Irak, Suriye ve Mısır'ın fethinden sonraki süreçte buralardaki kültür havzaları Bağdat'a kaydırılmıştır. 8. yüzyılda başlamış olan tercüme faaliyetleri de Halife Me'mun'un bu amaca matuf Beytü'l-Hikme'yi kurmasıyla ivme kazanmıştır.

Metne göre;

I. Fetihler medeniyetlerin farklı coğrafyalara taşınmasında etkili bir unsurdur.
II. Müslümanlar farklı medeniyetlere ait eserleri sistemli bir şekilde incelemiştir.
III. İslam dünyasında tercüme faaliyetleri Emeviler Dönemi'nde hız kazanmıştır.

ifadelerinden hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I
B) Yalnız III
C) I ve II
D) II ve III
E) I, II ve III

15. I. Türk Konseyi
II. Arap Devletleri Ligi
III. Birleşmiş Milletler
IV. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

Verilenlerden hangileri İslam dünyasının uluslararası kuruluşları arasında yer alır?

A) I ve IV
B) II ve III
C) I, II ve III
D) I, II ve IV
E) II, III ve IV

16. Sicilya Kralı II. Frederik, Sicilya'da ve Haçlı Seferleri esnasında Doğu'da Müslümanları yakından tanımıştı. Müslüman âdetlerini ve kıyafetlerini benimsemiş olan Kral, Arapçayı da öğrenmiş İslam eserlerini okuma imkânına sahip olmuştu. İslam düşüncesinin tesiriyle bütün dinlere karşı müsamahalı davranan II. Frederik 1224 yılında Napoli'de kurduğu üniversite ile İslam düşüncesini Batı'ya tanıtmak istemişti. Bu akademinin önemli bir işlevi de Arapçadan Latinceye tercümeler yapmaktı.
Metinden çıkarılabilecek en kapsamlı yargı aşağıdakilerden hangisidir?

A) İslam medeniyeti Batı dünyasını farklı kanallardan etkilemiştir.
B) Müslüman âlimler eserlerini Arapça kaleme almışlardır.
C) Haçlı Seferleri kültürler arası etkileşimde önemli bir etkendir.
D) Medeniyetlerin el değiştirmesinde tercümeler etkili olmuştur.
E) Sicilya Kralı II. Frederik, İslam düşüncesinden etkilenmiştir.

17.
- Suriyeli mültecilere kapılarını açarak onları yalnız bırakmamıştır.
- Abluka altındaki Gazze şehrinin imarına maddi destek sağlamıştır.
- Bağımsızlığını ilan eden Türk devletlerini hemen tanımıştır.
- Bosna-Hersek Savaşı'nda diplomatik girişimlerde bulunmuştur.

Türkiye'nin bu faaliyetlerinin temelinde;
I. Siyasi
II. Askerî
III. İktisadi
IV. Sosyal
unsurlardan hangileri yer almaktadır?

A) Yalnız IV
B) I ve III
C) II ve IV
D) I, III ve IV
E) II, III ve IV

Abdal: Gezgin derviş.

aforoz: Hıristiyanlıkta kilise tarafından verilen cemaatten kovma cezası.

Afro-Amerikalı: Kökeni Afrika'daki herhangi bir siyahi nüfusa dayanan Amerika Birleşik Devletleri vatandaşları ya da sakinleri.

ahi: Kökleri eski Türk törelerine dayanan ve Anadolu'da yüksek bir gelişim gösteren esnaf, zanaatkâr, çiftçi vb. bütün çalışma kollarını içine alan ocağa mensup kişi.

altın oluk: Kâbe'nin damında biriken yağmur sularının "Hicr"e akmasını sağlamak için Kâbe'nin kuzeybatı duvarının üzerine yerleştirilmiş, Emeviler Dönemi'nde altınla kaplatılmış oluk.

analitik: Çözümlemeli.

aristokrat: Soylu.

asabiyet: Aynı soydan gelenlerin veya bir başka sebeple aralarında yakınlık bulunanların muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu.

asimilasyon: Farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları, bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme.

atıf: Yöneltme, çevirme.

azletmek: Bir kişiyi görevinden almak, uzaklaştırmak.

Beytülmâl: Devletin hazinesi.

Cahiliye: Hz. Muhammed'in(s.a.v.) peygamberliğinden önce, insanların yaşadıkları ve özünde putlara tapma, soy sopla övünme, hukuksuzluk, kibir ve zayıfları ezme gibi olumsuzlukları barındıran sosyal ve kültürel ortam.

cizye: İslam ülkelerinde Müslüman olmayanlardan alınan bir vergi türü.

Dâî: Davet eden, çağıran.

diktatör: Bütün siyasi yetkileri kendinde toplamış bulunan kimse.

Ehliyet: Yeterlilik, elverişlilik, liyakat.

eman: Yazılı olarak birisine verilen güvenlik belgesi.

emîrü'l-ümerâ: Bazı İslam devletlerinde çeşitli idari yetkilere sahip kumandanlara verilen unvan.

emperyalist: Bir milletin sömürü temeline dayanarak başka bir milleti siyasi ve ekonomik egemenliği altına alıp yayılması veya yayılmayı istemesi, yayılmacılık anlayışını benimseyen.

emrivaki: Oldubitti.

engizisyon: Orta Çağ'da, Katoliklerde katı din inançlarına karşı gelenleri cezalandırmak için kurulan kilise mahkemelerinin adı.

entegrasyon: Bütünleşme, uyum.

etnik: Kavimle ilgili.

Fasih: Açık ve düzgün.

faşist: Demokratik düzenin yerine aşırı bir ulusçuluk ve baskı düzeni kurmayı amaçlayan öğreti yanlısı.

feodal: Derebeylikle ilgili.

fey: **1.** Savaş yapmaksızın Müslümanların gayrimüslimlerden almış olduğu taşınır ve taşınmaz mallar, ganimet. **2.** Eskiden Müslüman yöneticinin Müslüman olmayan vatandaşlarından aldığı cizye, haraç ve ticaret malları vergilerinin ortak adı.

figüratif sanat: İçinde insan, hayvan ve doğa ögeleri yer alan sanat.

filolog: Dil bilimci.

Hadari: Şehirlerde yerleşik hayat yaşayan Araplara verilen isim.

haiz: Bir şeyi olan, elinde bulunduran, taşıyan.

halef: Birinin ardından gelip onun makamına geçen kimse.

hanif: **1.** Şirk ve sapıklığı hiçbir zaman iyi görmeyen, şirke meyletmeyen. **2.** Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği tevhid inancını koruyan, Hz. Muhammed'in(s.a.v) peygamber olarak gönderilmesinden önce Allah'ın(c.c.) varlığına ve birliğine inanan kimse.

haraç: Tarihte gayrimüslimlerden alınan ve miktarı şartlara göre belirlenen toprak vergisi.

Haremeyn: Mekke'de bulunan Kâbe ile Medine'de Hz. Peygamber'in kabrinin olduğu yer.

hisbe teşkilatı: Tarihte, İslam devletlerinde genel ahlakı, kamu düzenini korumak ve denetlemek; iyiliği emretmek, kötülükleri engellemek için kurulmuş bir teşkilat.

hiyerarşi: Aşama sırası.

hücre-i saâdet: Hz. Peygamber'in içerisinde vefat edip sonra da defnedildiği Hz. Aişe'ye ait oda.

İçtihat: Kur'an-ı Kerim ve hadislerden delil ve hüküm çıkarabilecek seviyedeki İslam fıkıh bilginlerinin, hakkında bir emir veya yasak olmayan konularda Kur'an-ı Kerim ve sünnetten yeni hükümler çıkarmaları.

içtimai: Toplumsal.

ihdas etmek: Ortaya çıkarmak, meydana getirmek. Kurmak.

ihlal etmek: Bozmak, zarara uğratmak. Kurala aykırı davranmak.

ihtida: Başka bir dinden çıkıp Müslüman olma.

ihtilal: Bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketi, devrim.

iktisadi: Ekonomik.

ilga: Bir şeyin varlığını ortadan kaldırma.

ilhak: Katma, bağlama, ekleme. Egemenliği altına alma.

iltica: Sığınma.

imtina etmek: Bir şeyi yapmaktan kaçınmak, çekinmek.

imtiyaz: Başkalarına tanınmayan özel, kişisel hak veya şart, ayrıcalık.

infial: Birine içerleme, gücenme, kızgınlık duyma.

irat etmek: Söylemek.

irtidat: Müslüman bir kimsenin İslam dininin kurallarından birini veya tamamını inkâr etmesi yahut İslam'ın dışında herhangi bir dine girmesi veya ateist olması.

iskân: Yurtlandırma.

İslamofobi: İslam'a karşı ön yargı ve Müslüman azınlığa karşı gösterilen nefret ve ırkçılık.

isra: Hz. Peygamber'in, hicretten yaklaşık bir buçuk sene evvel Miraç gecesinde Kâbe'den Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya Allah'ın(c.c.) izniyle götürülmesi.

istihdam: Bir görevde, bir işte kullanma.

istihkâm: Düşman saldırısını durdurmak, düşmana karşı savunma yapmak amacıyla düzenlenmiş yer.

istimâlet: Osmanlıların uyguladığı meylettirici ve uzlaştırıcı fetih siyaseti için kullanılan tabir.

istişare: Danışma.

Jeopolitik: Bir devlette bir bölgede uygulanan politikayla o yerin coğrafyası arasındaki ilişki.

Kaptan-ı derya: Osmanlı Devleti'nde deniz kuvvetlerinin en büyük askerî ve idari amiri, kaptan paşa.

kast: Ayrıcalıklar bakımından yukarıdan aşağıya doğru kesin ölçülerle sınırlanmış bulunan, en koyu biçimiyle Hindistan'da görülen toplumsal sınıfların her biri.

kervansaray: Ana yollarda kervanların konaklaması için yapılan büyük han.

komünist: Bütün malların ortaklaşa kullanıldığı ve özel mülkiyetin olmadığı toplum düzeni yanlısı olan.

kontluk: Derebeylik.

liyakat: Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu.

Medinetüzzehra: Endülüs'te İslam mimarisinin önemli bir sarayı ve bu saray çevresinde gelişen şehir.

meğazi: Hz. Muhammed'in(s.a.v.) hayatını konu edinen siyer ilminin bir kolu olarak Hz. Peygamber'in savaşları ile ilgili bilgileri içeren kitaplar.

meşruiyet: Yapılmasına dinen izin verilmiş olma, dine uygun olma.

metaf: Tavaf alanı.

metodoloji: Yöntem bilimi.

mezcetmek: Birbirine katmak, katıştırmak.

miraç: Hz. Peygamber'in, Recep ayının 27. gecesinde, Mekke'den Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya götürülmesi ve oradan göğe yükseltilerek Allah'ın(c.c.) ayet ve olağanüstü nimetlerinin gösterilmesi.

misyon: Görev, amaç.

misyonerlik: Bir dini, özellikle Hıristiyanlığı yayma faaliyeti.

Morisko: İspanyol hâkimiyeti altında yaşayan zorla Hıristiyanlaştırılmış eski Müslümanlara verilen ad.

Muâhât: Hicretten sonra Hz. Peygamber'in, muhacirlerle ensar arasında yaptığı kardeşlik antlaşması.

muhasara: Kuşatma.

muhkem: Sağlam, sağlamlaştırılmış.

mukavemet: Dayanma, karşı durma, karşı koyma, dayanırlık.

mutasavvıf: Tasavvufçu, tasavvufu yaymaya ve tanıtmaya çalışan, tasavvuf yoluna giren kimse.

muvaffak olmak: Başarmak.

mübadele: Değişim. Bir şeyin diğeriyle değiştirilmesi.

müceddit: Yenileyen, düzenleyen, ıslah eden kimse.

müessif: Üzücü, üzüntü veren.

mülteci: Sığınmacı.

münavebe: Nöbetleşme.

müşkül: Güç, zor, çetin.

müzakere: Bir konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunma.

Nakîb: Bir cemaatin büyüğü, bir topluluğun başkanı, başkan vekili veya temsilcisi olan kimse.

Neonazi: Almanya'da 1930'lu yıllarda Hitler tarafından kurulan Nasyonal Sosyalist Partisinin, Alman ırkının üstünlüğünü savunan politikasını yeni bir tarzda canlandırmak isteyen.

nihai: İşi sona erdiren, işi kesen, son, sonuncu.

nüfuz: Sözü geçer olmak sözü dinlenmek.

nüsha: Birbirinin tıpkısı olan yazılı şeylerin her biri.

Ordugâh: Ordunun konakladığı yer.

Öşür: Toprak mahsullerinden, gümrüklerden ve devlet arazilerinden alınan vergi, toprak mahsullerinin zekâtı.

özerklik: Bir topluluğun, bir kuruluşun ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme hakkı.

Payitaht: Başşehir, başkent.

piyade: Yaya olarak savaşan askerlerin oluşturduğu sınıf.

pozitivist: Olgucu.

Raca: Hindistan'da prenslere verilen unvan.

re'y: Kur'an-ı Kerim ve sünnetin açıkça çözüme kavuşturmadığı meseleleri ayet ve hadislerin ışığında karara bağlamak ve bir çözüm bulmak için takip edilen yol, bu konularda görüş belirtme.

revak: Üstü örtülü, önü açık yer, sundurma.

rezerv: Yatağında veya havzasında bulunduğu hesaplanan, henüz işletilmemiş kömür, demir, petrol vb.

ribat: Eskiden sınır boylarında, vatanı ve milleti koruma, emniyeti sağlama, işlenmeyen toprakları işler hâle getirme gibi görevleri üstlenmek için kurulan tekke.

Ridde Olayları: Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir zamanda bazı yalancı kimselerin peygamberlik iddiasıyla başlayan ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra bazı bedevi kabilelerin zekât vermeyeceklerini ilan etmesiyle genişleyip isyana dönüşen dinden dönme olayları.

Sâbiîlik: Başlangıçta tevhid inancına sahipken diğer kültürlerin etkisiyle melek, put ve yıldızlara tapmayı esas alan din.

saik: Sebep.

selef: Bir görevde, meslekte kendinden önce bulunan ve yerine geçilen kimse.

seriyye: Hz. Peygamber'in kumanda etmediği küçük askerî birlik, öncü kuvvet, akıncı birliği.

seyyit: Hz. Peygamber'in soyunu, torunu Hz. Hüseyin aracılığıyla devam ettiren müminler, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler.

sirayet etmek: Yayılmak, dağılmak.

sistematik: Sistemli.

soykırım: Bir insan topluluğunu ulusal, dinsel vb. sebeplerle yok etme.

sömürgecilik: Genellikle bir devletin başka ulusları, devletleri, toplulukları, siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması veya yayılmayı istemesi.

suffe: Mescid-i Nebi'nin bitişiğinde yoksul sahabilerin barınması için yapılan ve giderek bir eğitim kurumu haline gelen yer.

sufi: Tasavvufî hayat tarzını benimseyerek Hakk'ın yakınlığını kazanmaya çalışan kimse.

sulta: Baskı.

surre: Hac zamanı dağıtılmak üzere Haremeyn'e gönderilen eşya ve hediyeleri ifade eden bir terim.

Şerif: Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'ın soyundan gelen mümin.

şifahi: Sözlü.

şûra: Bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu.

Taarruz: Saldırı.

tahakküm: Baskı, zorbalık, hükmetme.

tahkim: **1.** Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma. **2.** Anlaşmazlıkların hakem yoluyla çözülmesi yöntemi.

takiye: Müminlerin, kendilerine karşı güç kullanan inkârcıların karşısında can, mal, ırz, din ve her türlü kutsal değerleri tehlikeye düştüğünde onların zararlarından kurtulmak için imanlarını gizlemeleri; gerektiğinde inandıkları görüş ve davranışların aksini ortaya koymaları.

tampon: Bir darbenin, çatışmanın şiddetini azaltan etken.

tasfiye etmek: Yok etmek, ortadan kaldırmak.

tebaa: Uyruk.

tecrit etmek: Herkesten veya her şeyden ayırmak, bir kenara koymak.

telkin: Bir duyguyu, bir düşünceyi aşılama.

temayüz etmek: Sivrilmek, seçkinleşmek.

teşekkül: Belli bir varlık ve biçim kazanma, oluşma, oluşum.

teşrif: Bir yeri onurlandırma, şereflendirme.

tevarüs etmek: Mal vb. miras olarak birinden diğerine kalmak.

tezahür: Belirme, görünme, gözükme, ortaya çıkma, oluşma.

tezhip: Yazma kitaplarda, sayfaların yaldız ve boya ile bezenmesi, yaldızlama.

Vaftiz: Hıristiyanlıkta doğduktan kısa bir süre sonra çocuğa ilk günahını silmek ve onu Hıristiyanlaştırmak amacıyla yapılan kutsal işlem.

vahamet: Güçlük, korkulacak tehlikeli durum.

vakıa: Olgu.

veciz: Kısa ve etkili (ifade, söz)

veçhe: Yön.

veto: Karşı çıkma, engelleme, reddetme.

Zaviye: Küçük tekke.

zındık: İslam öncesi sahip olduğu sapık fikirleri İslam geldikten sonra da devam ettiren kimse.

zimmî: İslam Devleti tebaasında olan ve haraç veren Hıristiyanlar, Yahudiler.

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, "İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", **Türkler Ansiklopedisi,** C 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

AFZALURRAHMAN, **Sîret Ansiklopedisi,** (çev. Kenan Dönmez), İnkılap Yayınları, C 1-6.

AKTÜRK, Taha İmran, **Soğuk Savaş Dönemi Sonrası NATO'nun Orta Doğu Politikaları,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016.

AKYÜREK, Yunus, "Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir'in Fethi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C 22, S 1, 2013.

ALKAN, Mustafa**,** "Osmanlı Devletinin 'İslam Birliği' Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması", **Gazi Akademik Bakış Dergisi,** C 9, S 18, 2016.

ANAT, Yakup; ALMAZ, Ahmet, **Karahanlılar Tarihi,** Oku Yayınları, İstanbul, 2003.

APAK, Âdem, "Emevîler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C 18, S 2, 2009.

APAK, Âdem, "Hz. Osman Dönemi Fetihleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C 9, S 9, 2002.

APAK, Âdem, "Kuzey Afrika'da İlk İslâm Fetihleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C 17, S 2, 2008.

APAK, Âdem, **Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi,** C 1-4, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2009-2019.

APAK, Âdem, **Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet,** Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

APAK, Âdem, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü,** Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

APAK, Âdem, **Siyer-i Nebî (Hz. Peygamber'in[s.a.v.] Hayatı-Şahsiyeti-Daveti),** Ensar Neşriyat, Cilt 1-2, İstanbul, 2017.

ARSLAN, Kahraman, "İslam Ülkeleri Arasında İşbirliğine Giden Yolda Yeni Arayışlar", **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi,** C 10, S 21, 2014.

ARSLAN, Kahraman, **İslam Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Geliştirilmesi,** İstanbul, 2010.

ASRAR, Ahmed, "Hint Alt Kıtası", **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar,** İSAM Yayınları, İstanbul, 1998.

ATALAN, Mehmet, "Abbasi Daveti Sürecinde er-Rıza min Âl-i Muhammed Söylemi", **İslâmî Araştırmalar Dergisi,** C 18, S 2, 2005.

ATALAR, Münir, **Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümâyun ve Surre Alayları,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

AYCAN, İrfan, "Emevîler Dönemi İç Siyasî Gelişmeleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C 39, S 1, 1999.

AYCAN, İrfan, "Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", **Türkler Ansiklopedisi,** C 4, Yeni Dünya Yayınları, Ankara, 2002.

AYDINLI, Osman, "Mezheplerin Oluşum Sürecinde Mevalinin Rolü", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C 2, S 3, 2003.

BARKAN, Ömer Lütfi, **Kolonizatör Türk Dervişleri,** Hamle Yayın Dağıtım, İstanbul.

BARTHOLD, W., **İslâm Medeniyeti Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1963.

BAŞ, Eyüp, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslam Tarihi", **Dinî Araştırmalar,** C 14, S 39, 2011.

BAŞAK, Ayşe Burçak, **Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Birleşmiş Milletler Barış Gücü Operasyonları ve Türkiye,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2019.

BAŞKURT, İrfan, "Almanya'da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi", **Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi,** S 12, 2009.

BAYRAKDAR, Mehmet, "İslam Bilim Tarihi", **Diyanet Aylık Dergisi,** S 337, 2019.

BEDİRHAN, Yaşar; ATÇEKEN, Zeki, **Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi,** Eğitim Yayınevi, 2. Baskı, Konya, 2012.

BEKİN, M. Rıza, "Doğu Türkistan", **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar,** İSAM Yayınları, İstanbul, 1998.

BELÂZÜRÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, **Fütûhu'l-Büldân,** Dâr ve Mektebe el-Hilâl, Beyrut, ts.

BELÂZÜRÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, **Ensâbü'l-Eşrâf,** C 1-13, Beyrut, 1996.

BERK, Süleyman, **Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı,** İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013.

BIYIKLI, Mustafa, "Uluslararası Politikalar ve Afriavrasya Stratejiler Çemberinde Türkiye'nin Önemi ve Hayat Sahası", **Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi,** C 1-2, İstanbul, 2008.

BİLGİN, Feridun, "Endülüs'te Kalan Son Müslümanların (Moriskolar) İspanya'dan Sürgünü (1609-1614)", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** C 13, S 2, 2013.

BİLGİN, Feridun, "Gırnata'nın İşgali (1492) Sonrasında Endülüs'teki Müslümanların Asimilasyonu", **Mukaddime, Mardin Artuklu Üniversitesi Dergisi,** S 2, 2010.

BOZAN, Oktay, "Emeviler Döneminde Arap-Ermeni İlişkileri", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C 16, S 1, 2014.

BOZKURT, Nahide, **Abbâsîler,** İSAM Yayınları, İstanbul, 2013.

BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahih-i Buhârî,** Çağrı Yayınları, C 1-8, İstanbul, 1992.

BUZPINAR, Ş. Tufan, "Surre", **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 37, İstanbul, 2009.

BUZPINAR, Ş. Tufan; KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Haremeyn", **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 16, 1997, İstanbul.

CANSEVER, Turgut, **Mimar Sinan,** Klasik Yayınları, İstanbul, 2010.

ÇALIK, Etem, "İslâm Medeniyetinin İlmî Kaynakları", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 2, S 5, 2013.

ÇAYCI, Mehmet, **Oryantalizm Oksidentalizm ve Sanat,** İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

ÇETİN, Osman, "İskânlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Hâline Gelmesi", **Türkler Ansiklopedisi,** C 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ÇETİN, Osman, **Türk-İslam Devletleri Tarihi,** Emin Yayınları, Bursa, 2016.

ÇİÇEK, Kemal, "Kanada'da Müslümanlar Araştırması", **Yeni Türkiye Dergisi,** C 4, S 98, 2017.

DEMİRCAN**,** Adnan, **İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâli İlişkisi,** Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

DEMİRCİ, Mustafa, "Abbasîler İle Hazarlar Arasındaki İlişkiler (VIII-IX. Y.Y.)", **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,** S 5, 2011.

DEMİRKENT, Işın, **Haçlı Seferleri,** Dünya Yayıncılık AŞ, 1. Baskı, 1997.

DURSUN, Davut, "Afrika", **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 1, İstanbul, 1988.

DURSUN, Davut, "Kanada", **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 24, İstanbul, 2001.

ERSOY, Arif; ALTUNDERE, Merve Büşra, "İslam Coğrafyasının İktisadi Sorunları ve İslam İktisadinin Vadettikleri", **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** İslam Kongresi Özel Sayısı, 2018.

ERUL, Bünyamin, "Veda Hutbesi", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 42, İstanbul, 2012.

FAYDA, Mustafa, "Hulefâ-yi Râşidîn", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 18, İstanbul, 1998.

FAZLIOĞLU, İhsan, "Osmanlılar", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 33, İstanbul, 2007.

FİLİBELİ AHMED HİLMİ, **İslam Tarihi,** (Derleyen: Ziya Nur Aksun), Ötüken Neşriyat, 2010.

GENÇ, Süleyman, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu-Abbâsî İlişkileri", **Türkler Ansiklopedisi,** C 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

GÖKSOY, İsmail Hakkı**,** "Güneydoğu Asya İslâm Ülkelerinde Türk İzleri", **Türkler Ansiklopedisi,** C 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

GÖKSOY, İsmail Hakkı, "Uzak Doğu", **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar,** İSAM Yayınları, İstanbul, 1998.

GÖKSOY, İsmail Hakkı, **Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi,** 3. Baskı, Fakülte Kitabevi, 2016.

GÖZÜTOK, Şakir, "İslam ve İlim", **Dinî Araştırmalar,** C 8, S 22, s. 85-87, 2005.

GÜLSOY, Ufuk, **Hicaz Demiryolu,** Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994.

GÜZEL, Fatih, **“**Moğol İstilasında Halife Nâsır li-Dinillâh’ın Rolü”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** C 4, S 1, 2015.
HALİFE B. HAYYAT, **Tarih,** Dâru Tayyibe, Riyad, 1985.
HAMİDULLAH, Muhammed, **İslâm’a Giriş,** Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.
HIDIR, Özcan, “Fuat Sezgin’in İslam Bilim Tarihine Katkısı”, **Diyanet Aylık Dergisi,** S 337, 2019.
HITTI, Philip Khuri, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,** (çev. Salih Tuğ), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2011.
HİZMETLİ, Mustafa, “Abbasiler Döneminde Kadının Siyasetteki Rolü”, **3. Uluslararası Avrasya Spor Eğitim ve Toplum Kongresi,** 2018.
HİZMETLİ, Mustafa, “Moğol İstilası Karşısında Abbasi Halifelerinin İslam Birliği Siyaseti”, **Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,** C 3, S 2, 2017.
HUDARİ, Muhammed Bek, **Muhadaratu Tarihi’l-Ümemi’l-İslâmiyye,** Dâru’l-Marife, Beyrut, 1927.
İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Himyerî, **es-Sîretü’n-Nebeviyye,** C 1-4, Beyrut, ts.
İBN KESÎR, Ebu’l-Fidâ İsmail, **el-Bidâye ve’n-Nihâye,** Beytü’l-Efkâr, C 1-2, Lübnan, 2004.
İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, **el-İmâme ve’s-Siyâse,** Dârü’l-Edva, C 1-2, Beyrut, 1990.
İBN SA’D, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, **et-Tabakâtü’l-Kübrâ,** Mektebetü’l-Hanci, C 1-11, Kahire, 2001.
İBNÜ’L-ESÎR, **el-Kâmil fi’t-Tarih,** C 1-11, Beyrut, 1987.
İLGÜREL, Mücteba, “İstimâlet”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 23, İstanbul, 2001.
İNALCIK, Halil, “Balkanlar’da Osmanlı Fetihleri’nin Sosyal Koşulları”, **Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi,** C 1, S 1, 2011.
İNAT, Kemal; CANER, Mustafa, “Türkiye’nin İran Politikası 2018”, **Türk Dış Politikası Yıllığı,** 2018.
İNBAŞI, Mehmet, “Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”, **Türkler Ansiklopedisi,** C 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 28, Ankara, 2003.
İstanbul, 1996.
KAFESOĞLU, İbrahim, **Selçuklular ve Selçuklular Tarihi Üzerine Araştırmalar,** Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
KARAPINAR, Mahmut, “Abbasiler Dönemi Türklerin Siyasi Faaliyetleri”, **Türkler Ansiklopedisi,** C 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
KAVAS, Ahmet, “Afrika”, **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar,** İSAM Yayınları, İstanbul, 1998.
KAVAS, Ahmet, “Afrika’da Türklerin Hâkimiyeti ve Kurdukları Devletler”, **Türkler Ansiklopedisi,** C 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
KAVAS, Ahmet, **“**XXI. Yüzyılda Afrika Havzası”, **XXI. Yüzyılda İslâm Dünyası ve Türkiye,** İstanbul, 2003.
KAYAOĞLU, İsmet, “İslâm Medeniyetinin Batı’ya Etkileri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C 29, S 1, 1987.
KETTANÎ, M. Ali, **Muslim Minorities in the World Today,** Londra, 1986.
KHALIQ AHMAD NIZAMI, “Hindistan”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 18, İstanbul, 1998.
KHEIRABADI, Masoud, **Religions of the World,** Philadelphia, 2004.
KILIÇ, Ayşe; “İspanyol Engizisyonu ve Müslümanlar”, **İnsan ve Toplum Dergisi,** C 6, S 1, 2016.
KILIÇ, Ünal, “Yezîd I”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 43, İstanbul, 2013.
KIZILOĞLU, Sedat, “İsrail Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm’in Gelişimi”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C 2, S 1, 2012.
KOCA, Salim, “Türkler ve İslâmiyet”, **Erdem Dergisi,** C 8, S 22, Ankara, 1996.
KOCABAŞ, Şakir, “İslam ve Bilim”, **Divan: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi,** C 1, S 2, 1996.

KOÇ, Yunus, “İskân”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C Ek-1, İstanbul, 2016.

KORTEL, S. Haluk, “Bilimin Koruyucuları Olarak Delhi-Türk Sultanları”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,** C 4, S 11, 2017.

Kur’an-ı Kerim Meali, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1999.

KURŞUN, Zekeriya, “Hac ve İktidar: Haremeyn’de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri”, **Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,** S 9, 2017.

KURT, Hasan, “Maveraünnehir’e İslam’ın Girişi”, **Türkler Ansiklopedisi,** C 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

KURTARAN, Uğur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S 8, 2011.

KURTULUŞ, Rıza, “Amerika”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 3, İstanbul, 1991.

KUTLU, İlyas, “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Reform Tartışmaları”, **Bilge Strateji,** C 10, S 19, 2018.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “Hicaz”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 17, İstanbul, 1998.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, Bozkurt, Nebi, “Mescid-i Nebevî”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 29, Ankara, 2004.

MAALOUF, Amin, **Ölümcül Kimlikler,** (çev. Aysel Bora), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000.

MACİT, Muhittin, “Medeniyetlerin Kimlik ve Kendilik Oluşturma Süreçlerinde Çeviri Faaliyetlerinin Psiko-Sosyal Yönü”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** S 25, 2003.

MAŞALI, Mehmet Emin, “Mushaf”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**,** C 31, İstanbul, 2006.

MEB, İslam Tarihi Öğretim Programı, Ankara, 2014.

MERÇİL, Erdoğan**, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

MES’ÛDÎ, Ebu’l-Hasan Ali b. Hüseyn b. Ali, **Mürûcu’z-Zeheb ve Meâdinü’l-Cevher,** C 1-4, Beyrut, 1966.

MIQUEL, André, **İslam Medeniyeti Doğuştan Günümüze,** (çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş), C 1-2, Ankara, 1991.

MİNKARÎ, Nasr b. Müzahim, **Vak’atü Sıffîn,** Beyrut, 1990.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Anadolu”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 3, İstanbul, 1991.

ÖNGÖREN, Reşat, “Mevlana Celaleddin-i Rumi”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 29, Ankara, 2004.

ÖZ, Mustafa, “Mukanna el-Horasânî”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 31, İstanbul, 2006.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Türklerin İslâmiyeti Kabulü”, **Türkler Ansiklopedisi,** C 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Ümmü’l-Muktedir”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 42, İstanbul, 2012.

ÖZDEMİR, Mehmet, “Endülüs”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 11, İstanbul, 1995.

ÖZDEMİR, Mehmet, “Mülûkü’t-Tavâif”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 31, İstanbul, 2006.

ÖZDEMİR, Mehmet, “Müslüman Azınlıklar”, **İslâm’a Giriş, Evrensel Mesajlar,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

ÖZDEMİR, Mehmet, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi,** C 12, S 3-4, 1999.

ÖZDEMİR, Mehmet, **Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet),** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

ÖZDEMİR, Mehmet, **Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih),** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

ÖZKAN, Mustafa, “Emevî İktidarının Siyasî İcraatları Karşısında Ulemânın Tavrı”, **İSTEM,** S 11, 2008.

ÖZTÜRK, Mustafa, “İslam Coğrafyasının Stratejik Önemi”**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** İslam Kongresi Özel Sayısı, 2018.

ÖZYÜKSEL, Murat, **Hicaz Demiryolu,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

PAJAZITI, Ali, “Islam and the New Balkans”, **Balkanlarda İslam,** Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, Ankara, 2016.

SERİNSU, Ahmet Nedim (editör); SÜRMELİ, Mehmet; ALKAN, Arif; AKYÜREK, Ömer; DELİSER, Bilal; BAŞTÜRK, Ayhan; ÇINAR, Ali; MAVİLİ, Yusuf, **Dinî Terimler Sözlüğü,** Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

SEVİM, Ali; MERÇİL, Erdoğan, **Selçuklu Devletleri Tarihi,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, “Günümüz İslam Ülkeleri”, **İslâm’a Giriş, Evrensel Mesajlar,** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.

STRABAC Zan; LISTHAUG, Ola, “Anti-Muslim prejudice in Europe”, **Social Science Research,** C 37, S 1, 2008.

SÜYÛTÎ, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, **Târîhü’l-Hulefâ,** Dârü’l-Minhac, Cidde, ts.

ŞENTÜRK, Recep, “Amerika’da Yaşayan Müslümanlar”, **Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar,** İSAM Yayınları, İstanbul, 1998.

ŞEYBAN, Lütfi, **Endülüs,** Albaraka Türk Yayınları, İstanbul, 2014.

ŞEYBAN, Lütfi, **Mudejares ve Sefarades,** İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

TABERÎ, Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr, **Tarihu’l-ümem ve’l-mülûk,** C 1-5, Beytü’l-Efkâr, ts.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,** Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988.

TANRIKORUR, Cinuçen, **Osmanlı Dönemi Türk Mûsikisi,** Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

TEKİN, Mustafa, “İslam Dünyası’nın Yapısal Sorunları”, **Günümüz İslam Dünyası’nda Meseleler ve Çözüm Yolları Uluslararası Sempozyum,** İstanbul, 2016.

TEKİN, Mustafa, “İslam Dünyasının Genel Durumu Üzerine”, **VIII. Kur’an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar,** Ankara, 2006.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,** Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

TURAN, Şerafettin, “Barbaros Hayreddin Paşa”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 5, İstanbul, 1992.

ÜZÜM, İlyas, “Sıffîn Savaşı”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 37, İstanbul, 2009.

VÂKIDÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, **Kitâbü’r-Ridde,** Beyrut, 1984.

VAROL, M. Bahaüddin, “Emevîlerin Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, **İSTEM,** S 8, 2006.

WATT, Montgomary, **İslâm Avrupa’da,** Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

YAKUBÎ, Ahmed b. Ebî Yakûb el-Abbasî, **Tarih,** C 1-2, Leiden, Brill, 1883.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Cemel Vak’ası”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 7, İstanbul, 1993.

YAZICI, Nesimi, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi,** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.

YILDIRIM, Hüseyin, **İslâm Dünyası’nda Yapısal Sorunların Çözümünde Uluslararası Kuruluşların Rolü,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2017.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Bermekîler”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 5, İstanbul, 1992.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 1, İstanbul, 1988.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Arabistan”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 3, İstanbul, 1991.

YİĞİT, İsmail, “Emevîler”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 11, İstanbul, 1995.

YİĞİT, İsmail, “Mevâlî”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 29, İstanbul, 2004.

YİĞİT, İsmail, “Müstansır-Billâh”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 32, İstanbul, 2006.

YİĞİT, İsmail, “Osman”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 33, s.439.

YİĞİT, İsmail, “Ömer b. Abdülaziz”, **DİA,** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C 34, İstanbul, 2007.

ZORLU, Cem, “Abbâsî Devleti’ne Karşı İlk Silahlı Hareketler”, **Marife,** S 1, 2001.

ZORLU, Cem, **Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar,** Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001.

GÖRSEL KAYNAKÇA

Kitap Kapağı:	https://www.freepik.com/free-vector/islamic-pilgrimage-with-arabic-text-white-background_5725006.htm#page=1&query=islamic&position=6 (30.01.2020 06:20)
1. Ünite Kapağı Görseli	https://www.shutterstock.com/image-photo/madinasaudi-arabia-july-202016-al masjid-nabawi-prophets-624852911 (25.08.2019 17:20)
İnfografik 1. 1	Komisyon Grafikeri
Harita 1.1	Komisyon Grafikeri
Görsel 1. 1	https://www.shutterstock.com/image-photo/mecca-saudi-arabia-1-december-2016-595368482 (14.02.2020 21:10)
Görsel 1. 2	https://www.shutterstock.com/image-photo/manuscript-wax-seal-on-wooden-table-78232090 (14.11.2019 17:10)
İnfografik 1. 2	Komisyon Grafikeri
Görsel 1. 3	https://www.shutterstock.com/image-photo/medina-saudi-arabia-march-11-2017-677478220 (14.02.2020 16:10)
2. Ünite Kapağı Görseli	https://www.shutterstock.com/image-photo/lucky-fresh-green-four-leaf-clover-672109204 (02.11.2019 12:25)
İnfografik 2. 1	Komisyon Grafikeri
Görsel 2. 1	https://www.bik.gov.tr/esi-benzeri-olmayan-mukaddes-emanetler/#jp-carousel-157279 (30.01.2020 08:42)
Görsel 2. 2	https://www.shutterstock.com/download/confirm/401516770?id=401516770&size=huge_jpg&src=download_history (30.01.2020 08:20)
İnfografik 2. 2	Komisyon Grafikeri
Görsel 2. 3	https://www.shutterstock.com/image-vector/medieval-warrior-crusader-vector-background-landscape-253138066 (27.08.2019 13:06)
İnfografik 2. 3	Komisyon Grafikeri
3. Ünite Kapağı Görseli	https://www.shutterstock.com/image-photo/syria-damascus-july-18-2012-land scape-1379573210 (29.01.2020 13:06)
Görsel 3. 1	https://www.shutterstock.com/image-photo/big-umayyad-mosque-damascus-syria-1335673964 (02.11.2019 12:35)
Şema 3.1	Komisyon Grafikeri
Görsel 3. 2	https://www.shutterstock.com/image-photo/istanbul-august-26-hagia-sophia-ancient-256764190 (15.11.2019 21:54)
Görsel 3. 3	https://www.shutterstock.com/image-photo/imam-ali-holy-shrime-dome-najaf-1497484139 (02.11.2019 12:36)
Görsel 3. 4	Komisyon
İnfografik 3. 1	Komisyon Grafikeri
Görsel 3. 5	https://www.shutterstock.com/image-photo/hagia-sophia-istanbul-world-famous-monument-277651025 (19.09.2019 00:33)
İnfografik 3. 2	Komisyon Grafikeri
Görsel 3. 6	https://www.shutterstock.com/image-photo/closeup-shot-silver-islamic-coins-selective-398994637 (02.11.2019 12:40)
Harita 3.1	Komisyon Grafikeri

4. Ünite Kapağı
Görseli https://www.shutterstock.com/image-photo/famous-alhambra-palace-fortress-complex-located-218557369 (15.11.2019 22:38)

Görsel 4. 1 https://www.shutterstock.com/image-photo/moresque-ornaments-alhambra-islamic-royal-palace-247144966 (19.11.2019 00:28)

Görsel 4. 2 https://www.shutterstock.com/image-photo/cordoba-spain-mosquecathedral-roman-bridge-1068499826 (19.11.2019 00:39)

Görsel 4. 3 https://www.shutterstock.com/image-photo/entrance-yafars-house-archeological-set-madinat-561664831 (19.11.2019 00:52)

Görsel 4. 4 https://www.shutterstock.com/image-photo/cordoba-spain-july-7-2019-great-1448888642 (19.11.2019 01:00)

İnfografik 4. 1 Komisyon Grafikeri

Görsel 4. 5 https://www.shutterstock.com/image-photo/giralda-name-given-bell-tower-cathedral-1007588950 (19.11.2019 14:17)

Görsel 4. 6 https://www.shutterstock.com/image-photo/alhambra-granada-spain-fortress-twilight-557010250 (19.11.2019 14:31)

İnfografik 4. 2 Komisyon Grafikeri

5. Ünite Kapağı
Görseli https://www.shutterstock.com/image-photo/mosque-ibn-tulun-cairo-spiral-minaret-619955795 (16.11.2019 00:14)

Görsel 5. 1 https://www.shutterstock.com/image-photo/baghdad-iraq-june-25-2019-old-1491229955(11.11.2019 00:08)

Görsel 5. 2 https://www.shutterstock.com/image-photo/great-mosque-minaret-samarra-iraq-1379359742 (10.11.2019 23:46)

Görsel 5. 3 https://www.shutterstock.com/image-photo/al-ukhaidar-desert-fortress-near-karbala-664229281(14.11.2019 11:37)

Görsel 5. 4 https://www.shutterstock.com/image-photo/medina-old-city-fortress-ribat-sousse-1252044880 (14.11.2019 12:02)

İnfografik 5. 1 Komisyon Grafikeri

İnfografik 5. 2 Komisyon Grafikeri

6. Ünite Kapağı
Görseli https://www.shutterstock.com/image-photo/color-image-registan-palace-samarkand-uzbekistan-1255022590 (30.12.2019 16:15)

Harita 6. 1 Komisyon Grafikeri

İnfografik 6. 1 Komisyon Grafikeri

Görsel 6. 1 Kemal Özkurt Arşivi

Görsel 6. 2 Dawud Orazsahedov Arşivi

İnfografik 6. 2 Komisyon Grafikeri

Görsel 6.3 https://www.shutterstock.com/image-photo/old-town-mostar-bosnia-herzegovina-stari-573424564 (26.11.2019 20:22)

Görsel 6.4 https://www.shutterstock.com/image-photo/mosque-prophet-saudi-arabia-medina-one-1406166212 (26.11.2019 21:13)

İnfografik 6. 3 Komisyon Grafikeri

Görsel 6.5 https://www.shutterstock.com/image-photo/inside-cifte-minareli-double-minarets-medrese-1299331654 (26.11.2019 20:22)

Görsel 6.6 Hattat Murat Necmi Koleksiyonu

Görsel 6.7	https://www.shutterstock.com/image-photo/largest-dome-central-asia-mausoleum-khoja-1279394269 (26.11.2019 20:28)
Görsel 6.8	https://www.shutterstock.com/image-photo/qutub-minar-new-delhi-india-tallest-447407173 (26.11.2019 20:30)
Görsel 6.9	https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/gezilecekyer/ebl-menucehr-cam (25.12.2019 16:49)
Görsel 6.10	https://www.shutterstock.com/image-photo/beautiful-ottoman-house-blagaj-village-on-291921830 (26.11.2019 20:19)
7. Ünite Kapağı Görseli	https://www.shutterstock.com/image-photo/makkah-islamic-hajj-1240266457 (14.02.2020 15:30)
Harita 7. 1	Komisyon Grafikeri
Harita 7. 2	Komisyon Grafikeri
Görsel 7.1	https://www.shutterstock.com/image-photo/mali-west-africa-january-25-1992-654689383 (26.11.2019 20:22)
Harita 7. 3	Komisyon Grafikeri
Görsel 7.2	https://www.shutterstock.com/image-photo/banya-bashi-mosque-sofia-bulgaria-1430588666 (26.11.2019 20:21)
Harita 7. 4	Komisyon Grafikeri
Görsel 7.3	https://www.shutterstock.com/image-photo/islamic-center-mosque-washington-dc-usa-392758030 (26.11.2019 21:19)
Görsel 7.4	https://www.shutterstock.com/image-photo/istanbulturkeyjune-272019-interior-view-istanbul-new-1462268423 (27.11.2019 23:33)
Görsel 7.5	https://www.shutterstock.com/image-photo/panorama-modern-skyscrapers-doha-qatar-763830835 (27.11.2019 22:27)
Görsel 7.6	https://www.shutterstock.com/image-photo/istanbul-turkey-march-29-2013-old-1257570562 (26.11.2019 20:20)
İnfografik 6. 3	Komisyon Grafikeri
Görsel 7.7	https://www.shutterstock.com/image-photo/turkishsyrian-border-june-21-2011-unidentified-239590429 (28.12.2018 23:20)
Görsel 7.8	https://www.tika.gov.tr/tr/haber/keciova_cami_restorasyonu%27nda_tezyinat_calismalari_basladi-17203 (29.01.2020 19:30)
Görsel 7.9	http://www.mfa.gov.tr/iit-disisleri-bakanlari-duzeyinde-acil-icra-komitesi-toplantisi.tr.mfa (29.01.2020 13:30)

GENEL AĞ (İNTERNET) KAYNAKLARI

www.tdk.gov.tr

www.islamansiklopedisi.info

www.mfa.gov.tr

1. ÜNİTE

9- E
10- C
11- B
12- D
13- E
14- D

2. ÜNİTE

8- B
9- E
10- D
11- D
12- B
13- E
14- D
15- D

3. ÜNİTE

6- D
7- D
8- C
9- A
10- B
11- B
12- A

4. ÜNİTE

6- E
7- D
8- C
9- D
10- A
11- D

5. ÜNİTE

6- E
7- D
8- A
9- C
10- D
11- D
12- A

6. ÜNİTE

5- A
6- A
7- B
8- A
9- E
10- C

7. ÜNİTE

10- C
11- B
12- C
13- D
14- C
15- D
16- A
17- D